This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PRIPOVIESTI IZ HRVATSKE POVIESTI - KLAIC DB375 K62 v.1

A. DEKANOVIĆ

PRIPOVIESTI

IZ

HRVATSKE POVIESTI.

NAPISAO

VJEK. KLAIĆ

NA SVIET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

PRVI DIO.

U ZAGREBU.
TISAK DIONIČKE TISKARE.
1886.

9/16/76

DB375
K62
v.1

A. DEKANOVIC

U zemljah od Drave i Dunava pa sve do jadranskoga mora žive malen, ali čestit i hrabar narod, koji se zove Hrvati. Ima doduše u raznih predjelih i pokrajinah i druga imena, kano Slavonac, Sriemac, Dalmatinac, Istranin, Bosanac, Hercegovac, — ili Primorac, Zagorac, Krajišnik, Bokelj, Ličanin, Bunjevac, — ili Šijak, Šokac, Vlah, Morlak, Bezjak, Bodul; — ali sva ta imena ili su pokrajinska, ili mjestna, ili opet šaljivi nadimci. Pravo narodno ime bilo je čitavome narodu od davne davnine samo Hrvat; pod ovim je imenom stvorio državu, pod ovim imenom poznaje ga danas čitavi sviet.

Hrvati ne žive od pamtivieka u današnjoj krasnoj domovini svojoj. Prošlo je tome nešto više od tisuću dvie sto i petdeset godina, odkad se ovdje nastaniše. Prije toga boravili su kroz stoljeća u svojoj staroj pradomovini, u Velikoj ili Bieloj Hrvatskoj, iz koje se izseliše svakolika plemena i narodi slovjenski: Česi, Rusi, Poljaci, Srbi i Hrvati. Velika ili Biela Hrvatska bila je na sjeveru današnje Ugarske, na sjeveru planina Karpata, tamo po prilici, gdje su danas poljske zemlje Halič i Vladimirija.

Velika Hrvatska morala je zaista biti velika i prostrana, pošto je iz nje izašao sav slovjenski sviet. Čehe je odveo preko triju rieka knez Čeh, Poljake knez Ljeh, a Ruse knez Meh. Srbe je vodio neki knez, koji se je

STANFORD LIBRARIES

s rodjenim bratom zavadio radi baštine; dočim je napokon Hrvate vodila čitava zadruga, naime petero braće: Hrvat, Kluk, Lobel, Muhlo i Kosjenac, i dvie sestre: Tuga i Buga.

Premda je već davno tome, što su se braća slovjenska iz Velike Hrvatske na sve strane svieta razišla, ipak se je dosta dugo sačuvala u njih uspomena na zajedničku domovinu. U Rusa ponosilo se je još u 10. stoljeću po Is. jedno pleme imenom hrvatskim, isto tako u Českoj dva plemena; a i u Poljskoj zvala se je Mala Poljska dugo vremena Hrvatskom. No najbolje sačuvali su uspomenu na staru slovjensku pradomovinu baš Hrvati; oni su ne samo pridržali to ime za svoje narodno, nego su i svoju novu domovinu prozvali Hrvatskom.

A ne moraju se ni stiditi, što su pridržali to prastaro ime. Jer što znači ime Hrvat? Znamenuje isto, što i junak ili branilac. Junaci su naši djedovi vazda bili, zato je i zgodno, što su zadržali krasno i dično ime hrvatsko. A i branioci bili su vjerni; ta i danas još pjevamo ponosito:

„Hrvat nikog sam ne rani,
Nego samo svoje brani.“

Bože daj, i praunukom našim bilo ime hrvatsko dično i sveto, kao što je nama, i ko što je bilo našim slavnim djedovom. Baš o dičnih djedovih naših pričat ću vam, što sam čitao u knjigah starostavnih. A vi, braćo Hrvati, slušajte i ugledajte se u dobra djela predja svojih.

1. Dalmacija i Panonija.

U krasnih zemljah hrvatskih, koje opasuju rieke Drava, Dunav, Sava i Kupa, a oplakuje sinje more jadransko, živjeli su prije dolazka Hrvata mnogi drugi narodi, kojim je ime već davno izginulo. U zemlji med Savom, Dravom i Dunavom stanovaše nekad narod Panonci, a u zemlji uz jadransko more prebivaše ratoborni narod Ilira, razdieljen na mnogobrojna plemena, od kojih su bila najznatniji vješti mornari Liburni od Istre i Rieke do Zadra, i Dalmati u Dalmaciji.

Kroz stoljeća živjela su ova plemena i narodi sami za se pod svojimi knezovi i kralji. Imali su svoje gradove i sela, bavili se poljodjelstvom, zanatom i trgovinom, a plovili su i na svojih brodovih po jadranskom moru Ali za ilirske kraljice Teute (oko god. 230 pr. Isusa) sukobiše se neka plemena s glasovitom i moćnom rimskom državom, koja je obuhvatala veliku čest poznatoga tada svieta. Ratovanju vješti Rimljani brzo uhvatiše čvrste stope u ovih predjelih, a zatim nastojahu, da pokore svu zemlju od jadranskoga mora do Drave i Dunava. Dalmati, Liburni i Panonci otimahu im se hrabro, ali na posljedku iza dugotrajnih i krvavih bojeva podlegoše jačoj sili. Oko godine 78. pr. Is. svladaše Rimljani hrabre Dalmate i zauzeše znameniti grad njihov Salonu (Solin),

a g. 35. pr. Is. pokori kasniji car Oktavijan Panonce, osvojivši glavni grad njihov Segestike ili Siscia (danas Sisak) kod sutoka Save i Kupe.

Može se reći, da su u vrieme rodjenja Isukrstova Rimljani već čitavim predjelom od mora do Drave i Dunava mirno vladali. Od osvojenih zemalja stvoriše dvie svoje pokrajine ili provincije: Dalmaciju, koja obuhvataše osim dalmatske zemlje još i zemlju Liburniju, zatim sve krajeve do Drine na iztoku i Drima na jugu; i Panoniju, koja zapremaše zemlju med Savom, Dunavom i Dravom.

Obima pokrajinama vladahu odsle Rimljani kroz stoljeća. Uvedoše svoje uredbe, svoj latinski jezik i svoje običaje, svoje zakone i svoju pogansku vjeru, tako da je za par godina prevladala sasvim latinština. Stara plemena dalmatska, liburnijska i panonska prometnuše se u Latine, te zaboraviše sasvim na svoje porieklo. No pored toga procvatoše ove pokrajine toli bujno, ko nikad prije ni kasnije. Stare gradove i trgove poljepšaše Rimljani i razširiše: okitiše ih velebnimi hramovi, ogromnimi palačami, tvrdimi kulami, prostranimi kazališti (amfiteatar), obskrbiše ih vodovodi i svačim, česa treba za sretan i udoban život. U Dalmaciji bijaše grad Salona (Solin) mala slika i prilika svjetskoga Rima; u njoj stolovaše carski namjestnik i upravitelj čitave pokrajine. No uz ovaj glavni grad cvali su i drugi gradovi, poimence uz primorje, kako no Jader (Zadar), Tragurion (Trogir), Epidaurum (Cavtat, Ragusa vecchia), Risinum (Risan), Ascrivium (Kotor) i t. d. U Panoniji bijaše opet najznamenitiji grad Siscia (Sisak) s krasnim hramom boga Mithre, palačami, kupališti, kazališti, vodovodom i kovnicom novaca; sa Sisciom natjecao se je slavni Sirmium (danas Mitrovica) na utoku Bosuta u Savu, po kojemu se i danas iztočna Slavonija

zove Sriemom. Neko vrieme bijaše dapače Sirmium znamenitiji od Siscie, jer je bio sielo poglavice čitavoga Ilirika. U Sirmiju stajaše carski dvor s mnogimi palačami i hramovi u slavu bogova i božica: Apolona, Venere i Cerere; tu bijaše velika tvornica oružja, kovnica novaca, sielo dunavske mornarice; tu bijaše kazališta, kupka, i svega udoblja ko što u samom Rimu. Zato ga i zove neki stari pisac „vele napučenom i slavnom majkom gradova". Uz ove velike gradove bijahu u Panoniji još znameniti i ovi: Taurunum (Zemun), Cibalis (Vinkovci), Marsonia (Brod) i Mursa maior (Osiek). Bilo je i glasovitih kupališta, kao: Aquae Jassae (Varaždinske toplice), Aquae Balissae (Lipik ili Daruvar). Uz gradove posagradiše Rimljani krasne i čvrste ceste i drumove, podigoše obrt i trgovinu, zavedoše rudokopja, pače osnovaše i neke škole. Car Probus, rodom Sriemac, zasadi goru Mons Almus (Frušku goru) u svom zavičaju izabranom i plemenitom vinovom lozom, te je i danas još na dobru glasu sriemsko vino.

Rimsko vladanje u Dalmaciji i Panoniji oslabiše i napokon upropastiše dvie stvari: kršćanska vjera i provale stranih naroda sa sjevera (seoba naroda).

Premda poganski Rimljani niesu voljeli kršćanskoj vjeri, već su ju čak i progonili, ipak se ona brzo razširi u obim pokrajinama. Veoma stare predaje kažu, da su jur prvi apostoli sv. Petar i Pavao poslali u Dalmaciju svoje učenike sv. Tita i sv. Dujma; ovaj potonji osnova god. 65. po Is. u gradu Saloni prvu kršćansku biskupiju, koju g. 98. posveti svojom krvi. Iz Salone razširi se vjera kršćanska po čitavoj pokrajini, premda je to stajalo mnogo mučeničke krvi; no zato se do mala pojaviše u zemlji i druge biskupije, kojim ostade maticom i majkom crkva salonska. U Panoniji osnova oko g. 56. Andronik kršćansku

biskupiju u Sirmiju, a uz ovu podigoše se brzo biskupije u Sisciji i kasnije u Mursi.

Rimski carevi progonjahu kršćane i njihovu vjeru po čitavom carstvu svojem, pa tako i u Dalmaciji i Panoniji. Najžešći bijaše progon za cara Dioklecijana g. 294—303 po Is. U to doba pogibe u obima pokrajinama do pet sto kršćanskih mučenika. Dne 8. studenoga 294. nastrada tužnom smrti pet vrstnih radnika, koji su radili u kamenolomu Fruške gore. Car im naime bješe naložio, da izklešu kip boga Aesculapa; no pošto oni kao dobri kršćani to ne htjedoše da čine, biše najprvo ljuto bičevani, a zatim ih po zapovjedi carevoj metnuše u olovne struge i baciše u vodu. Malo zatim, g. 303. umre mučeničkom smrću i biskup Siscije, po imenu Quirinus. Pošto nije hotio zatajiti svoje vjere, metnuše mu mlinski kamen oko vrata i baciše ga u rieku. No on plivaše nad vodom i opominjaše svedjer na obalah stojeći narod, neka se ne da zaplašiti udesom njegovim, već neka prione uz vjeru kršćansku. Napokon izprosi u Boga, da je mogao potonuti.

Car Dioklecijan bijaše rodom Dalmatinac. Pravo se zvaše Caius Aurelius Valerius, a pošto se bješe rodio u gradu Diokleji (u današnjoj Crnoj gori, gdje se i sad još kod utoka Zete u Moraču vide velike podrtine staroga Dukljangrada), dobi pridjevak Dioklecijan ili car Dukljanin. Spomen ovoga cara sačuvala se je i u nas; jedna narodna pjesma pjeva o caru Dukljanu i krstitelju Jovanu, a Crnogorci i danas pričaju, da car Dukljan sjedi negdje u dubini morskoj kao ukleti duh, po svoj prilici zato, što je kršćansku vjeru toli nemilo progonio.

No svi progoni bijahu u taman, car Dioklecijan ne mogaše zatrti kršćana. Na posljedku dosadi mu i samo vladanje, zato se 1. svibnja 305. odreče carske krune, *te se vrati* u svoju domovinu Dalmaciju, da tu mirno u

samoći proživi zadnje dane svoje. Nedaleko grada Salone dade si tik mora sagraditi ogromnu i veleliepu palaču, kakove u Dalmaciji nikad ni poslije ni prije nije bilo. Bila je to čitava varoš, okružena zidovi u četverokutu (iztočni i zapadni zid bijaše dug po 213 metara, a sjeverni i južni po 158 metara); unutar zidina bijaše carski dvor, zgrade za dvoranike i tjelesnu stražu, divan hram boga Jupitra, carev mausoleum ili grobnica, kupalište, cirkus, kazalište i t. d. Na zidovih bijaše 18 kula ili tornjeva, a ulazilo se je na troja vrata, a najglavnija bijahu zlatna vrata, kroz koja je vodio put iz susjednoga grada Salone. U ovoj dakle sjajnoj palači ostao je car Dioklecijan sve do smrti svoje g. 313., a baš iste godine izdao je njegov nasljednik na priestolu, car Konstantin u Milanu glasoviti proglas, kojim je dozvolio, da kršćani mogu slobodno izpoviedati svetu vjeru svoju.

Dočim je odsad sve više nestajalo starorimskoga života, hvatala je kršćanska vjera sve dublje korienje. Poimence u Dalmaciji i Panoniji nicahu redom nove biskupije, a uz njih se je širila i vjera kršćanska. U to se je doba god. 331. rodio sv. Jeronim (Hieronymus) u gradu Stridonu na medji Panonije i Dalmacije. On bijaše vele učen muž, znao je izvrstno židovski, grčki i latinski, te je preveo sveto pismo iz židovskoga i grčkoga jezika na latinski (vulgata). U kasnije doba pričalo se još, da je sv. Jeronim izumio i glagolska pismena, kojimi su pisane najstarije crkvene knjige hrvatske.

Baš u vrieme sv. Jeronima počeli su rimsko carstvo salietati neznani dosle narodi sa sjevera Europe. Kako je rimsko vladanje bilo prostrano, ne mogaše jedan car da suzbija tolike neprijatelje. Zato bi rimsko carstvo g. 395. po Is. razdieljeno na dvoje, na zapadno-rimsko i na iztočno-rimsko. Ovo potonje zvali su takodjer grčkim ili byzantskim, jer mu se glavni grad Carigrad ili Kon-

stantinopolis u staro vrieme zvao Byzant. No ni dva cara ne mogahu dovoljno braniti svojih država, te zapriečiti sjeverne narode, poimence njemačka plemena, da ne provaljuju u pokrajine na medjah obiju carstva.

Pokrajine Dalmacija i Panonija bijahu nekako baš u sredini obiju carevina, te stajahu sad uz jednu, sad uz drugu državu. Kraj ovoga kolebanja stradahu od čestih navala sjevernih, poimence njemačkih naroda. Osobito od god. 476., kad su njemački narodi razorili zapadno-rimsko carstvo i osnovali u rimskih pokrajinah svoje države, ne bijaše Panoniji ni Dalmaciji ni časa mira. God. 493. dapače spadoše obje pod kralja Teodorika, koji je sa svojim narodom, sa njemačkimi Goti (iztočnimi) osnovao kraljevstvo u Italiji.

Gotska vlada potraja u Dalmaciji i Panoniji god. 493—555., dakle preko šestdeset godina. Još za kasnijih stoljeća sjećahu se žitelji stare Dalmacije Gotâ, poimence njihova kralja Totile, o kojem pričahu mnogo dobra i zla. Pripoviedahu, da je progonio pravovjerne kršćane (on sam i njegovi zemljaci bili su krivovjerci — Arijevci); no to ne će biti istini prilično, pošto se izvjestno znade, da je baš u to vrieme kršćanska crkva i u Dalmaciji i u Panoniji liepo cvjetala.

2. Slovjeni i Hrvati.

Na sjevero-iztoku planina Karpata, koje diele srednju Evropu od iztočne, izviru dvie rieke po imenu Bug (Bog); jedna utiče u Vislu, a s njom u Baltijsko more, dočim druga teče ravno u Crno more. Prostrana ravnica naokolo obiju rieka pradomovina je Slovjena. To je Velika ili Biela Hrvatska, iz koje se na sve strane razseliše slovjenska plemena i narodi. Jedni kre-

nuše na zapad prema Krkonošam i Labi, drugi podjoše preko Karpata prema staroj Panoniji, a treći se uz Crno more prikučiše dolnjemu Dunavu i iztočno-rimskomu carstvu.

O Slovjenih u staro doba piše neki suvremeni Grk ovako: „Slovjeni govore jezikom priprostim; visoka su i vitka stasa, a uza to veoma krepki. Boja puti nije im baš biela, a niti posve crna, nego rusa. Isto tako nije im ni kosa posve plava. Hrane se kukavno i priprosto, kraj toga su nečisti i zamrljani. Srca niesu ni lukava ni varava, već su jednostavni u svojih običajih. Obitavaju pako u nizkih kolibah, koje su jako raztresene; uz to mienjaju često svoja obitališta. Ne pokoravaju se jednome čovjeku (kralju), već od starine žive pod narodnom vladom, pa zato se sastaju na zbor (vieće, sabor), kad ih snadje nesreća ili sreća. Ako idu u boj, mnogo navaljuju pješke na neprijatelja, noseći u rukuh malene štitove i sulice; oklopa ne meću na prsa. Neki dapače nemaju ni zobunca (dolnje haljine) ni kabanice (gornje haljine), nego oblače duge i široke gaće, koje sižu do pupka, te idu tako neprijatelju u susret. Štuju samo jednoga boga, tvorca munja i gospodara svemira (Peruna), te mu žrtvuju volove i druge žrtve. Za usud ne znaju ni najmanje, već kad ih snadje bolest ili im je poći u rat, pa vide da im prieti smrt, to se bogu zavjetuju, da će mu za svoj spas žrtve doprinieti; pa oslobode li se pogibelji, to i čine, što su obrekli, jer misle, da im je zavjet zaista život spasao. Osim toga štuju još i rieke i vile, i druga neka božanstva, pa im doprinose žrtve, kod kojih tada gataju". Ovu sliku starih Slovjena dopunjuje drugi grčki pisac, kad piše, da Slovjeni niesu ni lukavi ni zlobni, već iskreni i otvoreni, a uz to osobito gostoljubivi. Slobodu da ljube nada sve, pa se s toga ne će uz nijedan uvjet spokoriti, a niti će kome

služiti. U svojoj domovini da se bore hrabro i uztrajno, da podnose veoma lako vrućinu i zimu, a i nestašicu hrane i odiela. Na otvorenom polju da ne umiju vojevati, no zato da su osobito vješti, kad se bore u šumah, močvarah i klancih. Najmilije da im je udarati na neprijatelja iznebuha ili iz zasjede; s toga mora ovaj biti vazda na oprezu.

Već u četvrtom stoljeću po Is. počela su neka slojenska plemena prelaziti na dolnjem Dunavu u iztočno-rimsko ili byzantsko carstvo. Neka dobiše od careva zemalja, te se u njih nastaniše, druga biše opet silom protjerana preko Dunava. U kasnije doba dolazilo je sve više takih doseljenika, te su se mnogi u byzantskom carstvu domogli velikih časti i dostojanstva. Pače neki postadoše čak i carevi, kako no Justin I. i nećak mu Justinijan I.

Car Justinijan zvao se je pravo Upravda. Rodio se je u Vederiani u Maćedoniji od otca Istoka i majke Viljenice. Zacarivši se iza smrti ujčeve g. 527. upravo je prvi od byzantskih careva svimi silami počeo suzbijati svoje slovjenske rodjake, koji su u sve većih četah na carstvo navaljivali. U isto doba zamisli on oživiti propalo zapadno-rimsko carstvo, te sjediniti pod svojim žezlom sve pokrajine toga carstva, koje su bile u rukuh njemačkih naroda. Najprvo se obori na Gote, koji su uz Italiju imali još Panoniju i Dalmaciju. S toga se porodi dvadesetgodišnji rat, za kojega su obje pokrajine ljuto stradale. Osobito kad je gotski kralj Totila uvidio, da ne može sili carevoj odoljeti, pozove on Slovjene u pomoć. I tako g. 548. prvi put slovjenska noga stupi na zemljište Panonije i Dalmacije. Slovjeni oplieniše obje pokrajine nemilo, zauzeše mnoge tvrdje i doprieše na jug čak do grada Drača. Navale se ove obnoviše još g. 551. i 553., i možda bi još više

učestale, da nije u to g. 555. car Justinijan Gote sasvim svladao, te Dalmaciju i Panoniju zajedno s Italijom svojoj državi pridružio.

Tako spadoše Dalmacija i Panonija pod byzantsko carstvo. Za života Justinijanova ostadoše kroz nekoliko godina mirne; no umah iza smrti njegove počeše na njih navaljivati iznovice ne samo Slovjeni, nego i Obri (Avari), koji se bjehu g. 568. prikučili byzantskomu carstvu, podloživši si uzput mnoga slovjenska plemena i knezove. Avarski kan (vojvoda) pozva još i slovjenskoga kneza Lovretu, da mu se pokori i danak plaća; ali ovaj odsiječe kanovim poslanikom: „Tko bi od svih ljudi, koje sunčane zrake griju, mogao silu našu svladati? Mi smo vikli, da drugim vladamo, a ne da se pokoravamo. Pa tako će i ostati, dok bude rata i mačeva.“

Obri, a uz njih i Slovjeni, zauzeše najprvo Panoniju, a onda provaljivahu odavle svaki čas u Dalmaciju. Mnoga slovjenska plemena ostajala bi za ovakih provala u gorskih predjelih dalmatinskih, te je tako ova pokrajina sve više dobivala slovjenske žitelje. Osobito grozna bijaše provala avarsko-slovjenska godine 598. Avarski kan udari ovaj put starom rimskom cestom, koja je iz Sirmiuma (Mitrovica) kroz sredinu Dalmacije sve do morske obale kod Salone vodila. Kud su prelazile čete avarske i slovjenske, ostajaše iza njih pustoš i razvaline. Do četrdeset manjih gradova dalmatinskih obraćeno bi u prah i pepeo, zemlja ostade poharana, a žitelji biše poubijani ili u roblje povedeni.

Slavna nekad pokrajina Dalmacija naličila je garištu. Jedino još gradovi uz morsku obalu, poimence Jader, Salona, Tragurium i Epidaurum ostadoše još čitavi, jer su ih branile tvrde zidine, a i more, kojemu ni Avari ni Slovjeni niesu vični bili. No i ovim primorskim gradovom osvanuše na jednom crni dani, osobito od onoga

časa, kad se pokrajini Dalmaciji prikuči opet jedno novo pleme slovjensko, koje dodje sa daleka sjevera. Bijahu to Hrvati.

Stara, pradavna priča kaže, da su Hrvati poput mnogih plemena slovjenskih ostavili svoju sjevernu domovinu na Bugu (u današnjoj Poljskoj), te pošli na jug prema moru. Vodilo ih je petero braće: Hrvat, Kluk, Lobel, Muhlo i Kosjenac, i dvie sestre: Tuga i Buga. Ne zna se, da li su bili sporazumni s iztočno-rimskim carem Heraklijem ili s obarskim kanom; no svakako stoji, da su njegdje iza g. 600 došli u Dalmaciju, da ju zauzmu i u njoj se nastane. Iz posavskih krajeva provališe najprvo u zagorske predjele, te si upokoriše ne samo slovjenska plemena, koja se nedavno naseliše, nego i stare žitelje ilirskoga i latinskoga porieklа. Napredujući sve više doprieše i do primorskih gradova, koji su dosle sretno odolievali svim navalam. No ovaj put kucnu im osudni čas.

Najprvo padoše Hrvati pod starodrevnu Salonu, glavni grad čitave pokrajine. Veličanstveni taj nekoć grad bješe u potonje vrieme poradi neprestanih navala slovjenskih i obarskih duboko pao. Jedan ljetopisac pripovieda o tadanjih prilikah Salone ovako: „U gradu bijaše sve nesložno; načelnik gradski ne bijaše pametan ni mudar muž, u gradu nije bilo pravice, već je zavladalo samosilje, s kojega su osobito slabiji stradali. Straha Božjega bješe nestalo, a i pobožnosti, a mjesto toga otela mah mržnja, otimačina i drugi griesi. Vjera bila je izvrgnuta smiehu, svećenstvo se nije poštivalo, crkva u svojih pravih stezala. Načelnik gradski nije radio za obći boljak, već je radio u prilog samo svojim prijateljem, a na škodu protivnikom; u gradu bilo je puno gospodara, a malo se tko pokoravao; dohodke gradske grabili su odličniji gradjani, a sve terete plaćali i snašali su samo ubogi. Oso-

bito je u gradu zavladala velika razkalašenost. Ugadjalo se je najprostijim strastim: žene, mladiči i starci, sve to bilo je izkvareno i puteno. Jezikom bili su svi junaci; no kad se je bilo ogledati s neprijateljem, svi su bili bojazljive kukavice".

Uz ovake prilike kako bi odoljeli latinski žitelji surovim, ali krepkim i hrabrim Hrvatom? Ovi obkoliše grad s iztočne, a i sa zapadne ili morske strane, te počeše na nj svom silom udarati. Salonjani se doduše izprva ohrabriše, te će juriše hrvatske suzbijati; no na jednom obuze ih tolik strah, da su mislili samo na bieg. Jednoga dana odnieše bogatiji gradjani svoje blago kriomice k moru, da bi ga u brodove ukrcali i s njim pobjegli. Kad to opaziše pučani, svi nagnuše bježati k luci; i pograbiv svatko, što bi gdje našao, krcali bi se u brodove i ladje. Stajaše tu vika žene i djece; neki skočiše goli u more, a mnogi potonuše u valovih morskih. Ali još se niesu svi mogli ukrcati u ladje, kad Hrvati provale u grad, te robeći i plieneći unište sve, što je ostalo. Grad sâm sa svojimi liepimi palačami i crkvami bi spaljen i razoren, te obraćen u prah i pepeo, preostavše pučanstvo bi koje poubijano, koje zarobljeno. Tako nestade staroslavne Salone sa lica zemlje, a danas se još razabiru samo silne razvaline njezine kod Solina. Latinski žitelji Salone, koji se spasoše, razbjegoše se po susjednih otocih, po Braču, Maslinici, Hvaru i Visu.

Zauzevši Hrvati ovako Salonu oboriše se na druge primorske gradove. Neke posvojiše, kakono Nonu (Nin), a druge razoriše, kako liepi Epidaurus. Žitelji latinski ovih gradova ili se spasoše biegom na more, ili umakoše u nutrnju zemlju, da se zaklone u šumah, špiljah i pećinah. Stanovnici grada Trogira obraniše se jedino tako, da su pobjegli na susjedni otok Čiovo (Bua), koji bijaše uzkom prevlakom spojen s ostalim kopnom. Od svih

krasnih i bogatih gradova latinskih odhrva se jedina Jadera (Zadar), pošto joj se žitelji nagodiše s hrvatskimi knezovi.

Čitava Dalmacija bijaše sada u rukuh hrvatskoga naroda. Gospodstva i života latinskoga nestade sasvim; pače i ime zemlje promienilo se: ona se ne zove više Dalmacija, nego Hrvatska (Hrvati).

Ostatci starih latinskih žitelja na otocih i po gorah trajali su tužne dane. Hrvatski knezovi i župani progonjahu ih svagdje, gdje bi ih stizavali. A još ih više zatirahu i s toga, što su bili kršćani, dočim su Hrvati bili pogani, te su se klanjali svome bogu Perunu (gromovniku), njegovu sinu Dajbogu (suncu), mjesecu, zviezdi Danici i drugim bogovom.

3. Sabor na Duvanjskom polju.

Tužni udes slavne nekad Dalmacije kosnuo se je ne samo gospodara njezina, iztočno-rimskoga cara u Carigradu, nego još više poglavice kršćanske crkve, pape u Rimu.

Još godine 600., umah iza prvih žestokih provala slovjenskih, sažaljivao je slavni papa Gregorije I. solinskoga nadbiskupa Maksima, što sa svojim vjernim stadom toliko pati od Slovjena. On mu pisa: „Poradi slovjenskih pukova, koji vama silno priete, žalostim se jako, a i uznemirujem. Žalostim se, jer zajedno s vama patim; a bojim se, jer eto već kroz Istru počeše udarati na Italiju.“

No kako se je tek prestravio rimski papa, kad mu malo zatim stigoše glasi o hrvatskoj provali; kad je razumio, da je čitava Dalmacija opustošena, bogati i sjajni gradovi razoreni, biskupije uništene, a kršćanski puk izginuo ili raztjeran na sve kraje svieta. Bio je tada u

Rimu papa Ivan IV. (640—642), kojega je nevolja Dalmacije još više boljela, jer je i sâm bio sin te kršne zemlje. Čim je razabrao, što se je tamo preko mora zbilo, i kako mu je domovina postradala, umah se pobrinu, da se spasi, što bi se još spasiti moglo. Posla s toga pobožnoga opata Martina u Dalmaciju, a na put mu dade silu novca. Ovim će novcem izkupljivati Martin tužne sužnje latinske od poganskih Hrvata, zatim će sabrati svete moći svetaca i Božjih ugodnika iz razorenih crkava. Opat Martin dodje u Dalmaciju, sada već Hrvatsku, i nadje za čudo krotke hrvatske knezove i župane. Oni mu dozvoliše, da pokupi svete moći iz razorenih hramova, pa ih onda poveze u Rim, gdje ih papa sahrani u lateranskoj crkvi sv. Ivana. Opat Martin za cielo je Hrvatom govorio i o drugih stvarih; on ih je sigurno odvraćao od poganskih bogova njihovih i razlagao im vjeru u jednoga Boga, a možda i onu kršćansku: „Ljubi iskrnjega svoga ko samoga sebe".

Latini medjutim, koji su za provale hrvatske ostali bez kuće i kućišta, boravili su još neko vrieme tužne dane. Razštrkani po otocih dalmatinskih i po gorskih dolinah i pećinah ne mogahu se dovoljno braniti od hrvatskih četa, koje su ih svuda tražile i progonile. No domala počeše se dozivati sviesti i skupljati, ne bi li se ipak Hrvatom ma kako odhrvali.

Prvi se ohrabriše oni Latini, koji bijahu razasuti po otocih. Vještiji moru od Hrvata uzeše se sabirati u oveće čete, pa bi na svojih brodovih gonili Hrvate, kad bi ih na morskoj pučini zatekli. Pomagani još te doseljenici iz Italije snovahu ti Latini skoro o tom, kako bi se opet na kopno vratili. Najprvo se izkrcaše na južnoj obali, pa podigoše nedaleko mjesta, gdje je prije stajao grad Epidaurum, novu naselbinu, koja se prozove domala Ragusium ili Dubrovnik. Temelj ovomu gradu položiše do-

seljenici, koji biše protjerani (ili možda poslani od pape) iz Italije, poimence iz Rima, ali se ovim strancem pridruži i liepo čislo epidauritanskih, a i salonskih porodica, koje su dosle prebivale na otocih Braču, Hvaru i Korčuli.

Ovako je jedna čest salonskih žitelja stekla opet dom i ognjište. No većina Salonjana ostade i dalje na otocih, bojeći se vratiti u svoj razvaljeni grad. Tad se pojavi medj timi bjegunci neki hrabri muž, po imenu Severus, koji se rieši, da će svoju braću prevesti na kopno. Severus, koga kasnije prozvaše Velikim, svjetova svoje sugradjane, da ne idu stanovati više u svoj rodni grad Salonu, pošto je posve razvaljena, već da se nasele u susjednoj palači Dioklecijanovoj, koja je za hrvatske provale ostala čitava, pa da ovdje čekaju zgodnije vrieme, kad bi mogli svoj rodni grad obnoviti. Ovaj savjet svidje se i plemićem i pučanom salonskim, pa se sporazumješe, da će si imućniji gradjani sami o svom trošku kuće podići, dočim će se ostali smjestiti po kulah i po drugih praznih prostorijah, gdje ih goder našli. Na to se diže veliko i mlado, mužko i žensko, pa ostavivši stoku na otocih, izkrcaše se na obali i udjoše u palaču Dioklecijanovu, koja tako postade novim zavičajem salonskih bezkućnika. Novi se grad zvao i kasnije palača ili po latinski „palatium“, odakle mu je nastalo i ime Spalatum, ili po hrvatski Split (Spljet).

Vidivši hrvatski knezovi i župani, kako se Latini ohrabriše i na kopno povratiše, počeše ih iznova progoniti. Padoše sa svojimi četami tik pod zidine novoga grada Splita, pa ne dadoše gradjanom, ni da se maknu na polje. Poharaše im takodjer polja i oranice, što su ih izvan grada imali, te je ubogim Splićanom zaprietila nova nevolja. U toj se biedi utekoše Latini, poimence Splićani pod možno okrilje bizantskoga cara, a i rim-

oga pape, moleći ih, da ih obrane od hrvatske sile, a
lićani zamoliše još cara, da bi im dozvolio stalno pre-
vati u nekadanjoj carskoj palači, u sadanjem Splitu.

U Carigradu vladaše tada (oko g. 679) car Kon-
ntin Pogonat. On primi poslanike splitske veoma mi-
tivo, darova im rado Dioklecijanovu palaču, a u isto
ba poče i o tom raditi, kako bi Latine, stare podanike
nskoga carstva, njekako izmirio s Hrvati, te bi mogli
dovoljno i sretno živjeti jedni pored drugih. Pošalje
to svoje ljude k hrvatskim knezovom i županom, da
dojave carevu poruku, a njima pridruži i nešto kršćan-
ih viestnika, nebi li ovim pošlo za rukom, da Hrvate
vrate od poganskih bogova i upute u vjeru kršćansku.
arevo nastojanje pomagaše i rimski papa, pa tako se
skora nadje u novih hrvatskih zemljah uz careve
asnike i liepo čislo kršćanskih svećenika. Ovi zatekoše
vatski narod za čudo spreman na svako dobro djelo, i
ko im sve podje sretno za rukom.

Najprvo nastojahu carski glasnici, kako će Hrvate
miriti s latinskimi žitelji. Hrvati se brzo pogodiše:
i privoliše, da latinski žitelji u gradovih primorskih,
imence u Zadru, Splitu, Trogiru i Dubrovniku žive
obodno po svojih starih zakonih i da se pokoravaju
zantskomu caru u Carigradu; ali zato zadržaše za se
u ostalu zemlju zajedno s onimi gradovi primorskimi,
je su u prvi čas osvojili. Hrvati ne će smetati Latina,
ji žive u svojih tvrdih, bedemî opasanih gradovih, ali
to će latinski žitelji za svoje vinograde i polja, što
imaju izvan zidina gradskih u zemlji hrvatskoj, pla-
ti hrvatskim knezovom i županom godišnji danak.

U to se kršćanski svećenici, poslani iz Rima i Ca-
grada, razidjoše po čitavoj zemlji hrvatskoj, propovie-
ajući narodu vjeru Božju. Hrvati prihvatiše rado vjeru

kršćansku, i tako domala sav narod zavrgne stare svoje poganske bogove, te prione uz novu vjeru i novi red.

Da bi se taj novi red utvrdio, uputiše bizantski car i rimski papa hrvatske knezove, da sazovu sav svoj narod ili barem poglavice njegove na veliku narodnu skupštinu na prostrano Duvanjsko polje, koje se stere nekako u sredini stare Dalmacije. Ovamo će doći glasnici carski i papinski, pa će s poslanici latinskih gradova i s čitavim narodom hrvatskim sve udesiti, da se uredi crkva kršćanska i da se opeta povrati stari red u svih zemljah uz obalu jadranskoga mora. Stići će amo i plemena srbska, najsrodnija po krvi i jeziku hrvatskomu puku, koja su se nedavno naselila dozvolom carevom u zemljah Hrvatom na iztoku.

I razidjoše se glasnici po svih župah hrvatskih, te pozivahu narod, da se za dvadeset i pet dana sabere oružan na Duvanjskom polju. Osvanu urečeni dan, a na širokom tom polju polegla sila naroda, a na čelu mu knezovi, župani, satnici i druge poglavice. Dodjoše i srbska plemena pod svojimi župani, dodjoše i gradjani latinskih gradova, a i mnogi svećenici i redovnici, što ih posla Rim i Carigrad. Sve se sastalo, samo se još čekalo na poslanike carske i papinske. Kad su se i ovi primicali, krenuše im u susret hrvatski knezovi i župani, i dovedoše ih na Duvanjsko polje.

Skupština na Duvanjskom polju trajala je, kako se priča, dvanaest dana. Kroz osam dana razpravljalo se o duhovnih i crkvenih stvarih. Najprvo bi pokršteno ono naroda, što se još nije prignulo pred svetim krstom, a onda se viećalo, kako da se obnove porušene biskupije i koje nove da se osnuju u zemlji Hrvata. Naredjeno bi da čitava zemlja ostane i dalje, kako je prije bila, po jednim nadbiskupom, koji će stolovati u Splitu mjesto u razvaljenoj Saloni. Uz metropolitu splitskoga bit će ši

›m zemlje hrvatske, a i po latinskih gradovih (koji će
› odsad svi zajedno zvati Dalmacija na uspomenu sta-
›rimske pokrajine) biskupi, koji će se brinuti za spas i
Hrvata i Latina. Taki biskupi bit će poimence u Zadru
Jadera), na otocih Osoru (Absaro, danas Cres i Lošinj),
Rabu (Arbe) i Krku (Veglia), zatim u južnih krajevih u
radovih Stonu (Stagnum), Dubrovniku i Kotoru (Cataro).
Da li se je i u nutrnjoj zemlji obnovila koja stara bisku-
›ija, nije nam poviest zabilježila. Na sve ove uredbe
›rivoliše knezovi i župani Hrvata, pače obrekoše pokli-
arom papinskim, da će odsad na miru živjeti ne samo
Latini, nego i sa susjednimi narodi, i da ne će nikad
više u tudje zemlje provaljivati. Papinski opet glasnici
›lagosloviše hrvatski narod, udieliše mu za zaštitnike
sv. Petra i Pavla, i obrekoše mu, da će ga vazda bra-
niti Bog i sveta stolica rimska, kad bi mu na zemlju
drugi narodi udarili. O svem tom biše i sastavljena
pisma, na koja prisegoše i Hrvati i poslanici rim-
skoga pape.

Sad se prešlo, da se razpravlja o svjetskih prilikah. Ponajglavnije bijaše, da se što točnije označe medjaši i hrvatskih i srbskih župa prema latinskim gradovom, pa da se znade, što je čije. Poslanici cara byzantskoga sastaviše razvod, koji prihvatiše i hrvatski i srbski knezovi i župani.

Staro-rimska pokrajina Dalmacija bi raztrojena. Dalmacijom zvalo se odsele samo onih osam gradova tik uz more i na trima otocima, gdje su živjeli ostatci Latina; sva ostala zemlja postala je hrvatska i srbska. Što je god zemlje uz more od Bojane do Istre, prozvana bi Hrvatska (Primorje), te se je dielila na sjevernu ili bielu Hrvatsku, i na južnu ili crvenu. Ostala zemlja Hrvatom za ledjima dobi ime Srbija, a dielila se je kasnije na Rašku i Bosnu. U svakoj od tih oblasti

živjelo je po više plemena, svako je pleme imalo svoju župu i svoga župana, i u sred župe utvrdjen grad (većinom na briegu), u kojem bi se zaklanjala djeca, stari i žene, kad bi neprijatelj navalio. Uz župane biše u svakoj župi namješteni i satnici (stotnici), da „budu puku suditi“; a nad svimi župani i satnici neka bude u svakoj oblasti po jedan veliki župan ili knez, koji će biti gospodar svima, i kome će svaki sudac „dati treti dil dohodka, da ga tako pripozna za gospodina svoga“.

Još mnogi drugi a dobri zakoni biše postavljeni na velikoj skupštini na Duvanjskom polju. A kad se sve uredilo i ustanovilo, oprostiše se poslanici carski i papinski od knezova i župana hrvatskih i srbskih, i „odpraviše se s velikim poštenjem i darovi“. A i puk na to zajedno sa svojimi glavari razidje se, i svi „pojdoše domom i u svoju zemlju“.

Malo vremena bješe prošlo iza sabora na Duvnu, a u Dalmaciju stigo poslanik papin, po imenu Ivan iz Ravene grada. Došavši ovaj u Split, ondješnji ga sviet zavoli, te bi od svećenstva i puka izabran za prvoga nadbiskupa splitskoga. Kad ga je i papa posvetio, nastani se stalno u Splitu, i to u domu, što mu ga darova Severus, osnovatelj grada. Novi nadbiskup bijaše gorljiv pastir svoga stada: on putovaše svom zemljom hrvatskom i dalmatinskom, popravljajući i gradeći crkve, posvećujući biskupe, osnivajući župe (plovanije), upućujući puk u svete istine vjere kršćanske. On htjede, da nova nadbiskupija splitska bude isto tako dična, slavna i ugledna, kako no nekad salonska. Zato ga je i boljelo, što se je još u samom Splitu dizao poganski hram boga Jupitra, što ga bješe car Dioklecijan sagradio. Odluči ovaj poganski hram pretvoriti u kršćansku crkvu sv. Marije, te priredi veliku svečanost, za koje na očigled brojnoga puka i svećenstva posveti taj hram. I tako postade Ju-

Petrov hram stolnom crkvom nadbiskupije splitske. No sve to ne bijaše još dosta. Trebalo je još u tu novu kršćansku crkvu prenieti moći svetaca i ugodnika Božjih iz ruševinah salonskih. O tom prenosu priča jedan stari pisac ovako:

„Čestiti i vriedni biskup Ivan poče gradjanom splitskim govoriti, da bi se tielo sv. Dujma, koje bješe ostalo u razvaljenoj Saloni, izkopalo i preneslo u netom posvećenu crkvu splitsku. I svidje se svima ovaj predlog. Izabravši zato zgodan čas, kad bi to mogli izvesti, podjoše do Salone, nu unišavši u nekadanju biskupsku crkvu sv. Marije nadjoše tamo sve razbacano i razštrkano, pošto je to mjesto bilo prepunjeno porušenimi krovovi i silnim pepelom od požara, te je već čak i grmlje bilo iz te hrpe izraslo. Bilo je doduše Splićana, koji su znali, gdje su moći sv. Dujma sahranjene, nu pošto je grobnica bila podzemnim svodovljem zakrita, nije se moglo lasno razabrati, gdje da se izvadi tielo sv. Dujma. Izkopavši zemlju i očistivši mjesto uzeše lies, koji su prvi ugledali, pa bojeći se svedjer, da ih ne bi Hrvati zaskočili, pohitiše s njim što brže u Split. Kad ga medjutim u gradu otvoriše, uvjeriše se, da to nije tielo sv. Dujma, nego sv. Anastazija mučenika. Zato podjoše sutradan opet put Salone, te na istom mjestu izvadiše sarkofag sv. Dujma. I pohrliše opet s njim u Split. Na to sahraniše u stolnoj crkvi sv. Marije oba svetca, i tu počivaju još i dan danas.“

4. Hrvatske oblasti.

Čim su Hrvati, a za njimi Srbi zauzeli staru rimsku pokrajinu Dalmaciju, umah si porazdieliše osvojenu zemlju, i to još prije sabora na Duvanjskom polju, tako da su

Hrvati zapremili predjele uz more počev od Istre
rieke Bojane (Primorje), a Srbi predjele Hrvatom za
djima (Zagorje). Taj posjed njihov potvrdjen bi i na
boru Duvanjskom.

No ni Hrvati ni Srbi niesu umah stvorili države
kraljevstva, već su u prvo vrieme bili podieljeni
mnogo malih plemena, a svako pleme opet na stot
zadruga. Zemlja, koju je zauzela jedna zadruga, zv
se je baština ili djedina, a predjel, gdje se je
stanilo čitavo pleme, prozvan bi župa. Poglavica ž
bio je župan, a njemu su bili podredjeni podžupan
satnici. Pleme je bilo razštrkano po čitavoj župi, s
je u sredini župe, obično na strmu briegu ili uz jez
(močvaru) stajao grad, koji je bio branikom čitave ž
Za neko vrieme prevlada običaj, te se počeše župe s
pljati u oblasti, t. j. više plemena sjedinilo bi s
jedno, da si obrane zemlju i život. Ovaka oblast, nas
od više župa, prozvana bi onda po imenu koje rieke
koju se je sterala, ili koje gore, koja se je u njoj di
Tako biše prozvane oblasti: Neretva od rieke Ner
(Naro), Zahumlje ili Humska zemlja od gore Hu
Bosna od rieke Bosne (Basante) itd. Koji put dobil
oblast ime od grada, koji je u njoj bio; n. pr. Du
prozvana bi tako od Dukljan-grada (Dioclea). Pogla
ovake oblasti, koja bijaše sastavljena od više župa, z
se je ili veliki župan, ili knez, ili opet ban
njemu bi se pokoravali svi župani čitave oblasti.

U Hrvata i Srba pojavi se brzo više omanjih obl
kojim bijahu na čelu veliki župani ili knezovi. U Hr
bijaše najznamenitija ona oblast, koja se steraše od
žnoga obronka Velebita i od rieke Zrmanje prema j
do ušća rieke Cetine i do Duvanjskoga polja. Ova
oblast podiže najviše za to, što je bila u blizini star
slavnih gradova dalmatinskih: Jadere (Zadra), Sal

olina) i Tragurium (Trogira), te se je žiteljstva nje-
a najviše doimala ne samo vjera kršćanska, koju su
ed njim širili svećenici ovih biskupskih gradova, nego
starodrevna uljudjenost rimsko-latinska. Ova oblast ne
bi posebna imena, već bi na uspomenu stare pradomo-
ne slovjenske prozvana imenom Biela Hrvatska. U
oj se bješe nastanila i ona zadruga od pet braće i
viju sestara, koja je hrvatska plemena s daleka sjevera
ovela na topli jug.

Biela Hrvatska postala je tako, da se je u jedno
edinilo dvanaest plemena hrvatskih, koja su stanovala
dvanaest župa. Plemena ta bijahu: Kačići, Kukari,
ubići, Čudomerići, Svačići, Mogorovići, Gušići, Lapčani
kasnije i Karinjani), Poletčići, Lačničići, Jamometići i
Cugomerići. Izprva zvale su se župe po ovih plemenih,
o kasnije dobiše nova imena po riekah, gorah, po
položaju svome, a i po staro-rimskih gradovih i po-
lorih, što su u njih bili. Tako bi župa uz rieku Cetinu
rozvana cetinskom, župa uz more primorskom, župa za
gorami zagorskom, župa u okolici rimskoga grada Nina
Nona) ninskom, župa naokolo grada Knina kninskom,
t. d. U svakoj župi bilo je sela i selišta, no najzna-
nije mjesto bio je grad, koji je bio srčika i branik či-
ave župe. Te su gradove Hrvati ili sasvim s temelja
podigli, ili su opet obnovili stare rimske gradove, koji
za prijašnjih burnih vremena niesu posve propali. Obno-
vljeni starorimski gradovi bijahu Nin, Knin, Drid i Karin,
a na novo osnovani biše Bribir, Hlivno ili Livno, Klis,
Omotski, po kojih biše kasnije prozvane i njihove
župe. Ali i uz morsku obalu utemeljiše Hrvati više gra-
dova, kako no znameniti Belgrad, za kasnijih stoljeća
kneževski i kraljevski grad, — zatim Bihać (s kneževskim
dvorom), a valjda i Šibenik.

Ne znamo pravo, kad se je i kojom prilikom dv
naest plemena hrvatskih u dvanaest župa sjedinilo
oblast Bielu Hrvatsku, ali svakako se je to zbilo j
prije velikoga sabora na Duvanjskom polju. Poglavi
te oblasti bio je knez, latinski dux, a birali su ga ž
pani sigurno iz one plemenite zadruge, koja je dovel
Hrvate na jug. Jedan od prvih knezova Biele Hrvatsk
bijaše Porga. On stolovaše po svoj prilici već u kne
ževskom dvoru u Bihaću, gdje su i kasnije mnogo put
boravili bielo-hrvatski knezovi, premda su imali i drug
dvorova u svojoj oblasti.

Knezovi Biele Hrvatske ne bijahu dugo zadovolj
svojom kneževinom, već pomagani nadbiskupom solinsko
splitskim i svećenstvom počeše iza Duvanjskoga sabor
o tom nastojati, kako bi svoju vlast razmaknuli na sv
strane. Najprvo uzeše o tom raditi, da si podlože Hrvat
u staroj Liburniji, t. j. u predjelu od rieke Zrmanj
prema sjeveru do rieke Raše u Istri. I ovdje bješe viš
plemena svoje župe stopilo u jednu veću oblast. Najzna
menitije župe bijahu tu: krbavska, lička i gadska (gačka)
no sigurno postojale su već tada župe: bočačka, bužk
i vinodolska. Uz župne gradove bilo je u toj oblasti
primorskih gradova, koji su ostali iza rimskoga vladanj
a od svih bili su najznatniji Trsat, Bakar, Senj i Ortopl
(Starigrad). Znamenito je, da se poglavica ove oblast
nije zvao knez, nego ban. S ovim dakle banom zametn
knez Biele Hrvatske borbu, ne bi li ga svladao. Ne zn
se, kako je dugo borba trajala i kako se je vodila, al
je sigurno, da su se na posljedku oba vladara ovak
pogodila: Banova oblast sjedinit će se s Bielom Hrvatskom
u jednu jedinu kneževinu, kojom će vladati rod knez
Porge, ban pako bit će prvi častnik do kneza i njegov
namjestnik, te će kneza zamjenjivati ne samo u svojoj
dosadanjoj banovini, kojom će posebice upravljati, nego

u čitavoj kneževini. Tako postade u Bieloj Hrvatskoj banska čast, te je ban bio odsle prvi iza kneza, a poslije prvi iza kralja. Kad su kasnijih stoljeća hrvatski knezovi i kralji širili svoju vlast u druge oblasti, svagdje bi u stečenih pokrajinah namještali bane za svoje namjestnike; no prvi ban bio je i ostao je u čitavoj državi uviek onaj, koji je bio uz kneza ili kralja u Bieloj Hrvatskoj.

Ovako je postala i razširila se kneževina Biela Hrvatska. Što je god bilo zemlje uz jadransko more ovoj kneževini na jugu sve do rieke Bojane, zvala se je Crvena Hrvatska. Ali ova ne bijaše kneževina, nego se je kroz stoljeća dielila u četiri manje oblasti, a ove su bile: Neretva, Zahumlje, Travunja i Duklja.

Oblast Neretva (zvana takodjer Pagania i Maronia, kasnije Krajina, a danas Primorje) sastojala je od tri župe (makarska, rastočka, duvanjska), u kojih su stanovala tri osobito hrabra plemena, odana dugo staroj poganskoj vjeri, te se dugo niesu htjela pokrstiti. Gradovi u Neretvi bili su ovi: Makarska, Vrulja, Ostrog i Labinac (Lapčanj). Ovoj oblasti pribrajahu se još veliki otoci Brač, Hvar, Korčula i Mljet, te su Neretljani već od prvoga časa slovili kao vješti i smioni brodari. Imali su obilje brodova, s kojimi su plovili po jadranskom moru čak do italskih obala.

Neretvi na jugu pa sve do latinskoga grada Ragusiuma ili Dubrovnika prostirala se je oblast Zahumlje ili Humska zemlja. Tu bijaše najznatniji grad Blagaj više izvora rieke Bune; uza nj se spominje još Ston (Stagnum) i drugi gradovi. Zahumlju na jugu bila je malena oblast Travunja s gradovi Trebinjem i Risnom i sa župom Konavlima; a najjužnija crveno-hrvatska oblast bila je Duklja (kasnije Zeta, danas južna Crna Gora).

Već smo spomenuli, da su se Hrvatom za ledjima (u Zagorju) nastanili Srbi, te su se predjeli, koje su ovi napučili, prozvali Srbija. I Srbija nije izprva bila jedna jedina država, nego se je dielila na više oblasti, od kojih su nam poznate samo dvie: Raša (Raška) i Bosna. Raša bijaše matica svih srbskih oblasti, baš kako Biela Hrvatska u Hrvata. U Raši bilo je mnogo župa i plemena, a i gradova, no od svih bijaše najznamenitiji grad Ras ili Raški grad (danas Novi pazar). Oblast Bosna steraše se naokolo izvora rieke Bosne, a najznatniji grad u njoj bijaše Kotor, nedaleko od današnjega grada Sarajeva.

Kako je Bosna medjašila s Bielom Hrvatskom, to su bielo-hrvatski knezovi već u najstarije doba nastojali, da Bosnu sjedine sa svojom kneževinom. Dok su ovako hrvatski knezovi težili za Bosnom, dotle su veliki župani srbski, koji su vladali u Raši, svom silom o tom radili, kako da se prikuče jadranskomu moru i da si pokore one crveno-hrvatske oblasti, koje su s njihovom zemljom medjašile, a to su bile oblasti: Duklja, Travunja i Zahumlje.

5. Borbe s Franci.

Kad su Hrvati bili pošli na jug da zauzmu rimsku pokrajinu Dalmaciju, neka se plemena njihova putem odvojiše od ostale braće, te ostadoše sa svojimi župani u Panoniji, poimence u onoj česti ove pokrajine, što no se prostire medju Dravom, Savom i Dunavom. No ovdje se je Hrvatom desilo sasvim drugačije, nego li u Dalmaciji. Mnogo im zadavahu jada još uviek silni a divlji Avari, koji su dapače i neke hrvatske župane podložili i puk njihov zatirali. Imenito stradali su oni Hrvati, koji

se nastaniše u okolišu slavnoga nekad grada Sirmiuma (Mitrovice), po kojem bješe čitav onaj kraj prozvan Sirmium ili hrvatski Sriem. Sriemski su Hrvati toliko trpjeli, da je knez njihov Kuber ustao na Avare, ne bi li svoj puk oslobodio njihova jarma. Ali Kuberu posluži loša sreća, te bi savladan. Na to on g. 758. s čitavim pukom svojim ostavi Sriem i izseli se preko Dunava u byzantsko carstvo, samo da dulje ne robuje Avarom.

Mnogo bolje nije bilo ni onim Hrvatom, što su prebivali više na zapadu, i kojim je bio glavni grad starodrevna Siscia ili Sisak. Ova hrvatska oblast nije izprva imala posebna imena, nego su ju zvali starim latinskim imenom Panonija; istom u kasnija stoljeća počeli su ju južni Bieli Hrvati zvati imenom: Slovinska zemlja, po čemu bi sva zemlja med Dravom i Savom (zajedno sa Sriemom) prozvana od stranaca imenom Slavonija.

I ovi Hrvati, što su bili u Slovinskoj zemlji pod svojim knezom u gradu Sisku, mnogo su stradali od Avara i njihovih kana (kagana), kojim su morali danak plaćati i u vojsci služiti. Priča se, da su Avari s ovim hrvatskim pukom baš nemilo postupali. Zaprezali bi muževe i mladiće u jaram, te bi njimi orali ko marvom; a žene hrvatske i djevojke zlostavljali bi i skvrnili, gdje bi ih samo zatekli. Kad bi Avari pošli u rat, hrvatske bi čete morale prve srtati u vatru, te mnogo puta i ludo gubiti glavu, samo da utru put avarskim vojnikom.

Upravo ovo težko robovanje dodija Hrvatom u Slovinskoj zemlji, te se ogledavahu na sve strane za pomoć. Baš u to vrieme digo se u današnjoj Njemačkoj i Francezkoj silan vladar, po imenu Karlo Veliki,* kralj franački, da kazni Avare, što su i na njegove zemlje

* Slovjeni su toliko cienili i poštivali Karla, da su kasnije i svoje vojvode počeli zvati karl ili kralj (dakle slovjenska rieč kralj postala je od imena Karl)

udarali i njegove podanike robili. God. 791. odpra Karlo Veliki tri velike vojske, da potraže Avare u nj hovoj zemlji i da taj divlji narod izkorjene. Kuda s godj uz put prolazile franačke vojske, svagdje bi im s pokorili slovjenski puci i pristajali uz njih na zatr Avara. I Hrvati u Slovinskoj zemlji pridružiše se ve g. 792. Karlovim vojskam, te vojevahu s njimi sve d propasti avarske države. Istom g. 799. slomljena bi mo avarska. Glavni tabor (hring = prsten, jer je bio poput koluta okrugao) avarski medju Dunavom i Tisom u današnjoj Ugarskoj bi osvojen i razoren, a ostatci naroda biše ili iztrieblјeni ili silom pokršteni. U taboru zarobljen bi silan plien, poimence množtvo srebra i zlata, koje su Avari ovdje kroz dva stoljeća zgrtali. Sav plien poslan bi Karlu Velikome u Aachen, koji jedan dio blaga pokloni rimskome papi.

Ovako se Hrvati u Slovinskoj zemlji iza dviestoljetnih patnja oslobodiše Avara i njihove vlasti. Ali spadoše samo iz zla u gore, jer postadoše podanici njemački. Car Karlo ostavi doduše Hrvatom Slovinske zemlje domaće knezove i župane, ali im nametnu za svoga namjestnika furlanskoga markgrofa Ericha, muža u istinu hrabra i oružju vješta, no srca kruta i nemilostna. Osim toga poliegoše po čitavoj zemlji i po Sriemu silne franačke vojske, tobož da brane franačko carstvo od Bugara. Ove čete banile su se poimence u Sriemu, koji se je po njih tada i prozvao Frankohorion, (t. j. zemlja Franaka). Franci osnovaše u Sriemu i jedan grad Frankavilla (današnji Mangjelos), koji se često i za kasnijih stoljeća spominje. U obće mora da je vlast Franaka u tom kraju silna bila, pošto narod još i danas zove sriemsku goru imenom „Fruška gora“ t. j. Franačka gora (Frug = Franak).

Franci ne bijahu zadovoljni time, što su sretno obo-
ili avarsku državu i pokorili hrvatska plemena, koja su
staroj Panoniji obitavala. Franačkome markgrofu Erichu,
ospodaru Istre, Furlanske i drugih zemalja, prohtjede
e još, da svlada i hrvatska plemena, što su bila u staroj
imskoj Dalmaciji pod svojimi knezovi i župani, a pod
aštitom byzantskoga cara i rimskoga pape. U to ime
iže Erich još god. 799. vojsku na Biele Hrvate. On
rovali iz Istre i prolazeći primorjem dopre do grada
Trsata kraj Rieke. No u Trsatu dočekaše ga Hrvati baš
judski. On poče grad obsiedati i jurišati, ali bi suzbit.
Žitelji grada Trsata bacahu na vojsku franačku ljute
trjelice i ogromno kamenje, te ju potjeraše u bieg. Sâm
Erich pogibe u toj borbi.

Poraz franačke vojske i smrt Ericha pod Trsatom
silno se kosnu Franaka. Patrijarha oglejski Pavle zabu-
gari u smrt Erichovu tužaljkom, u kojoj prokune zemlju,
gdje je franački junak poginuo. A nasljednik Erichov,
po imenu Kadolach, umah druge godine (800) po na-
logu Karla Velikoga upade u Bielu Hrvatsku. Ali ni on
ne pokori Hrvata.

U to bi Karlo Veliki na sâm Božić godine 800
u gradu Rimu okrunjen od pape za cara rimskoga.
Čuvši to hrvatski knezovi, ne htjedoše se više otimati
vlasti njegovoj, već ga priznaše za vrhovnoga gospodina
svoga, znajući, da bi onako njegovoj većoj sili na po-
sljedku podlegli. Novi se car sporazumi s Hrvati lako:
Hrvati (i bieli i crveni) birat će si i dalje po svojoj
volji svoje knezove, velike župane i bane, a izabranici
poći će pred cara, pokloniti mu se, te ga moliti, da ih
potvrdi. U druge posle hrvatske ne će pačati ni car ni
ljudi njegovi; neka Hrvati žive po starih običajih svojih,
kako no i dosada.

Godine 814. umre car Karlo Veliki, a nasliedi ga sin Ljudevit Pobožni. Čim je ovaj sjeo na priestolje, potekoše predanj u grad Paderborn i hrvatski knezovi, da mu se poklone. U Bieloj Hrvatskoj vladaše tada knez Borna, a u Slovinskoj zemlji u gradu Sisku knez Ljudevit. Oba bijahu dobri junaci i vrstne vojvode, ali pomamni za tudjim dobrom. Jedan i drugi ulagivao se caru i franačkoj gospodi, ne bi li ga zapalo vladati svimi Hrvati.

Franačka gospoda zamietiše tu neslogu i jal hrvatskih knezova, koji još niesu znali onu divnu: „Tko ne će brata za brata, priznat će tudjina za gospodara“. Osobito je lukavi markgrof Kadolach sve više razpirivao surevnjivost hrvatskih knezova, ne bi li posvema omrazio jednoga drugome. Sad bi radio u prilog Borni, ma da je i kriv bio; sad je opet prikratio Ljudevita, pa bio on prav i čist ko zlato. Tako se zavadiše dva po Bogu i jeziku rodjena brata, dvie nesretne zemlje hrvatske, a sve tudjinu na uhar, koji je, zavrgnuvši obećanja Karla Velikoga, sve se više banio po ubogoj zemlji i upletao se u domaće posle hrvatske. Kako je car Ljudevit Pobožni bio daleko, a k tome slab i nemoćan, markgrof je Kadolach radio sve po volji svojoj, ne pazeći ni malo, što je pravo i zdravo.

Zulum markgrofa Kadolacha dodija najprvo knezu Ljudevitu. Pošalje zato jeseni god. 818. svoje glasnike pred cara u Heristall. Ovi će caru potanko izpričati nasilja i okrutnosti Kadolachove, oni će zatražiti lieka svemu zlu. No car ni da čuje, da je Kadolach išta kriv, ta kako bi vrana vrani oči izkopala! Poslanici se vratiše ne opravivši ništa.

Ljudevita se to težko kosnulo. Mjesto da car usliša pravedne tužbe njegove, on mu glasnike nemilo odpravi, pače ga potvori, da snuje o nevjeri! Uvjerio se knez

Ljudevit, da mu je zalud uticati se caru slabiću, koji samo ono radi, u što ga bezdušni savjetnici upućuju, pače se Ljudevit morao bojati, da će sad kivni mu Kadolach još gore zulumčariti. I zbilja nam stare knjige pričaju, da su sada Franci u Slovinskoj zemlji gotovo pomanitali. Bies njihov bijaše tolik, da su čak i sitnu djecu s materinjih grudi trgali, ubijali i psom za hranu bacali. Toga ne mogaše Ljudevit više gledati, pa diže napokon sav narod svoj na oružje, voleći slavno izginuti, nego sramotno robovati. Ali i Franci ne ostaše skrštenih ruku. Čim su stigli glasi, da se je Slovinska zemlja odmetnula, umah poslaše još g. 819. veliku vojsku iz Italije, na čelu joj markgrofa Kadolacha, da svlada buntovnike. No franačka vojska prodje zlo: ona bi od Hrvata razbita, te se morade sramotno vratiti. Na povratku razboli se i umre Kadolach; ljetopisi kažu, da ga je shrvala groznica, ali bit će što nije mogo preživjeti poraza u Slovinskoj zemlji.

Car franački boravio je u srpnju 819. u Ingelheimu, kad mu stigoše tužni glasi, da mu je vojska od Hrvata potučena, a markgrof Kadolach da je umro. No još ga više iznenadi, kad malo zatim dodjoše preda nj poslanici kneza Ljudevita, nudeći mu mir. Knez naime Ljudevit nije se uzoholio s pobjede svoje, već znajući, da je bojna sreća čudne ćudi i promjenljiva, htjede se s carem izmiriti. Knez će opet priznati vrhovnu vlast franačku, ako car pristane na neke uvjete. No car se ne htjede tobož s odmetnikom nagadjati, već zavrgne sve njegove uvjete i zahtievaše od njega, da mu se pokori. Tome opet ne mogaše privoljeti Ljudevit, pa tako ne ostade druge, nego da se nastavi rat.

Obje se stranke spremahu sada na odlučan rat. Knez Ljudevit znao je dobro, da mu se nije šaliti, jer će se na nj dići sva sila ogromnoga carstva. Razumio je, da

mu kneževini prieti velika pogibelj, pa da mu je ovaj put ili sjajno pobiediti ili sasvim propasti. No kako da se mala kneževina Slovinska odupre ogromnoj sili franačkoj? Zato se najprvo pobrinu za saveznike. Liepu mu pomoć pruži patrijarka Gradski, podanik byzantskoga cara, koji se nije upravo pazio s franačkim carem. Ovaj mu pošalje četu zidara i tesara, koji se razštrkaše po Slovinskoj zemlji, gradeći kule i braništa, i utvrdjujući glavni grad Sisak, da bi mogao franačkim jurišem odoljeti. Najviše pomoći izčekivaše Ljudevit od slovjenskih srodnika, što su bili naokolo kneževine njegove. I ne prevari se. Slovenci u Korutanskoj, što ih je god bilo pod franačkom vladom od gornje Drave do Soče na jugu, digoše se listom na noge, da se oslobode tlačitelja i krvnika svojih: Bavaraca i Franaka. I slovjenska plemena na iztoku, koja se nedavno pokoriše Frankom, poimence Timočani oko rieke Timoka (u današnjoj Srbiji) odmetnuše se opet i zgrnuše se pod zastavu Ljudevitovu, da se bore za slobodu i neovisnost svoju. Tako se okupiše oko Slovinske zemlje svi Slovjeni počam od izvora Drave, Save i Soče pa sve onamo do sutoka Timoka i Dunava. Samo s jednoga zazebe Ljudevita na dnu srca: najbliži brat njegov, bielohrvatski knez Borna ne htjede ni čuti o tom, da bi ga pomagao, nego se čak sdruži s Franci na propast i zator njegov. Tužne li braće, kad jedan gradi sreću svoju na propasti drugoga!

U to se pripraviše i Franci. Car na mjesto Kadolacha imenova furlanskim markgrofom Baldericha, te mu povjeri vojsku, koju će voditi na Ljudevita. Balderichu se dobre volje pridruži bielohrvatski knez Borna, jer se nadaše, da će iza pada Ljudevitova sjediniti njegovu zemlju sa svojom kneževinom. Odlučeno bi, da će se na Slovinsku zemlju udariti s dvie strane: sa zapada

iz Korutanske provalit će Balderich, a s juga iz Biele Hrvatske prodriet će knez Borna.

Junačina Ljudevit razabere, kako ga snuju s dvie strane zaskočiti, pa će zato svoje neprijatelje preteći. Najprvo upade s vojskom svojom u Korutansku, gdje se Slovenac bješe listom podigo, pa podje odavle pred Baldericha. Ali ga zlo snašlo. Na gornjoj Dravi suzbio ga Balderich, te morade na to i Korutansku ostaviti. Balderich ga nije progonio, već bijaše sav sretan, što je svoju zemlju od neprijatelja oslobodio. U to se bješe i knez Borna podigo, da provali u Slovinsku zemlju, koju je tada velika i gusta šuma Gvozd (danas Velika i Mala Kapela) razstavljala od Biele Hrvatske. Borna predje Gvozd i krene na sjever prema rieci Kupi. Nu tu ga dočeka Ljudevit, vrativši se iz Korutanske. Borna je imao veliku vojsku, a u njoj je bio i Dragomuž, tast Ljudevitov, koji je bojeći se njegdje Franaka volio pristati uz Bornu, nego li uz svoga zeta. U bitci naginjaše pobjeda izprva sad jednoj, sad drugoj strani; no na jedanput odmetne se od Borne pleme Gadčana (žitelji župe Gacke uz rieku Gacku kod današnjega Otočca) i predje k Ljudevitu, ne htijući, da krv svoju prolieva za propast svojih zemljaka. Borna bi sada do nogu potučen, pače bi i sâm dopanuo rana ili sužanjstva, da ga nije obranila tjelesna straža njegova. Desilo se to njegdje zadnjih mjeseci g. 819.

Vrativši se poraženi Borna kući, nastojaše da kazni nevjerne Gadčane, i da tako krvlju opere sramotu svoju. Ali mu ni to ne podje za rukom, jer je već u prosincu iste godine u sred zime knez Ljudevit provalio s odabranom vojskom u Bielu Hrvatsku, da izdajicu u vlastitoj kući potraži. Silan strah zavlada sada u Bieloj Hrvatskoj; Borna se ne usudi oprieti ni dočekati ga na otvorenom polju. Djecu, žene i starce, a i sve vrednije stvari od-

premi u tvrde gradove, što su sred župa hrvatskih bili, a sâm s najodabranijimi junaci začne četovati u onih planinskih krajevih, napadajući na Ljudevita sad iza ledja, sad s boka, te uznemirivaše tako njegovu vojsku dan i noć bez prestanka.

Ljudevitova vojska, privikla životu u nizkoj Posavini, ne mogaše u tih planinah sred ciče zime neprestanim hajdučkim navalam Borninih četa dugo odolievati. Ljudevit izgubi za te vojne do 3000 ljudi i 300 i više konja, a k tomu još mnogo hrane i pliena. Videći napokon, da ne može uz ove prilike postići svoga cilja, vrati se kući. Mogao se je barem pohvaliti, da ga sve uz bratsku izdaju ni ovaj put nije franačka sila nadhrvala. Borna pako, sretan što je ostao živ i čitav, pošalje glasnike caru franačkomu, te ga obaviesti kako mu je bilo; a uz to snovaše pun gnieva osnove, kako bi se Ljudevitu osvetio.

U siečnju 820. desio se je car Ljudevit na državnom saboru franačkom u Aachenu. Tu se je posve ozbiljno razpravljalo, kako da se svlada ustanak u Slovinskoj zemlji, koji je iza neuspjele vojne od prošle godine tolik mah preoteo, da su svi Slovenci uz Ljudevita pristali. Na zbor u Aachen bješe došao i sâm knez Borna, da bude svojim savjetom Frankom u pomoć. Na carskom dvoru uvjeriše se, da se je ustanak već toliko razgranio, te se ne bi običnimi silami mogao ugušiti; zato bi odlučeno, da se podignu tri velike vojske, koje će s tri strane na Ljudevita udariti. I zbilja, čim je zima minula i snieg okopnio, zalistala šuma i probila trava iz zemlje, da bude hrana teglećoj marvi, krenuše tri ogromne vojske franačke put Slovinske zemlje. Južnoj vojsci bilo je poći iz Italije, sjevernoj iz Bavarske preko gornje Panonije, dočim je srednja a glavna polazila kroz Korutansku. Sve tri vojske sjedinit će se na medji Slovinske kneževine i posve sgnječiti tu ubogu zemlju.

No Božja providnost nije ni ovaj put dosudila, da Ljudevit podlegne. Južna vojska dočekana bi od hrvatskih i slovenskih četa u planinah, te bi sustavljena; sjeverna vojska prevali doduše daleki svoj put Panonijom i dopre do Drave, ali preko ove rieke ne mogaše preći, jer su prelaz branili junaci kneza Ljudevita. Odlučna borba bijaše i ovaj put u Korutanskoj, kamo bješe Ljudevit provalio, da zaprieči franačkoj vojsci put u svoju kneževinu. Ova franačka vojska bijaše veoma jaka, te sastojaše od Sasa, iztočnih Franaka i Alemana. Tri put ogleda se s njom Ljudevit, ali svaki put morade uzmaći pred većom silom. Na posljedku morade i Korutansku ostaviti, te se vratiti u svoju domovinu. Čim se Ljudevit udalji iz Korutanske, ubogi Slovenci, što su bili priskočili njemu u pomoć, opet biše svladani i postadoše kmetovi okrutnih Franaka.

Sada provališe sve tri vojske franačke u kneževinu Slovinsku, te se sjediniše u jedno. Ljudevit videći, da ne bi mogao tolikoj sili odoljeti na otvorenom polju, zapovjedi svojemu narodu, da ostavi kuće i kućišta, pa da umakne u šume, močvare, i u župne gradove. Sâm pako zatvori se s izabranom četom u jedan tvrdi grad, što ga bješe na visoku i strmu briegu sagradio, te suzbijaše odavle juriše neprijateljske. Franačka vojska ne mogaše utvrdjenih gradova i mjesta nikako zauzeti; a videći, kako Ljudevit ni čuti ne će, da se pokori, poče na sve strane ravno polje pustošiti i ostavljene kuće paliti. Ljudevit, premda ga je duša boljela, kad mu je krasna zemlja ostala pustoš, ostade ipak tvrd i postojan, dok nije franačka vojska duhom klonula. U sjevernoj vojsci franačkoj, koja bješe preko Drave prešla, te je zatim morala prolaziti močvarnimi predjeli, zavlada kužna bolest. Ovo, a i slaba nada, da bi Franci skoro mogli osvojiti tvrda mjesta u Slovinskoj zemlji, sklone franačke vojvode na povratak

u svoj zavičaj. Slovinska kneževina ostade doduše poharana i poplienjena, ali slobodna i neovisna. Samo je Ljudevit ovaj put izgubio najvjerniju braću svoju, Slovence, koji na novo spadoše pod markgrofa Baldericha.

I opet se u veljači g. 821. sastane državni sabor franački, gdje se je viećalo, kako da se ipak jednom satre hrabri Ljudevit. Na ovaj sabor dodjoše i glasnici Bielih Hrvata; ovi javiše caru, da im je umro knez Borna, te zamoliše cara, da im potvrdi kneza Ladislava, sinovca Borne, koga su za svoga vladara izabrali. Car privoli na to, a zatim umah odredi, da se ljeti opet priberu tri vojske, koje će poći na kneza Ljudevita. Već u svibnju krenuše sve tri vojske na hrvatskoga junaka, koji lišen svojih dosadanjih saveznika nije više mogao da dočekuje Franke na otvorenom polju. On se opet zatvori u tvrde gradove i Franci opet opustošiše ravno polje; ali zemlje ipak ne pokoriše, jer Ljudevit nije htio da zametne boj. Poharavši Franci Slovinsku zemlju vratiše se zlovoljni kući, i kad je polovinom listopada opet bio državni sabor u Diedenhofenu, obaviestiše franačke vojvode cara, da su Hrvatsku doduše strašno opustošili, ali Ljudevita da niesu svladali, jer on nije htio, da se s njimi bori.

Sve do konca 821. nebi Slovinska zemlja svladana. Ljudevit je junački uztrajao kroz četiri godine i suzbio navale od d e v e t franačkih vojska. No kraj ovih groznih borba bješe i snaga njegove zemlje sasvim smalaksala. Kad je car franački opet g. 822. poslao vojsku iz Italije, Ljudevit podvoji o spasu Slovinske zemlje, i videći da se ne bi mogao oprieti, ostavi svoj glavni grad Sisak i pobježe preko Save i Bosne u Srbiju, gdje se udomi u nekoga župana. Odlazak Ljudevitov bijaše smrtni udarac za ubogu Slovinsku zemlju: ustanak bi sasvim ugušen, a zemlja opet s furlanskom markgrofijom sdružena.

Nesretni Ljudevit bude u Srbiji nezahvalan svome domaćinu. On ga naime ubije, otme mu grad i župu i zavlada objema. No radi toga morade pobjeći iz Srbije. On umakne u Bielu Hrvatsku i nadje zaklona u Ljudemišla, ujaka svoga suparnika Borne. Nu tu ga dade Ljudemišl u potaji ubiti. Kad se je po franačkom carstvu raznesla u svibnju 823. g. viest o smrti Ljudevitovoj, nastade veliko veselje u svem puku, jer je nestalo muža, koji je kroz punih pet godina prietio miru franačke države.

6. Borbe s Mletcima.

Još u ono vrieme, kad je u staroj rimskoj Dalmaciji gradio car Dioklecijan (Dukljanin) svoju palaču kod Salone, živio je u sjevernoj Italiji, a uz obalu jadranskoga mora narod po imenu Veneti. Veneti su tada govorili latinskim jezikom, a glavni grad njihov bila je Aquileia ili Oglej. U petom stoljeću po Is. počeli su Veneti mnogo stradati od naroda, koji su sa sjevera provaljivali u Italiju. Priča kaže, da su najviše pretrpjeli jada, kad se je pojavio kralj Hunâ po imenu Attila. Kralj Attila, prozvan „bič Božji“, razorio je oko g. 455. po Is. Aquileiu, a žitelji ovoga grada pobjegoše na to s mnogo drugih Veneta s kopna na one brojne otoke, što se nižu uz morsku obalu od ušća rieke Pada pa do ušća Piave. Stanovnici deset otoka, kojima je na početku stajao na čelu otok Grado, složili su se u jednu gradsku občinu, koja se prozove Venetia (Venezia), t. j. grad Veneta. Po ovom imenu postade i hrvatsko ime toga grada Mletci (u starije doba Bnetci). Gradom i pukom upravljali su od početka VII. stoljeća vojvode, koje su žitelji zvali dux ili doge, po čem je postalo i hrvatsko ime dužd ili dužda. Sielo dužda bijaše izprva otok Grado,

zatim otok Heraklea (danas Cortellazo), kasnije otočić Malamocco, a napokon Rialto, koji je postao maticom današnjih Mletaka.

Mletčani su od prvoga početka svoga bili ponajpače brodari i trgovci. Dok su zajedno s Istrom i Dalmacijom imali jednoga vrhovnoga gospodara, naime cara byzantskoga, plovili su slobodno čitavim jadranskim morem, pristajali su sa svojimi brodovi i trgovali u gradovih dalmatinskih i istarskih. No odkad su Hrvati osnovali svoje kneževine na ruševinah stare Dalmacije, počeše se otimati s Mletčani, tko će biti jedini gospodar jadranskoga mora. Najviše se ogledahu s Mletcima knezovi Biele Hrvatske, ali i Neretljani u Crvenoj Hrvatskoj zadavahu Mletčanom trista jada, pošto su još bili pogani, pa s toga mnogo goropadniji i silovitiji od ostalih plemena hrvatskih. Zalud je oko g. 830. mletački duždo Ivan nastojao, da umiri i pokrsti Neretljane, oni nastaviše gusarenje po moru, pače zarobiše g. 834. nekoliko brodova mletačkih, koji se iz Beneventa vraćahu kućam svojim. U isto vrieme zarati se i bielohrvatski knez Mojslav (nasljednik Ladislava) sa Mletcima. Tadanji duždo mletački Petar Tradonico htjede da velikim brodovljem uništi hrvatsku mornaricu, te podje 839. preko mora prema Hrvatskoj. Nu doprievši do nekoga primorskoga gradića, koji se je zvao Sv. Martin, sklopi mir s hrvatskim knezom Mojslavom. Odavle krenu na jug, te se pogodi takodjer s neretvanskim županom Družcem, koji mu obreče, da ne će više puštati svojih ljudi, da po moru gusare.

U Bieloj Hrvatskoj nasliedi Mojslava knez Trpimir, koji stolovaše u kneževskom gradu Bihaću uz more (medju latinskimi gradovi Splitom i Trogirom). Tu na kneževskom dvoru sastajahu se na sabor župani iz najudaljenijih župa bielo-hrvatskih; tu su kneza hrvatskoga

okružavali njegovi komornici, dvorski kapelani i drugi službenici. Trpimir, kojega se je kneževina sterala daleko u nutrnju zemlju, bio je vladar miroljubiv i pobožan, te se je držao svetih ugovora, što su ih nekad uglavili predji njegovi s rimskim papom. Osobito je volio kršćansku vjeru i crkvene poglavare, poimence nadbiskupa splitskoga Petra, koji mu je bio i krstnim kumom. God. 852. darova on nadbiskupiji splitskoj i njezinome vriednome pastiru, koji se je u velike brinuo za duševno dobro hrvatskoga puka, mnoge zemlje i posjede u svojoj kneževini, zajedno sa svimi kmetovi, što su živili po ovih zemljah.

Za kneza Trpimira smiriše se neko vrieme borbe medju Hrvati i Mletcima, a to zato, što je obima zaprietio zajednički neprijatelj. Bijahu to Arapi ili Saraceni iz sjeverne Afrike. Ovi su još od g. 827 udarali na otok Siciliju i južnu Italiju, a kad se ovdje smjestiše, počeše se zalietavati i gusariti po jadranskom moru, tako da su od njih ljuto stradali trgovci mletački, a i hrvastki i dalmatinski. Najsmjelije vojvode tih saracenskih gusara bijahu Kalfo i Saba, koji su zadavali straha i trepeta, gdje bi se samo pojavili. God. 840 krenuše s 36 brodova put južne Dalmacije i Crvene Hrvatske, te poharaše ovdje više gradova, poimence Budvu i Kotor. Kasnije doprieše i na sjever do Dubrovnika, te ga obsiedahu punih petnaest mjeseci Dubrovčani u tolikoj nevolji zatražiše pomoći u svoga vrhovnoga gospodara, u cara byzantskoga. I zbilja im podje grčka mornarica u pomoć; no čuvši Saraceni za to, ostaviše Dubrovnik i podjoše preko mora na italsko primorje, gdje zauzeše znamenite gradove Bar i Tarent (g. 841), odakle su sada uznemirivali čitavo jadransko more. Mletčani stradahu od toga zuluma najviše; zato se diže njihov duždo Petar Tradonik sa šestdeset brodova i podje prema Taxentu, da

razprši silu saracensku. Ali bješe loše sreće; vojvoda Saba razbije mletačku mornaricu, što nije Mletčana u bitci izginulo, bi zasužnjeno i u roblje prodano. Sad se tek Saraceni uzjoguniše. Umah iza poraza mletačkoga provališe sve do otoka Cresa i na sâm drugi dan uskrsa spališe tamo grad Osor; na povratku pako zaskočiše grad Jakin i pohvataše silu mletačkih trgovaca, koji se vraćahu trgovinom iz Sicilije (g. 842). Dvie godine zatim doploviše Saraceni s velikim brodovljem čak u Kvarnerski ili Riečki zaljev. Mletčani se toli prepadoše, da su umah sabrali brodove i pošli im u susret. Kod malenoga otoka Sušaka (Sansego) zametnu se bitka. Izprva činilo se, da će Mletčani nadjačati; no kasnije okrenuše ledja i pobjegoše glavom bez obzira.

Poraz Mletaka kod Tarenta i Sušaka obodri opet Hrvate i Neretljane, da udaraju na Mletčane God. 846 ohrabriše se Hrvati toliko, da su zauzeli mletački otok Caorle, pače se Neretljani spremahu i na to, kako bi osvojili i same Mletke. Borba medju Mletčani i Hrvati plane na novo svom silom, kad je umro miroljubivi Trpimir, a knezom hrvatskim postao Domagoj.

Knez Domagoj vladao je u Bieloj Hrvatskoj g. 865—876. Ma da je za njega i Hrvatskoj zaprietila koji put pogibija od Saracena, on je ipak najvolio udarati na Mletčane, samo da bi moć njihovu posve skršio. Mletčani su ga za to zvali „najgori knez Hrvata," i mrzili su na-nj iz sve duše. Knez Domagoj bio je obće silan vladar, koji nije htio znati za nikakoga gospodara nad sobom, niti za cara byzantskoga, a niti za cara franačkoga, kojega je još knez Trpimir, barem po imenu pripoznavao. Za kneza Domagoja borili su se Hrvati na moru i sa Mletčani i sa Saraceni, te je hrvatsko ime postalo strah i trepet susjeda. Sâm papa Ivan VIII. *pisao je za to* na Domagoja ovo pismo: „Slavnomu

knezu Domagoju. Opominjemo tebe i tvoju revnost, da što žešće uzradiš i planeš na morske gusare, koji iznoseći tvoje ime biesne na kršćane, tim većma, što znadeš, da je po nevaljanštini ovih ljudi došlo i tvoje ime na zao glas. Vjerovati se može doduše, da gusari suprotiv tvoje volje čine zasjede brodovom; no pošto se znade, da bi ih ti mogao prisiliti na mir, ne ćemo te smatrati nedužnim, ako ih zbilja ne utjeraš u rog. Pisano je naime: „Tko griehe i zločine, ako ih može, sâm ne izpravi i ne zaprieči, kriv je kano da ih je sâm počinio."

No ovo je pismo slabo prudilo. Domagoj doduše nije više puštao svojim ratnim brodovom, da udaraju na Mletčane, ali su zato ipak pojedine družine hrvatske krstarile morem i prietile prolaznikom. God. 875. dapače, kad su Saraceni opet na Mletke udarili i Comacchio oplienili, navališe družine hrvatskih gusara na samu Istru i razvališe tamo četiri grada. medju njimi i Rovinj. Odavle se spremahu da udare na same Mletke, na otok Grado. Mletčani skupiše sve svoje sile i opremiše jedno 30 brodova, samo da obrane taj otok. U odlučnoj bitci potuče mletački duždo hametom Hrvate; mletački se ljetopisi hvale, da se baš nijedan Hrvat nije domu povratio, već da su svi do jednoga izginuli.

Sada tek planuše ljute i krvave borbe, koje potrajaše sve do smrti kneza Domagoja. Istom kad je g. 876 Domagoja nestalo, a na priestol hrvatski stupio pomoćju byzantskoga cara knez Sedeslav, izmiriše se Mletci s Bielom Hrvatskom. Ali uz koje uslove! Mletci moradoše priznati Hrvatskoj prvenstvo na jadranskom moru, a da bi njihovi brodovi mogli slobodno i sigurno ploviti po hrvatskom moru, moradoše obećati, da će u to ime plaćati hrvatskim knezovom godišnji danak. Hrvatska se

moć sada na moru toliko podigne, da su Mletci obećani danak plaćali neprestance do g. 998.

* * *

Za krvavih borba, što su ih u to vrieme Hrvati vodili na jadranskom moru toli s Mletčani koli sa Saraceni (Arapi), dopanuli su mnogi hrvatski mornari i vojnici neprijateljskoga sužanjstva. Po tadanjem surovom običaju prodavali su se ratni sužnji u roblje, i to za skupe novce. Glavni trg za prodaju robova bio je grad Aleksandrija u Misiru (Egiptu), a najnesdušniji trgovci Mletčani. Što bi ovi zarobili Hrvata i Neretljana, poveli bi na svojih brodovih u daleku Afriku, pa bi ih ondje u Aleksandriji prodavali.

Tako dodje mnogi hrvatski sin na robiju u najdalje krajeve poznatoga tada svieta. No najviše hrvatskih robova kupovali bi arapski kalifi (vladari), koji stolovahu u gradu Kordovi, na rieci Quadalquiviru u Španiji. Ovi kalifi Kordovski vladahu sjajno, stanovahu u krasnoj palači Alkazaru, okruženi brojnom kitom umnih i umjetnih ljudi, koji su svoje gospodare proslavili divnimi zgradami, uznositimi pjesmami i učenimi djeli. No pored svega toga sjaja i slave ne bijahu kalifi ipak sretni ni zadovoljni. Kako su bili siloviti i tlačili svoj vlastiti puk, niesu bili ni časak sigurni od osvete podanika svojih. Za to si ustrojiše jaku tjelesnu stražu, koja bi im štitila priestol i čuvala život. Ne pouzdavajući se pako u svoje domaće ljude, uzimali su kalifi za svoje tjelesne stražare najviše strance, osobito krepke, stasite i vjerne Hrvate, koje bi na trgu u Aleksandriji kupovali. Tako je već oko g. 800 Kalif Hakem I. imao u Kordovi tjelesnu stražu od 5000 momaka, sve samih kupljenih robova, medju kojimi je bilo do 2000 Hrvata. Četa hrvatska bila je odieljena od drugih, te je imala *posebnoga* vojvodu. Stanovala je pako po kasarnah kraj

kraljevske palače Alkazara, i dobivala je plaću ko redovita vojska Budući da Hrvati niesu umjeli arapski govoriti, zvali su ih Arapi imenom „Niemci“. No upravo s toga bili su kalifom jako u volji, jer se niesu mogli s urodjenici ni sporazumjeti ni urotiti. Tako postade „hrvatska straža“ u Španiji.

U doba od g. 822—976., kad su u Kordovi moćni kalifi vladali, bijaše „hrvatska straža“ najkrepčija podpora njihova. Kalif Abderrahman III., za koga se pripovieda, da se je liepo pazio s evropskimi vladari, a poimence s hrvatskimi knezovi, uvidi, koliko mu vriedi hrvatska straža, pa ju zato poveća do 6000 momaka i dade joj vojvodu hrvatskoga roda. Za sina Abderrahmanova, za Alhakema II. stekoše Hrvati toliko povjerenja, da su tik pred njegovim priestolom stražu stražili.

Kad su iza Alhakema II. vladali slabi kalifi, te su se na njih dizale bune i urote, domogoše se vojvode hrvatske straže velikoga ugleda, te su se koji put toliko osilili, da su drmali čitavom državom arapskom. Neki od njih dostaše se najvećih časti u zemlji, mnogi postade i hadžib (prvi savjetnik) u svoga gospodara. Dakako da je kraj smutnja u Kordovi koji put čitava hrvatska straža izginula, kako no g. 980, kad no ju svu posječe neki Almanzor; ali ovaj umah zatim ustroji novu četu hrvatsku i nazove ju svojim porodičnim imenom „Alameris“.

Najznatniji i najmoćniji vojvoda hrvatske straže bijaše Wadha el Ameri, rodjen Hrvat, koji je za kalifa Hešama kroz pet godina (1009—1013) bio prvi čovjek u Kordovi. On je hrabro i vjerno branio život i priestol svoga gospodara, i suzbijao sve njegove protivnike; zato ga kalif i imenova svojim hadžibom. Kad se je ove najveće časti domogao, ponamjesti u sve veće službe same svoje zemljake, te vladaše sada gotovo ko

da je sâm kalif. No upravo s toga zamrznuše na nj rodjeni Arapi, te nastojahu oko svoga vladara, da opadnu vjernoga mu Hrvata. Slabi Hešam povjerova tim zlobnikom, dade Wadhu uhvatiti i radi izdaje osuditi na smrt. Tako pogibe Wadha el Ameri, muž vješt, lukav i hrabar, od ruke onoga, kojemu bješe više puta život spasao i priestol sačuvao.

Od vojvoda hrvatske straže spominje se kasnije još i Hairan, plemenit i hrabar Hrvat, koji je takodjer obnašao čast hadžiba. On pogibe mačem u ruci, braneći svoga gospodara. Osim ovih prvih vojvoda proslaviše se u Španiji i drugi Hrvati, kao Zabor i Hambar, koji su jednom prilikom obranili Kordovu. Jedan Hrvat dapače, po imenu Zohair Alameri (1018—1041) osili se za smutnja u Španiji toliko, da je ko svoj gospodar neko vrieme upravljao čitavim iztočnim primorjem španjolskim i Balearskimi otocima.

Iza ovoga ne ima više hrvatske straže u arapskoj Španiji. Kalifi niesu imali čim da više uzdržavaju toliko ljudi na svom dvoru, a niesu ni mogli dobivati više hrvatskih sužnjeva, jer je rimski papa zabranio trgovinu kršćanskim robljem. Upravo ponukani papom prestadoše i Mletci prodavati ratne zarobljenike; pače g. 960 izdade sâm mletački duždo, sporazumivši se s patrijarhom i viećnici mletačkimi, posebnu zabranu, da se ne smije više roblje hvatati ni prodavati, a najmanje u Istri i Dalmaciji.

7. Sv. Ćiril (Konstantin) i Metodije.

Hrvatom i Srbom na iztoku, pa skoro sve do samoga Carigrada naseljivahu se kroz stoljeća mnoga slovjenska plemena, i to poimence u pokrajinah, koje su se

d starine zvale Moesija i Thracija. Ova slovjenska ple-
ena življahu svako za sebe, a bila su izpremiešana
prvašnjimi žitelji, osobito s Grci, koji su obitavali ve-
nom u gradovih, dočim su se Slovjeni nastanjivali po
avnom polju i po gorskih dolinah. God. 679. provali
reko Dunava u pokrajinu Moesiju neko tudje, nesloven-
sko pleme, po imenu Bugari. Ovi ratoborni Bugari
vladaše pod svojim knezom Isperihom mnogo slovjenskih
lemena i utemeljiše bugarsko-slovjensku državu (Bu-
arsku), koja je kasnije bila strah i trepet samome
arigradu. Vriedno je spomenuti, da su pokorena slo-
enska plemena primila ime bugarsko, dočim su Bugari
asnije zaboravili svoj narodni jezik, te prihvatili jezik
običaje svojih slovjenskih podanika. Tako od dva razno-
dna naroda postade jedan narod, naime bugarski, koji
ovori slovjenskim jezikom.

Baš u ono vrieme, kad su bugarski knezovi žestoko
darali na Carigrad i prietili obstanku byzantske države,
vjetao je u pokrajini Macedoniji a uz morsku obalu grad
o l u n. Žitelji mu Grci bijahu valjani trgovci i vješti
akomu liepomu znanju i umienju. Kako je sav okoliš
olunski bio napučen slovjenskimi plemeni, živilo je i u
olunu mnogo slovjenskih porodica, te su Solunjani Grci
ored grčkoga jezika razumjeli i slovjenski. U tom gradu
akle živio je početkom devetoga stoljeća neki imućan
ovjek Leon, plemenita roda, koji je u gradu bio prvi
a carskoga namjestnika (stratega), naime drungarij t. j.
ugi činovnik carev. U Leona bilo sedmero djece, medju
ima dva sina, stariji Metodije i mladji Konstantin, koji
rodi god. 827. Otac odgajao je pomno svu djecu svoju,
najhitrije pameti bijaše mladi Konstantin, a iza njega
at mu Metodije.

Konstantin snivaše jednom u sedmoj godini svojoj
idan san. Pričini mu se, da su ga okružile djevice oso-

bite ljepote, izmedju kojih si je mogao izabrati, koj
mu se najbolje svidjela; on to i učini, izabravši si
ljepšu i najdražestniju od svih, po imenu Sofiju ili
vicu mudrosti. Preporučiv se njezinu ravnanju i po
nastojaše svom snagom oko nauke, pri čem je v
najveću slast ćutio, čitajući pisma sv. Gregorija Nazianz
koga si bješe zaštitnikom izabrao. U to mu umre
Leon. Već prije bješe carev strojitelj Theoktist u
gradu čuo o ljepoti, mudrosti i marljivomu učenju
doga Konstantina, pa zato pozove god. 842. četrn
godišnjega mladića u Carigrad, da se tu s mladim ca
Mihajlom, za koga je mati Theodora vladala, pod upra
glasovitih učitelja vježba u raznih znanostih. Konsta
podje s najvećim veseljem u Carigrad, te učaše tuj
zvanih sedam slobodnih umjetnosti, od kojih je
gramatika s čitanjem grčkoga pjesnika Homera. Filoz
ili mudroslovje izuči uz učitelje Lava i Fotija, koj
poslije postao patrijarha u Carigradu. Nitko se ne r
vaše toliko nad vrlim napredkom mladoga Konstant
koliko se je radovao njegov dobročinitelj Theok
Da nadari njegovu izvanrednu marljivost i primj
ćudorednost, podieli mu strojitelj (kancelar) svu vla
svojoj kući, pa mu dopusti, da slobodno ulazi u ca
palaču. Još mu ponudi, da si uzme za ženu neku
vojku iz odlične porodice, kojoj bješe sam krstnim kum
pa dodade i to obećanje, da će mu car neku kneže
podieliti. No na sve ove liepe i bogate ponude odgo
Konstantin: „Velik je to dar onima, kojim ga treba.
za me nema ništa boljega nego je učenje.“ I o
tako ženitbu i svjetsku slavu, dade se zarediti za
ćenika. Zaštitniku svome sv. Gregoriju nakani ostati vje
Njemu, vele, da je u svojoj sobi posvetio i na zid
pisao ovu molitvu: „Oj Gregorije, čovjek tielom, a an
duhom, tvoje ustne kao one od serafina slave Boga

eći pravu vjeru razsvjetljuju cio sviet. Uzmi mene za enika, svom vjerom i ljubavlju ja sam ti odan, budi oj vodja, budi moj meštar.“ Da bi uz molitvu mogao učiti, prime službu knjižničara kod patrijarhe, koju mu žbu bješe sâm car namienio.

Ovako odraste Konstantin. Stariji mu brat Metodije gojen bi na svjetsku, a na to ga car imenova vojvodom ke slovjenske pokrajine, po svoj prilici u slovjenskoj da Thesaliji. Tuj upozna Metodije Slovjene, njihov zik i običaje. No i Metodiju na jednom omrzne svjetska ava, pa ostavi svoju krasnu službu i podje samotovati samostan na gori Olympu. Za njim povede se i mladji at. I on ostavi knjižnicu patrijaršku u Carigradu i done se u jedan manastir na Bielom moru. Tako poadoše braća redovnicima, stupivši u red sv. Vasilija, oji je jedini u iztočnih kršćana postojao.

No Konstantin ostade samo pol godine u samostanu. ar ga pozove u Carigrad i htjede ga opet namjestiti za njižničara. Konstantin se tome otimao i jedva je prilio, da je primio službu učitelja filozofije na carskom eučilištu. Kako bješe uz to vješt iztočnim jezikom, zade ga g. 851. zadaća, da ide u ime carevo k nekome ezu saracenskomu (arapskomu), koji je zatražio u cara ena bogoslova kršćanskoga, da razpravlja kod Arapa svetom Trojstvu. Arapi naime bili su navalili na jedno žanstvo svetoga Trojstva govoreći: „Kako vi kršćani, oji priznajete jednoga Boga, opet ga ciepkate u troje, voreći: da je otac i sin i duh? Ako možete to javno kazati, pošljite k nama muževe, koji mogu o tom goriti i nas uvjeriti.“ Čuvši za to car byzantski, učini u se toli važnim, da je skupštinu sazvao, gdje je ovako onstantinu prozborio: „Čuješ li, filozofe, što govore gareni (Saraceni) o našoj vjeri? Ti pako, kano svete rojice sin, sluga i učenik podji k njima i protivi se

njima.“ Konstantin pokori se velikom pripravnosti ca želji, pa sastavši se s učenijimi Saraceni, obrani kršća nauku velikom vještinom od neprijateljskih nasrtaja. jareni protivnici, nemogući podnieti, što ih je pobio deset i četirgodišnji kaludjer, dadoše Konstantinu ot da ga popije; ali onaj, koji no je rekao: „I ako smrtna popijete, ne će vam naškoditi“, oslobodi nj dragocjeni život od prieteće mu pogibelji.

Kad je Konstantin to dovršio, podje u samosta gori Olympu, da se uz brata svoga u samoći smiri mu tu ne bi duga obstanka. Stiže mu nova carsk povied, da podje medju Kozare, koji su prebivali na ol Crnoga mora. Oko god. 857. dodjoše naime u Car poslanici od kozarskoga kana, koji je živio u prijatel s Grci. Kozare, koji su bili još pogani, gledahu i i Židovi premamiti na svoju vjeru; no njihov gos zamoli u byzantskoga cara čovjeka književna, koji poučiti u vjeri kršćanskoj, pa ako nadvlada Arape dove, oni će se pokrstiti. Za ovaj težki posao odabr opet Konstantina, a on za slavu Božju ostavi drage goru Olymp, i pridruživši sa sobom brata Metodija s carskom pratnjom u zemlju Kozara. Došavši u Herson na poluotoku Krimu, ostane Konstantin ond neko vrieme, da se nauči jeziku kozarskomu i n drugim, i podje da potraži moći sv. Klementa pape skoga, Petrova učenika i nasljednika, koji je bio o prognan te je ondje umro. S pomoći Božjom nadjoše sv. moći na jednom otoku Crnoga mora i preneso u grad u crkvu. Po tom podje Konstantin s pratnjo kagana (kneza) kozarskoga, koji ga liepo dočeka. U kaganovu prepiraše se Konstantin dosta vremena s dovi i Arapi. Na svršetku prepiranja proglasi prvi ganov doglavnik: „Vjera je kršćanska jedino istin bez nje ne može nitko polučiti života vječnoga.“ Ž

okonča sav zbor, neka je svakome prosto da se pokrsti; umah se pokrsti dvie sto Kozara.

Dok su braća Konstantin i Metodije boravili u zemlji Kozara, zgodiše se u Carigradu znatne promjene. Fotije, nekad učitelj Konstantinov, popevši se na stolicu patrijaršku, zametnu svadju medju Carigradom i Rimom, iz koje se porodi velik crkveni razkol, koji kršćansku crkvu kanije razdvoji za vijekove u dvoje: na zapadnu crkvu ili latinsku, kojoj ostade glavom papa u Rimu, i na iztočnu ili grčku, kojoj su bili na čelu patrijarhe u Carigradu. Vrativši se braća Konstantin i Metodije s moćima sv. Klimenta u Carigrad, ne htjedoše da pačaju u te smutnje i svadje, pače ne htjedoše primiti ni časti, koje su im car i patrijarha nudili; već Konstantin nastani se kod crkve svetih apostola provodeći ondje vrieme u molitvi, a Metodije podje u samostan Polihronski za igumana. U to stigoše u Carigrad poslanici iz slovjenske zemlje, iz kneževine Morave, moleći cara, da bi poslao njihovu knezu Rastislavu pobožne i učene ljude, koji bi narod njegov slovjenskim jezikom učili vjeri kršćanskoj.

Velika Moravska ili Gornja Morava (Vyšni Morava) zapremala je u ono vrieme ne samo današnju markgrofiju Moravsku medju Austrijom i Českom, nego je obuhvatala još i druge zemlje, poimence svu sjevero-zapadnu Ugarsku, gdje no danas žive Slovaci, te je na jug dopirala do Dunava i preko njega. Za vrieme Karla Velikoga bješe Morava poput Hrvatske podložna vrhovnoj vlasti franačkoga carstva. Njezini knezovi stolovali su u gradu Velegradu* prilično samostalno, ali su morali plaćati godišnji danak i k tome još primati u svoju

* Velegrad (stari) bio je tamo, gdje je danas Staro mjesto kod Ugarskoga Hradišta, nedaleko odanle, gdje je sadanji (novi) Velegrad.

zemlju silesiju njemačkih (franačkih) svećenika, koj
širili po Moravi vjeru kršćansku. Za vrieme bielo-hr
skih knezova Mojslava i Trpimira vladaše Moravom
Mojmir. Ovaj se zavadi s Privinom, podčinjenim si
zom u Njitri, te ga kazni tako, da ga je protjer
zemlje njegove. No Privina uteče se franačkomu
a ovaj mu podieli drugu zemlju, Moravi na jugu a
vatskoj na sjeveru, naime današnju zapadnu Uga
oko rieke Sale i Blatnoga jezera. Tu utemelji Pri
grad Blatno (Mosaburk) i stane vladati tamošnjim
vjenom u ime cara i kralja franačkoga.

Kneza Mojmira nasliedi u Moravi sinovac R
slav. Ovaj snovaše, kako bi svoju zemlju oslobodio
načkoga gospodstva, a još više nasilnih svećenika
mačkih, koji su narodu njegovu nerazumljivim jez
propoviedali vjeru Božju. Upravo zato pošalje on
konac g. 862 poslanike byzantskomu caru Mihajlu
moleći ga za slovjenske vjeroviestnike. Poslanici go
su caru ovako: „U našu zemlju udjoše mnogi uč
kršćanski iz Italije, Grčke i Njemačke, učeći nas
čite stvari, a mi Slovjeni, prosta čeljad, i nemamo
bi nas naučio istinu i razum nam pripovjedio. Indi,
vladiko, pošalji takova muža, koji će izpričati svu isti

Kad car razumi poruku Rastislavljevu, zabrin
bolan, odkud da smogne takih učitelja, kakih eto
ravljani traže. I sjeti se Konstantina i brata mu
dija i njihova uspješna rada u zemlji Kozara. Pozov
to braću preda se i očitova im svoju želju. Na
umah Konstantin caru: „S veseljem idem onamo,
imaju knjiga u svome jeziku.“ Car ga ohrabri o
riečima: „Drugi ne može toga obaviti do tebe. Da
ti mnoge dare, uzmi brata svoga igumana Metod
podji onamo. Vi ste Solunjani, a Solunjani čisto d
slovjenski govore.“ Braća se na to pokoriše i uzeš

remati na veliki put u Moravsku. Pripravljajući se za oj veliki posao udesi umni Konstatin najprvo grčka smena za jezik slovjenski, pridodavši grčkoj azbuci eka nova pismena za slovjenske glasove. Složiv tako lovjensko pismo, prozvano kasnije glagolica, poče prevoditi i neke česti svetoga pisma na slovjenski jezik, to to pravo dovrši tek u Moravskoj. Stari pisac slovjenski, po imenu Hrabar, piše o Konstantinu i njegovu pismu ovako: „Prije Slovjeni nemahu pismena, već crtami i rezami čitahu i gatahu budući pogani. Krstivši se pako pisahu svoj slovjenski jezik bez reda. I tako bijaše dugo vremena, dok se Bog ne smilova rodu slovjenskomu i posla im svetoga Konstantina filozofa, nazvana Ćirila, muža pravedna i istinita, i učini im pismena trideset i osam, neka po grčkih pismenih, neka po slovjenskom jeziku."

Ovako pripravljeni i obskrbljeni od cara obilatom poputbinom i dragocjenimi darovi za Rastislava krenuše Konstantin i Metodije g. 863 na put, ponesavši sa sobom i moći sv. Klementa. Prolazili su Bugarskom, koje je knez Mihajlo Boris bio već kršćanin, zatim hrvatskim Srijemom, te stigoše napokon koncem godine u Moravsku, gdje ih Rastislav primi uz velike počasti u svom gradu Velegradu. Najprije sabraše oko sebe kitu mladih ljudi, da ih uče pismu, što ga je udesio Konstantin, nadahnut od Duha svetoga. Naučivši još i govor slovjenski, kako se je tada govorio u ravnom Podunavlju, počnu prevoditi svetu službu Božju, i sveto pismo, da na mjesto latinskoga bogoslužja zapjevaju jezikom slovjenskim, da budu po riečima svete predaje: „i otvoriše se uši gluhim i razrieši se jezik niemim". Množtvo učenika plemenite mladeži slovjenske okupi se oko vriedne braće, te su im u pomoći bili oko prievoda i prepisa svetih knjiga.

Braća Konstantin i Metodije bili su samo svećenici, zato su po zakonih crkve morali priznati, da ovaj kraj u kojem propoviedaju (naime Moravska), spada pod biskupe njemačke. Svećenstvo njemačko (franačko) pako upravo se je zgražalo s njihovih novotarija, pošto je jedini papa mogao dozvoliti novi koji jezik u crkvi. Prema tome dokazivali su njemački popovi, da se samo u tri jezika smije misa pjevati, naime u židovskom, grčkom i latinskom, a ni malo u slovjenskom. No Konstantin malo je za to mario, tim manje, što je broj učenika njegovih i bratovljevih rastao svakim danom. Na to njemački svećenici obtužiše slovjenske apostole pred samim papom u Rimu. Papa Nikola I. pozove sada Konstantina i Metodija preda se u Rim, da se opravdaju, zašto pjevaju misu na jeziku slovjenskom. Braći upravo u dobar čas dodje papina pozivnica, da se papi poklone, i da s ugledom i zaštitom svete stolice satru svoje neprijatelje, njemačke svećenike. I tako braća nakon četirgodišnjega boravka u Moravskoj podjoše god. 868 u Rim. Putem prolažahu kroz slovjensku kneževinu kneza Kocela, koji je nasliedio otca svoga Privinu. Ovaj ih primi u gradu Blatnom vrlo liepo, ugosti ih, i zavoli tom prilikom slovjenske knjige i bogoslužje tako, da im je petdeset učenika predao u nauk. Htjede ih i bogato nadariti, ali Konstantin ne primi darova, već uprosi Kocela, da radje pušti na slobodu nekoliko sužnjeva, što knez dragovoljno i učini. Dalje putovahu braća kroz slovinsku zemlju hrvatsku (medju Savom i Dravom), noseći sobom moći sv. Klementa, te mjesta Klimen, Klimentovac sjećaju nas i danas, kuda su sa svetim moćima prolazili. No došavši u Italiju, snadju Konstantina u Mletcima neprilike. Navališe na nj tamošnji svećenici, što je uveo slovjensko bogoslužje, buduć da su samo tri jezika, u kojih je dostojno Boga slaviti. Konstantin

ranio se je što upornije, jer da i u svetom pismu stoji: Hvalite Boga svi narodi i pohvalite ga svi ljudi, svaki ah neka hvali Gospodina".

U to umre papa Nikola I., a na papinsku stolicu jede Hadrijan II. Ovaj izadje braći u susret sa svim svećenstvom i narodom rimskim, s krstovi i dupliri, da počasti moći sv. Klementa. I tako u sjajnom sprovodu nesu sv. moći na brieg Caelij u crkvu sv. Klementa, gdje počivaju do danas. Braća zatim predadu svoje prie- ode svetih knjiga, a papa dade na oltaru sv. Petra, a po drugih u crkvi Maria Maggiore nad njimi misu čitati.

Sada nastane rat i obrana za slovjenski jezik, te Konstantin i Metodije održaše sjajnu pobjedu u odli- nom zboru. Papa pristane uz njih, pošto su izpovjedili vjeru, kako je uči crkva rimska. Na to posveti Kon- tantina na Stjepanje dne 26 prosinca 868. za biskupa, tom prigodom promieni mu ime Konstantin u ime Ciril, obziruci se po svoj prilici na sv. Ćirila Alek- andrinskoga, revnoga pristaše rimske stolice, te ovako agovješćujući, kako je i novomu biskupu čvrsto prista- ti za stolicom sv. Petra, na koju su upravo tada iz arigrada stali žestoko navaljivati. Od učenika Ćirilovih iše redjeni neki za svećenike, a neki za djakone ili iže službenike crkvene. Što se pako tiče porabe slovjen- koga jezika pri službi Božjoj, papa Hadrijan uzevši na m prilike tadašnjega vremena, želje i potrebe slovjen- kih naroda i razloge od Ćirila i Metodija napomenute, odobri posvema prievod bogoslužnih knjiga i porabu slo- vjenskoga jezika pri službi Božjoj. Da pako bude očito priznanje slovjenskoga jezika u crkvi svemu svietu, dade papa na jednom službu Božju slovjensku služiti u pet crkva rimskih. Biskupsku misu odsluži Ćiril, a uz njega dva rimska duhovnika. U sred te najveće slave, kad vidje ovjenčan uspjeh svoga velikoga i trudnoga života,

razboli se Ćiril i umre četrdeset i jednu godinu st
14. veljače 869., preporučivši bratu Metodiju, da ne i
više u blaženu samoću, koju toliko ljubi, već neka n
stavi spasonosno skupno djelo. Papa, tronut smrti nj
govom, dade ga pokopati onim sjajem, kojim se pok
paju pape rimski. Metodije htjede bratovlje tielo odne
po želji svoje majke u domaći im samostan, ali ne da
puk i svećenstvo rimsko, koji su papu molili, neka o
sveto tielo ostavi u Rimu. Pokopaše ga u crkvi svetog
Klimenta u Rimu pokraj moći ovoga svetca, s kojimi j
i u životu toli dugo drugovao. Slava Ćirilova ostad
tolika u Rimu, da su još u jedanaestom stoljeću da
Rimljani nad njegovim grobom načiniti sliku, koja j
prikazivala smrt i sprovod ovoga slovjenskoga apostola.

Dok je još Metodije boravio u Rimu i smišljao o svom povratku u Moravsku, stiže vriednoga kneza Rastislava velika nevolja. Niemci provališe u zemlju njegovu i osvoje ju, a njega zasužnjena odvedu u Njemačku i osliepe ga, te je tamo kao sliepac u jednom samostanu izdahnuo. Metodije ne mogaše se sada vratiti u Moravsku, poplavljenu od njemačkih vojnika i svećenika. U to stiže papi molba kneza Kocela, gdje ga moli, da Metodija posveti za biskupa njegove zemlje. Papa privoli na to, posveti g. 870. Metodija za biskupa, i obnovi tom prigodom staru biskupiju panonsko-sriemsku, koje bješe za seobe naroda nestalo. Pod njegovu biskupiju spadat će ne samo kneževina Kocelova s Blatnim gradom, nego i slovinska zemlja hrvatska medju Dravom i Savom, gdje je u ono doba vladao knez Mutimir, po svoj prilici u gradu Sisku, nekadanjoj priestolnici Ljudevitovoj. Tako postade Metodije biskupom onoga diela današnje Hrvatske i Slavonije, koji se stere medju Dravom, Dunavom i Savom.

Slavan je doduše bio ulaz Metodijev u Kocelovu emlju na čelu od kojih dvadeset mladih svećenika slo- enskih, ali sada tek nastadoše za nj jadi i nevolje. jemački biskupi, koji su dosele širili vjeru kršćansku zemlji Kocelovoj, ne htjedoše ni da čuju za papine redbe, a kamo li da bi priznali Metodija za svoga ruga. Podigoše se poimence solnogradski i pasovski bi- kup i pozvaše Metodija, da im se pokori, ili da dodje red njihov sud, da mu sude, što im otimlje tolike die- ove biskupije. Metodije im odgovori, da on neposredno pada pod vlast svete stolice rimske. Gadna pohlepa nje- mačkih biskupa za slovjenskom desetinom, koju sada iz- gubiše, ona im potamni sasvim razum. Ne zna se kako, li jamačno silom dodje Metodije zbilja pred njihov sud. Tamo ga bace u tavnicu, gdje su ga zvjerski mrcvarili pune dvie godine. Bacali su ga najprvo i trgali po sniegu kiši, ne bi li ga tako slomili. Zatim su ga tukli i bi- čevali. Biskup pasovski bio bi ga sam korbačem biče- vao, da ga drugi biskupi niesu suzdržali. Kada je novi papa Ivan VIII. doznao za tu nevolju slovjenskoga apo- stola, posla svoga poslanika Pavla, biskupa jakinskoga, do franačkoga (njemačkoga) cara, da izhodi slobodu Me- todiju, a biskupe krivce pozva k sebi u Rim na sud. Sada tek dodje Metodije na slobodu, da nastavi svoj rad u vinogradu Gospodnjem, ali da i opet podnosi nove muke.

Jedva što se bješe vratio u svoju biskupiju, umre mu zakrilnik, vriedni knez Kocel, koji ga bješe opet lepo primio. Pošto su iza smrti Kocelove Niemci po- plavili svu zemlju, ne bi mu tu duga obstanka, već se sklone u kneževinu Moravsku, gdje je još g. 871 junački Svatopluk protjerao Niemce i sjeo zatim na kneževsku stolicu. Metodije bijaše sada nadbiskup moravsko-panon- ski, te učini sielom svoje metropolije moravsku priestol- nicu Velegrad, odakle je svoje duhovno stado razboritim

bogoljubstvom nagovarao, obučavao i popravljao, čuj
škodljivo a sijući spasonosno, i dižući crkve Gosp
gdje su se opet slovjenski zvuci razliegali. Divnog
telja okružilo krasno čislo učenika i pomoćnika, od
nam je poviest imena samo petorice sačuvala, i
Klement Bugarin, Naum, Angjelarije, Sava i G
Moravac. Apostolsko djelovanje Metodijevo i učenik
govih predje sada i preko medje Moravske: oko g.
pokrsti on na dvoru Svatoplukovu českoga kneza
živoja i ženu mu Ljudmilu, te tako prionuše i Če
vjeru kršćansku.

Ovako blagoslovna rada Metodijeva niesu mogl
brim okom gledati protivnici njegovi. Njemački su
ćenici jednako prišaptavali papi Ivanu VIII., da Met
ne uči ono, što uči rimska stolica i da ne prestaje s
Božju služiti surovim jezikom slovjenskim. A i hrab
no prevrtljivoga kneza Svatopluka gledali su om
s Metodijem, tobož da ne uči čiste vjere, poimemc
ne moli vjerovanja, kako ga uči rimska crkva, već
to od Fotijeva vremena čine Grci. Papa se gotovo
čudi raznošenim glasovom o Metodiju, pa da učini
svakoj sumnji pozove pismom od 14. lipnja 879. Met
u Rim, „da iz njegovih usta čuje i pozna, da li o
drži i izpovieda, kao što je ustmeno i pismeno s
rimskoj stolici obećao da vjeruje?“ S proljeća g.
podje Metodije u Rim. Papa se opet uvjeri, da je
vjenski apostol nevin, da „vjeruje i pjeva vjerov
kako ga uči crkva rimska, kako odlučiše svete crk
skupštine i uče sveti otci.“ Teže je bilo Metodiju u
papu, da slovjenski jezik nije onako grub i surov,
ne će njime obezčastiti veličanstvo rieči Božje, i d
ne će njim porušiti jedinstvo crkve u vjeri. Na poslj
podje mu i to za rukom, te papa u poslanici knezu
topluku odredi ovo: „Mi posvema potvrdjujemo pis

ovjenska, kako ih je udesio nekad Konstantin filozof. potvrdjujemo, da se u istom jeziku pripoviedaju proštva i djela Isusa Krsta gospoda našega, jer nas uči eto pismo, da se Bog slavi ne samo u tri jezika, već svih kada veli: „Slavite gospoda svi narodi, i proavite ga svi puci.“

Što je ovako kršćanski patnik Metodije izvojevao, emu se je sav kršćanski sviet slovjenski toliko obraovao, to je opet pokvario neodlučni i prevrtljivi knez vatopluk. Dao se je uputiti od Niemaca, s kojimi je pet stao prijateljevati, da ipak jednu latinsku biskupiju snuje. Svatopluk na to zamoli u pape, neka mu dade atinsku biskupiju u gradu Njitri, a za nju predloži Niemca Vichinga, čovjeka podla i grdna njemačkoga dizavca. Papa i tomu privoli, ali samo uz pogodbu, da biskup Viching bude pokoran svomu nadbiskupu Metodiju. Ovaj bezdušni Viching skuje sa svojom njemačkom braćom god. 881. pismo pape Ivana VIII., gdje tobože papa proklinje nevjernoga Metodija, te preporuča kao jedinoga pravoga pastira Vichinga; zabranjuje slovjensku službu Božju, jer da je i nevjerni Metodije pred svetim Petrom prisegao, da ne će više u tom jeziku slavu Božju pjevati. Na to se Metodije potuži papi Ivanu VIII., koliko mu je muka i nevolja podnositi od protivnika i od samoga svojega područnika biskupa Vichinga. Papa časa nepočasiv pisa Metodiju (23. travnja g. 881.) poslanicu, kojom hvali skrb njegovu oko spasavanja duša i revnost za pravu vjeru; uvjerava ga, da je lažna ona poslanica, kojom tobož papinska stolica njega osudjuje, i da nije Vichingu dao nikakovih osobitih tajnih naputaka; utješava ga za napasti, koje mu je podnositi, a na posljedku mu obećaje, da će sve dobro izvidjeti i dokončati.

U to se opet razvrže prijateljstvo medju Svatoplukom Niemcima, te potukavši Svatopluk više puta hametice

njemačke čete, pridobi svojoj državi i predjašnju kneževinu Kocelovu na Blatnom jezeru; jošte mu se država razprostrani na sjever u Česku i čak do Visle. Svatoplukova država steraše se sada na jug do medja hrvatskih i bugarskih, a svoj ovoj velikoj državi bijaše duhovni pastir sv. Metodije. „Od to doba — kaže stari životopisac Metodijev — poče učenje Božje veoma rasti i množiti se kršćani po svih gradovih, i pogani ostavivši bludnje svoje vjerovati u pravoga Boga". Imenito pak znamo iz ovoga doba, da je Metodije nagovarao kneza nadvislanskoga, neka se pokrsti drage volje u svojoj zemlji, da ne bude na to prinuždden kao zarobljenik; i da je na Petrovo g. 884. u nazočnosti kneza Svatopluka i nebrojenoga naroda u moravskom gradu Brnu posvetio crkvu na čast poglavicam apostolskim, svetim Petru i Pavlu.

U to uvidiše učenici Metodijevi, da njihovu meštru ginu dnevice sile i da mu se primiče posljednji čas. Zamoliše ga zato, da si još za života odredi nasljednika. A on poznavajući dobro svoje učenike, odredi za nasljednika svoga Gorazda, jer je bio vješt latinskoj knjizi, pravovjeran i rodjeni Moravac. O Metodijevoj smrti govori njegov životopisac ovako: Dne 4. travnja 885. na samu cvjetnicu unidje sv. Metodije s učenici svojimi u crkvu Velegradsku, gdje je bio sviet sakupljen, reče im kratku besjedu, blagoslovi cara i kneza, i svećenstvo i sve ljude, i reče im: „Čuvajte me, djeco, do trećega dana". Tako i bijaše. Kad je treći dan svanuo, reče: „U ruke tvoje, gospode, polažem dušu svoju". I na rukama svećeničkim preminu blaženo s ovoga svieta dne 6. travnja iste godine. Posavjetovavši se učenici njegovi učiniše mu dostojnu počast, obaviše crkvenu službu po latinski, grčki i slovjenski, i sahraniše mu tielo u istoj zbornoj crkvi. Ljudi pako, bezbrojan narod, sabravši se, sprovadjahu ga svićami, plačući za dobrim učiteljem i pastirom: mužki

ški i ženski, mali i veliki, bogati i ubogi, slobodni i
bovi, udovice i sirote, strani i domaći, bolestni i zdravi,
r svim je bio sve, da sve pridobi za Hrista.

Po smrti Metodijevoj postade nadbiskupom moravsko-
anonskim učenik njegov Gorazd. No proti ovomu podiže
njemačko svećenstvo, na čelu mu biskup njitranski
Viching, te ga opadnuše pred papom. Tadanji papa Stjepan
VI. pošalje na to g. 887. svoje poslanike, biskupa Do-
minika i svećenike Ivana i Stjepana u Moravsku, da rieše
spor. Ovi upućeni od njemačkoga svećenstva skinuše
s nadbiskupije Gorazda, zabraniše slovjenski jezik u crkvi,
pače skloniše i samoga Svatopluka, da je učenike Meto-
dijeve ili pobacao u tavnice ili ih protjerao preko medja
svoje države. Nesretnici ti umakoše sa svetimi knjigami
slovjenskimi na jug u Bugarsku i Hrvatsku. Gorazd, Kle-
ment, Sava, Naum i Angjelarije pobjegoše u Bugarsku, te
ih već na medji te države, u bugarskom tada Biogradu
(na Dunavu) razkriljenih ruku dočeka Boritakan, vojvoda
kneza Borisa. Ostali odoše u Hrvatsku, gdje je tada
vladao knez Branimir. Moravska pako država propade
malo zatim, jer je pustila Niemce u svoju kuću, da pljuju
na žrtvenike i svetinje slovjenske.

8. Branimir i Mutimir, knezovi hrvatski.

Još za kneza Domagoja zgodiše se velike smutnje
u svietu kršćanskom, nastade naime razkol ili razdor u
crkvi kršćanskoj. To bješe ovako.

U Carigradu bijaše carem Mihajlo III., onaj isti,
koji je pokrstio bugarskoga kneza Borisa, i koji je sv.
Ćirila i Metodija poslao knezu Rastislavu u Moravsku.
No inače bijaše Mihajlo slab i nevaljan vladar, a još
gori bijaše mu ujak i skrbnik Bardas. Tadanji patrijarha

carigradski, učeni i pobožni Ignatije korio je javno zla djela i nevaljanštinu carskoga dvora. Uvriedjen s toga skinu Bardas Ignatija s patrijaršije i dade ga okovana odvesti u progonstvo na neki otok. Za patrijarhu pako postavi učena, ali slavična i tašta čovjeka Fotija, koji je bio prije carski bilježnik, te je za osam dana od careva pisara postao patrijarhom. Kad je za to dočuo rimski papa Nikola I., zapovjedi, da se Ignatiju vrati njegova stolica, a Fotija izobći na crkvenom saboru iz krila kršćanske crkve (863.). Fotije na to sazove sabor od nekoliko grčkih biskupa, te prokune i papu i sve pristaše njegove. Uza to obtuži papu i poglavice zapadne crkve zbog raznih tobož krivih nauka, n. pr. što su dopustili, da se nauča, da „Duh sveti izhodi od otca i sina“ mjesto „od otca“, što poste u subotu, što ne dopuštaju svećenikom, da se žene i t. d. Tako se razdvoji crkva carigradska (iztočna ili grčka) s rimskom (zapadnom ili latinskom) i glede same vjere.

Kad je god. 867. postao carem u Carigradu Vasilije I., rodom Slovjenin iz Drinopolja, poče on o tom raditi, kako bi Hrvate, koji su za tih smutnja ostali vjerni rimskoj stolici, odvratio od pape i podložio crkvi grčko-iztočnoj. Gradovi dalmatinski: Zadar, Split, Trogir i Dubrovnik poslušaše namah svoga cara i gospodara, pa i nadbiskup solinsko-splitski sa svojimi područnici pokori se carskoj zapoviedi; ali bielo-hrvatski knez Domagoj ne htjede o tom ni čuti. Kako je Domagoj bio muž ponosit, te nije nikoga priznavao za svoga svjetskoga gospodara, volio je ostati pod okriljem svete stolice rimske, bojeći se, da bi mu kneževina opet spala pod byzantskoga cara, čim bi se priklonio iztočnoj crkvi. Kad se car uvjeri, da Domagoj ne će s dobra, poče podanike kneževe buniti i odvraćati ih od njega. I tako se skuje urota proti knezu. Ali Domagoj ne znade šale. On urotnike i buntovnike

a; neke dade pogubiti, a druge protjera iz zemlje, bješe papa milost za njih izprosio.

tom iza Domagojeve smrti (876) mogaše se car e nadati, da će cilj svoj polučiti. U Carigradu se tada neki Sedeslav, koljenac iz roda kneza ira, koji je hlepio za tim, da postane knezom Biele ke. On zaklinjaše cara, da ga pomogne, i obeća- nu, da će biti njegov kletvenik (vazal), i da će rhu Fotija priznati za duhovnoga glavara hrvat- naroda. Car ga usliša, podade mu pomoći, a Se- se na to nametnu Hrvatom za kneza. Sinovi Do- evi pobjegoše u Mletke. To se zgodi g. 878.

ada se Sedeslav sasvim baci u krilo caru Vasiliju jarhi Fotiju. O tom pripovieda neki stari ljeto- ovako: „U vrieme prepobožnoga cara Vasilija po- Hrvati (knez Sedeslav) do njega poslanike moleći bi pokrstio one od njih, koji još niesu kršteni, a e poželješe, da budu opet podložni byzantskomu ju, kako no su izprva bili podložni. Razumivši to i car pošalje svoga carskoga čovjeka sa svećenici atsku. Podjedno odredi, da si Hrvati po volji bi- nezove iz porodice (plemena), koju najviše poštivaju . I od toga časa birahu si Hrvati knezove iz jedne ene porodice, a ne iz više njih". Da bi Sedeslav i ostao odan caru i patrijarhi, obnovi car mnoge ve nekadanjega sabora na Duvanjskom polju, pače , da dalmatinski gradovi opet plaćaju danak hrvat- knezu, kako su ga plaćali u prvo vrieme. Split će Sedeslavu na godinu dvie stotine dukata danka, stotinu, Zadar sto i deset, Osor sto, Rab sto, i to. Tako će Dalmacija plaćati godišnjih sedam sto t dukata hrvatskome knezu, najviše zato, da bi ni latinskih gradova smjeli u Hrvatskoj svoja polja grade obradjivati i za trgovinom ići.

Ali kratko bješe slavlje kneza Sedeslava. Hrvatski narod nije više htio da prigne svoj vrat pod jaram grčkoga cara. Dizahu se bune i snovahu urote, koje se svršiše tako, da je Sedeslav već druge godine svoga vladanja izgubio priestol i život. Ubiše ga nezadovoljni Hrvati, a na kneževski stolac uzpne se Branimir (879).

Čim je Branimir postao knez Biele Hrvatske, umah odkaza posluh byzantskomu caru i patrijarhi. Ali ovim činom ostade čitava Biela Hrvatska bez duhovnih pastira, jer je prvostolni biskup splitski sa svimi gradovi latinske Dalmacije i dalje ostao pokoran Fotiju, koji je upravo g. 879 iznova zapodjeo kavgu s rimskom stolicom.

Kako je sada Hrvatska ostala bez biskupa, dosjeti se Branimir, te poče o tom raditi, da se osnuje posebna biskupija jedino za Hrvate. Već Domagoj bješe na to mislio, kad je puko razdor medju Carigradom i Rimom, te je dao od hrvatskih svećenika izabrati „hrvatskoga biskupa“, koji bi stolovao u gradu Ninu, te bi mu duhovna vlast obuhvatala čitavu zemlju hrvatsku. Ali tome odupre se tada papa Nikola I. (867), koji Hrvatom razloži, da se jedino uz papinu dozvolu smiju osnivati nove biskupije. Sada prihvati Domagojevu misao knez Branimir. I opet se sastade hrvatsko svećenstvo na zbor, a hrvatskim biskupom izabran bi Teodosije, bivši valjda dosad kapelan na kneževskom dvoru. Novo izabrani biskup uze si za stolicu grad Nin, odakle je upravljao čitavom Hrvatskom.

Kad je Branimir sve tako udesio, zamoli nekoga popa Ivana, koji je u papinskih poslovih često zalazio u Bugarsku i Moravsku, da ponese u Rim njegovu poslanicu na papu, pa da glavara kršćanske crkve naustice poduči, što se je zbilo u Hrvatskoj, i da u njega izhodi potvrdu Ninske biskupije i posvetu biskupa Teodosija. Razabravši papa Ivan VIII. iz poslanice i iz kazivanja

vanova svu istinu, obradova se silno, te već 7. lipnja 879. počasti hrvatskoga kneza ovim pismom: „Dragi sinko Branimire! Čitajući pismo tvoga gospodstva, što ga posla po častnom popu Ivanu, jasnije od sunca uvidih, koliku vjeru i štovanje imaš prema crkvi svetih apostola Petra i Pavla i prema nama. I jer pokorno izpoviedaš, da želiš biti vjeran i u svemu podložan sinak svetomu Petru i nama, koji u ime njegovo vladamo: to ti zahvaljujemo gospodstvu tvojemu hvalom, vriednom tvojega gospodstva, ovim apostolskim pismom, pa te otčinskom ljubavi ko najmilijega sinka primamo, gdje se vraćaš u krilo svete stolice apostolske, majke tvoje, u koje su se i predji tvoji napajali iz najčišćega vrela svete istine. Bit ćemo ti skloni apostolskom blagosti, da vazda nad tobom lebdi blagoslov svetih apostola Petra i Pavla, a i naš, da od vidljivih i nevidljivih neprijatelja, koji vazda prieteljudskomu spasu, budeš vazda siguran i spasen, i da laglje stečeš žudjenu pobjedu nad svojimi dušmani... I jer si nas po popu Ivanu zamolio, da bi te za sigurniji spas tvoj blagoslovili svojim blagoslovom, učinili smo to rado. Jer kad smo na dan uzašašća Gospodnjega čitali misu pred žrtvenikom svetoga Petra, digosmo ruke u vis i blagoslovismo tebe i narod tvoj i svu zemlju tvoju, da uzmogneš ovdje sretno vladati, a po smrti da se na nebesih s Bogom raduješ u sve vieke". I hrvatskomu narodu stiže od pape krasna poslanica. Ivan VIII pisao „svim častnim svećenikom i svekolikomu narodu" ovako: „Pročitavši pismo vašega kneza Branimira, što ga posla po častnom popu Ivanu, vidjesmo ne samo njegovu, već i vašu vjeru i iskrenu ljubav prema sv. Petru i nama. I pošto se ko najmiliji sinci želite vratiti svetoj crkvi rimskoj, te tražite našu apostolsku milost i blagoslov, to smo se s toga u velike uzradovali. Zato vas primamo s razkriljenim rukama i otčinskom ljubavi, i bit

ćemo vam u svem skloni, ako u toj odluci i zavjetu sve do kraja iskreno uztrajete. Jer Gospodin kaže: „Tko uztraje do kraja, spasti će se“. Zato budite vjerni svetomu Petru do smrti, kako se zavjeriste, pa ćete steći krunu života, što je daje Bog onima, koji ga ljube“. Sasvim je naravno, da je oduševljeni papa rado privolio, da se osnuje biskupija za Hrvate u Ninu, pače on priznade i Teodosija za biskupa hrvatskoga. Samo se zabrinu papa, da bi Teodosije mogao vjerom krenuti i poput dalmatinskih biskupa tražiti posvetu u patrijarhe oglejskoga, koji je šurovao s Carigradom; zato papa pošalje i Teodosiju pismo, u kojem ga pobudjuje, da ostane stavno odan rimskoj crkvi, i da sigurno dodje u Rim, gdje će ga posvetiti za biskupa.

S proljeća 880. krene Teodosije u Rim. Tamo se sastane sa slavnim nadbiskupom panonsko-moravskim, sv. Metodijem, i tako sazna za slovjensku službu Božju, a i za sveto pismo slovjensko, koje bješe sv. Metodije preveo. Teodosije prihvati požudno i jedno i drugo, osobito kad je papa iznovice potvrdio pismo slovjensko i dozvolio porabu jezika slovjenskoga u crkvi. Teodosije primljen bi od pape osobito ljubazno, te bi potvrdjen i posvećen za biskupa hrvatskoga sa stolicom u Ninu. Pošto je Teodosije još bolje uvjerio papu Ivana VIII., kako knez Branimir od srca prianja uz rimsku crkvu i njezina glavara, uzhićeni papa sastavi poslanicu, koja počinje ovako: „Preuzvišenomu gospodinu Branimiru, slavnomu knezu i ljubljenomu sinku našemu, svim pobožnim svećenikom i poštovanim županom, a i čitavomu narodu mir i milost u ime Kristovo“. Papa se neizmjerno raduje, što može Hrvate u svoje vjerne ovce ubrajati, pa želi, da iza povratka biskupova u Hrvatsku pošalju u Rim dobre i čestite ljude, koji bi uredili neke stvari medju hrvatskom kneževinom i rimskom stolicom. I papa

poslat će u Hrvatsku svoje poslanike, pred kojimi će po običaju crkve čitav narod vjeru i odanost priseći.

U to se povrati i biskup Teodosije iz Rima. Po svoj prilici da je ovom prilikom došao u Bielu Hrvatsku i sv. Metodije, da uputi hrvatsko svećenstvo u slovjensko bogoslužje. Stara, veoma stara knjiga kaže, da je zaista sv. Metodije bio još s bratom Konstantinom (Ćirilom) u Hrvatskoj, i da su upravo sveta braća, koja su procvala „kao ruže", uvela slovjenski jezik u hrvatsku crkvu. Stari taj ljetopisac piše: „Biše u gradu, ki se zoviše Tesalonika (Solun), jedan človik mnogo naučen i filosof, imenom Konstanc, i taj muž biše sasvim dobar i sveta života .. i naredi popove i knjigu hrvatsku, i stumači iz grčkoga hrvatsku knjigu, i hrvatski iztumači evangjelja i sve epistule crkvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopuščenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu . . . i napuni i utvrdi kralja (kneza) u vjeri, i krsti se sa svimi, ki još u kraljevstvu (kneževini) njegovu bihu nekršćeni. I u to vrieme bi učinjeno veselje veliko medju kršćani".

Odsad su pod vrlim biskupom Teodosijem imali Hrvati svoju narodnu crkvu hrvatsku. Slovo Božje tumačilo se jezikom hrvatskim, u crkvah pjevala i čitala se sveta misa slovjenski. Svete knjige Ćirilove širile se po Hrvatskoj; već oko g. 886. dao je Teodosije pisati psaltir slovjenski, koji su onda hrvatski popovi prepisivali. A knez Branimir natjecao se sa svojim vrlim biskupom, gradeći crkve po svojoj kneževini, i čineći zadušbine za spas duše svoje i žene svoje Maruše. Godine 888. podiže u gornjem Muću crkvu, te sve do danas sačuvao se je napis, koji to spominje. I učenike Metodijeve, koji su po smrti svoga učitelja morali ostaviti Moravsku, primi knez Branimir gostoljubivo, te ih zakloni i obskrbi u svojoj zemlji.

Oko g. 890 umre Branimir, jedan od najvrlijih knezova bielohrvatskih. Nasliedi ga knez Mutimir. Ovaj se je 892. jednom desio u kneževskom dvoru u Bihaću, gdje se oko njega na sabor sabrala odlična kita dvorskih častnika, župana i svećenika. Od dvorskih častnika bio je najznamenitiji dvorski župan ili palatin Budimir, osim toga bijahu prisutna tri komornika kneževa, zatim njegov peharnik, buzdohanoša i štitonoša. Nadošlo i više župana, kako no župan kliški, župan hlivanjski; na posljedku i više svećenika, od kojih se je osobito izticao Žitalj, nadstojnik samostana hrvatskih i glavar tadanjih škola.

O vladanju Mutimirovu slabo se šta znade; vriedno je samo upamtiti, da se je u vrieme njegovo pojavio u susjedstvu Hrvata nepoznat dosle narod, naime Magjari.

Magjari, narod finsko-uralskoga poriekla, biše iz svoje domovine na dalekom iztoku od svojih neprijatelja protjerani, te se onda nastaniše kraj Kozara, koje su pomagali u ratovih njihovih. Kozari pako prebivali su tada u južnoj Ruskoj naokolo Dona. Kasnije odieliše se Magjari od svojih saveznika Kozara, pomakoše se k zapadu i dodjoše sa svojom stokom i prtljagom u prostrane stepi (ravnice) medju riekom Dnjeprom i ušćem rieke Dunava. U to doba bijahu podieljeni u porodice, rodove i plemena. Izprva bijaše u njih sedam plemena, kasnije im se pridruži kao osmo jedno pleme kozarsko, po imenu Kabiri. Prvim, zajedničkim knezom svih magjarskih plemena bijaše neki Arpad, sin Salmucesa. U njegovu rodu ostade kneževska čast nasljedna.

Magjari obilovali su osobito stokom i konjima, koje su ljeti i zimi na pašu gonili; osim toga znali bi si lovom i otimačinom dobaviti svega, što im je bilo nuždno za život. Već oko g. 862 znalo se za njih u zapadnoj Evropi, a trideset godina zatim udarali su čak na kneževinu Moravsku kao saveznici njemačkoga (franačkoga)

kralja Arnulfa. Ovaj kralj naime bijaše zakleti dušmanin moravskoj kneževini i njezinu gospodaru Svatopluku, te nastojaše svimi silami, da Moravsku pokori svojoj vlasti. U to ime pozove u Hengstfeld Braslava, kneza Hrvata u Slovinskoj zemlji, koja je još svedjer priznavala vrhovno gospodstvo Franaka, te se s njim i s drugimi vojvodami dogovori, kako će se oboriti na Svatopluka. Bojeći se medjutim, da ne bi uza svu silu franačku mogao Moravljane nadhrvati, poče ugovarati i s Magjari, da bi s iztoka udarali na Svatopluka. Već g. 892. provali Arnulf u Moravsku s trima vojskama, a pomagaše ga ne samo knez Braslav, nego i brzi konjanici magjarski. Kroz četiri nedjelje haraše Arnulfova vojska po Moravskoj, obrati ju gotovo u prah i pepeo, ali je ipak ne osvoji. Rat potraja sada do smrti kneza Svatopluka; tek sinovi njegovi sklopiše na to g. 894. mir s kraljem Arnulfom.

Premda je sada bio mir, Magjari ipak, jednom dozvani, zalietali bi se svaki čas u Moravsku. Do mala počeše udarati i na zemlje njemačkoga kralja Arnulfa, ne štedeći više prijatelja ni neprijatelja. Tako provališe još g. 894. u nekadanju dolnju Panoniju i proletiše na brzih konjih svojih čitavom zemljom. Po svome običaju poubiše svu oružju doraslu čeljad, a žene i djecu odvedoše sa sobom u robstvo. Ali vrativši se domu svomu nadjoše zemlju svoju medju Dnjeprom i Dunavom pustu i oplienjenu: bijaše to osveta Bugara, kojih zemlju bjehu pred godinu dana ljuto poharali. Kamo će sada Magjari? Na jug u more ne mogu, na iztok ne dadu Kozari i drugi narodi. Odoše na zapad. Pokupivši ono malo blaga, što im Bugari ostaviše, krenuše uz Dunav i nastaniše se u predjelu medju Tisom i Dunavom. Bijaše to g. 895. Nova domovina magjarska prozvana bi Ungarija ili Ugarska.

Odkad se Magjari ugniezdiše u Potisju i Podunavlju, ne bi više mira susjednim narodom i državam. Knez njihov Arpad šiljao je dnevice čete magjarske na sve strane, te se robilo i plienilo sve u šestnaest. Osobito je stradala dolnja Panonija, nekadanja kneževina Privinova i Kocelova; zato kralj njemački Arnulf povjeri tu oblast zajedno s Blatnim gradom (g. 896) slovinsko-hrvatskomu knezu Braslavu, da je brani od Magjara. Ali slovenski narod tamošnji bježao jatomice preko Drave, tražeći utočišta u Hrvata. Od tih silnih pribjega prozvana bi valjda i oblast medju Dravom, Dunavom i Savom zemljom slovinskom.

Neuredjenim još tada Magjarom bila bi lako odoljela Moravska sa Slovinskom zemljom, da ih je valjano pomagalo njemačko (franačko) kraljevstvo. Ali o takoj slozi ne bješe ni govora. Zaredale dapače iznovice borbe medju Niemci i Moravci, a dotle Magjari udarali i pustošili Moravu; g. 899. dapače provalili kroz njemačke zemlje i u samu Italiju. Niemci su izprva veselim okom gledali, kako im Magjari pomažu obarati Moravsku; ali kad su Magjari uzeli na zub i franačke zemlje: Koruško i Bavarsku, prepadoše se ljuto, pa se izmiriše g. 901 u Regensburgu s Moravci, da bi složno mogli suzbijati zajedničkoga neprijatelja.

Ali već bješe prekasno. Moravska bijaše suviše oslabljena, te ne mogaše više Magjarom odoljeti. Navale Magjara učestaše, a odpor Moravaca bivaše sve slabiji. Napokon g. 906 razoriše Magjari slavnu nekad kneževinu moravsku, a za njom osvojiše i slovensku kneževinu Kocelovu s Blatnim gradom.

Tako se Magjari primakoše medjam hrvatskih oblasti. Ali u Bieloj Hrvatskoj ne vladaše više knez Mutimir, nego slavni i junački Tomislav, prvi kralj hrvatski.

9. Tomislav, prvi kralj hrvatski.

(900—930).

O rodu kneza Tomislava, tko mu je bio otac, tko i mati, ne znamo ništa. Ali stara hrvatska knjiga priča za nj, da je bio hrabar mladić, jak na oružju i vele podhvatljiv, „da je bio mlad i krepak u hrvanjih“. I ne laže ta naša knjiga starostavna.

Kad je knez Tomislav postao knez Bielih Hrvata, prietila je velika pogibelj Slovinskoj zemlji, a i samoj Bieloj Hrvatskoj. Magjari bjehu već oborili veliku nekad državu Moravsku i zauzeli Kocelovu kneževinu s Blatnim gradom. Silan narod slovjenski grnuo na jug preko Drave, da nadje zaklona u Slovinskoj zemlji. Tu stajaše dan i noć na braniku knez Braslav sa svojim pukom. Ali magjarski konjanici preplivaše i plahu Dravu, pa će udarati na sve strane po zemlji Slovinskoj. Bijaše tuj ljutih okršaja i bojeva; Magjari opustošiše ravnu zemlju, ali ne mogoše uzeti tvrdih gradova. Za tih okršaja ne stade i kneza Braslava. Braslavov brat, kome dodija prolievanje krvi, ostavi svoj zavičaj i podje u daleku Njemačku, da tamo u Fuldi u manastiru strese sa sebe prah svjetski; a i majka Braslavova pobježe iz nesretne zemlje Slovinske, da pod okriljem njemačkoga cara proživi zadnje dane svoje u Božjem miru.

Magjarske čete, kad su Slovinsku zemlju obratile u prah i pepeo, počeše udarati i na Bielu Hrvatsku. Ali ta zemlja sa svojim Gvozdom, kršnim Velebitom i visokom Dinarom bješe grob Arpadovim sokolom. Ne mogoše oni preletjeti na brzih konjih svojih ovom zemljom ko ravnom Podravinom i Posavinom; pa kad bi i koja četa pregazila gudure i klance, i pala u hrvatske župe, dočekao bi ju spreman knez Tomislav. Više puta upadali Magjari u Bielu Hrvatsku, ali se ili vratili razbijenih

glava, ili opet netragom izginuli u planinah hrvatskih, kako no nekad izgibe vojska kneza Ljudevita, kada zaratova na kneza Bornu. Liepo bilježi stara knjiga hrvatska: „I kraljujući Tomislav u to vrieme bješe u kraljevstvu ugarskom kralj imenom Arpad. I on skupi vojske i izajde s vojskom na kralja Tomislava. Bijaše pako Tomislav mlad i krepak u hrvanjih. I činiše medju sobom mnoga hrvanja, i vazda Arpad, kada bojevahu, izgubljaše, i napokon ne mogaše suprotiviti se i pobježe".

Knez Tomislav sretno obrani svoju kneževinu od navala magjarskih. Ali to ne bješe sve. Goneći čete magjarske iz djedovine svoje ušo slavodobitno u Slovinsku zemlju, gdje ga narod dočeko ko spasitelja svoga. Magjari bježe kraj Zagreba, kraj Požege, kraj Vukovara, a iza Vukovara preplivaše Dunav i vratiše se tužni pred lice kneza Arpada. A Tomislav na to svu tu ravnu zemlju pridruži svome vladanju, te će odsle sizati država njegova do Drave i Dunava. Hrvati i Slovjeni veselo i zahvalno prionuli uz krv krvi svoje, uz osloboditelja svoga. Slovinska zemlja postala banovina hrvatske kneževine; za kneza Tomislava upravljat će zemljom ban slovinski, koji će stolovati u starodrevnom gradu Sisku, u onome gradu, gdje su prošlóga stoljeća knezovali Ljudevit, Mutimir i Braslav.

Tako sjedini knez Tomislav Slovinsku zemlju s kneževinom Bielom Hrvatskom, i izpuni ono, za što su pred sto godina Ljudevit i Borna toliko bratinske krvi prolili. Slava Tomislavljeva razliegala se svagdje, gdje je bilo srca i jezika hrvatskoga. Narod grnuo jatomice pod stieg njegov, i tako je bilo Tomislavu možno, da stvori vojsku, kake je tada u Europi malo bilo. Grčki ljetopisac a suvremenik kneza Tomislava, byzantski car Konstantin piše u jednoj knjizi svojoj, da je za Tomislava „Hrvatska mogla dići šestdeset tisuća konjanika i sto tisuća pje-

Saka; da je imala osamdeset velikih brodova, na svakom do četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakome deset do dvadeset momaka". Zato nije čudo, što su se za ljubav i prijateljstvo njegovo otimali vladari susjednih oblasti hrvatskih i srbskih, i da su se dapače i neki knezovi Crvene Hrvatske utjecali okrilju njegovu. Poimence Mihajlo Višević, ponosni knez Humske zemlje, gotovo da je Tomislava priznao za gospodara svoga.

Ali još netko trsio se je, da udje moćnome Tomislavu u volju. Bijaše to car byzantski Konstantin VI., a gonila ga na to prieka nužda, strah naime od bugarskoga kneza Simeona. Odkad je ovaj silni knez zavladao Bugarskom iza otca svoga Mihajla Borisa (g. 893), byzantsko se je carstvo dnevice primicalo rubu propasti. Knez Simeon htio je po što po to, da obori tu slavnu carevinu, pa da onda sam zagospoduje u divnome Carigradu. Već više puta osvanuo je s hrabrimi Bugari pod zidinami toga grada, i težkom mukom i krvavim znojem suzbijali su Grci juriše njegove. Simeon ne mogao Carigrada uzeti, jer nije bilo u njega brodova; ali zato on Grke do nogu potuče u krvavoj bitci na rieci Aheloju 20. kolovoza 917. Iza ove sjajne pobjede udje slavodobitni Simeon u svoju priestolnicu Prieslavu i dade se tamo okruniti za cara i prozove se „car Bugara i samodržec Grkom".

Čim je Simeon prvi put zaprietio Carigradu, car se byzantski ogledao za prijatelji i saveznici, da suzbije silu bugarsku. A tko da mu bude valjaniji i bolji saveznik, nego li moćni knez Tomislav? Istina, već od Branimira niesu hrvatski knezovi više marili za Carigrad niti za byzantske careve, ali svakolika latinska Dalmacija sa svojimi biskupi ostala je vjerna caru i njegovu namjestniku (strategu). Car se dosjeti, kako da udje u volju Tomislavu. On naredi, da se svi latinski gradovi

u Dalmaciji, poimence Split, Zadar, Trogir, Osor, Rab i Krk u ime carevo dadu pod okrilje hrvatskoga kneza Tomislava, koji će biti u neku ruku carev namjestnik ili strateg u tih gradovih. Povrh toga počasti car Tomislava još i častnimi naslovi, imenova ga svojim consulom (konzulom), i obsipa ga obilnimi darovi. Knez Tomislav videći, da car ne traži od njega, da mu bude podanik, nego samo prijatelj i saveznik, rado prihvati careve ponude i časti. Uze pod svoje zakrilje latinske gradove Dalmacije, koji su sada opet plaćali danak hrvatskome knezu. Kako su sada i biskupi dalmatinskih gradova spali pod Tomislava, nastojaše on, da splitskoga prvostolnika i njegove područnike izmiri s rimskim papom i povrati u krilo latinske crkve. To mu i podje za rukom. Po njegovu savjetu i nutkanju čitava Dalmacija odvrže se od carigradskoga patrijarhe i pridruži se opet Rimu. Da bi što više ušo u volju svojim novim podanikom, Tomislav ugadjaše Latinom u svem i svačem; gotovo da je tim povriedio i same Hrvate. Ali zato mogaše se sada ponosno zvati knezom „Hrvatske i Dalmacije".

Odsad je Tomislav bio prijatelj byzantskoga cara i pomagao ga je, da se obrani od sile bugarskoga cara Simeona. Tomislav nije doduše dizao svoje vojske, da bije boj s Bugarinom; ali je radio u prilog srbskim knezovom, starim protivnikom Bugara, a podložnikom byzantskoga cara. U Srbiji bješe naime još veliki župan Mutimir, suvremenik hrvatskoga kneza Sedeslava, oko g. 879. priznao vrhovnu vlast byzantskoga cara, te su i on i njegovi nasljednici vazda ostali vjerni caru u Carigradu, ma da su poradi toga silu jada od Bugara pretrpjeli. Osobito je Simeon sve sile napeo, da satre Srbiju, koja ga je najviše smetala, kada je udarao na Carigrad. Kad bi god Simeon provalio u Srbiju (Rašku), velik

župan srbski sa svojom porodicom i narodom svojim tražio bi zaklona u Hrvatskoj, te bi knez Tomislav srbske pribjege razkriljenim rukama dočekao i gostio, pače bi im koji put i pripomogo, da se vrate u svoju milu domovinu. Najveća pogibija zaprieti Srbom poslije Simeonove pobjede na rieci Aheloju (917.). Simeon kaznit će srbskoga velikoga župana Petra, što je vojevao s Grci, pa će u to ime čitavu Srbiju svojoj vlasti podložiti. Ali ovaj put ko da se je Bugarom sreća iznevjerila. Hrabri Petar otimaše se junački bugarskim vojvodam, te ga ne mogoše silom svladati. U to se domisliše prevari. Pozvaše Petra preda se, i počeše mu govoriti, da mu ne će više raditi o glavi, nego da će se s njim izmiriti. Nebogi Petar povjerova kletvam njihovim u zao čas po sebe, jer ga baciše u težke okove i odvedoše sobom u Bugarsku, gdje no bolan umrie u tavnici. Kad se Simeon ovako domogo Srbije, namjesti tamo velikim županom sliepoga Pavla, unuka Mutimirova, a sina Brankova. Pavao bijaše gojenče bugarsko, za to se nadaše Simeon, da će mu novi veliki župan srbski biti odan i vjeran. Ali s tom promjenom ne bijaše sporazuman car byzantski. U Carigradu desio se neki Zaharija, takodjer unuk Mutimirov a sin Pribislavov. Ovoga mladića sklone car Konstantin, da na svoje ime ide otimati Srbiju Bugarom i županu Pavlu. Ali bješe loše sreće. Provalivši Zaharija u Srbiju bi pobiedjen i ulovljen, a Pavao ga na to pošalje svomu gospodaru Simeonu, da kazni drznika. I tako zapade Zahariju mjesto zlaćenoga priestola bugarska tavnica (920.).

Sada ostade velikim županom u Srbiji sliepi Pavao. No i njemu bilo je mučno podnositi bugarsko gospodstvo. Kad je g. 923. car bugarski Simeon pokrenuo posljednji rat s byzantskom državom, te se pripravljao, da s ogromnom vojskom svojom podje pod zidine Carigrada, sliepi

Pavao, potaknut od grčkoga cara, a možda i od hrvatskoga kneza Tomislava, odkaže posluh Bugarom. Simeon planu gnjevom s te nevjere, ali kako se bješe već spremio na Carigrad, ne htjede da ide glavom u Srbiju, nego izpusti iz tavnice zasužnjenoga Zahariju, pa ga pošlje na čelu bugarskih četa u Srbiju, da skine Pavla i da sam sjedne na stolicu velikoga župana. Na polazku morade Zahariju obreći Simeonu, da će biti vazda vjeran i pokoran njemu i nasljednikom njegovim. Ali ni Zaharija ne održi vjere. Čim se domože vlade u Srbiji, odmetnu se od Bugara i pristade uz Grke. Simeona razljuti ta nevjera još više, jer bješe zamienio loša slugu za lošijega. Ali kako je već polazio na Carigrad, ne podje sâm u Srbiju, nego pošalje onamo svoje vojvode Marmaisa i Sigricisa, da kazne buntovnika.

Dok je Simeon vojevao sretno pod zidinami Carigrada i snivao o budućem carstvu svojem, stiže čete njegove u Srbiji ljuta nevolja. Podupiran Grci, a možda i hrvatskim knezom Tomislavom, dočeka Zaharija bugarsku vojsku i razbije ju do nogu. I bugarske vojvode Marmais i Sigricis biše zarobljene. Zaharija dade im odrubiti glave, te ih pošalje u znak pobjede svoje byzantskomu caru u Carigrad. Simeona se kosnu ta nesreća toli duboko, da je malo zatim (9. studenoga 924.) sklopio mir s byzantskim carstvom i pohitio kući, da osveti sramotu svoju. Vrativši se u Bugarsku, pozove preda se srbskoga kneževića Česlava, koga bješe na svom dvoru odhranio, te ga uputi, da ide u Srbiju, gdje će zamieniti neharnika Zahariju. Kneževiću Česlavu pridieli car veliku bugarsku vojsku i nekoliko vjernih vojvoda svojih, kojim naloži, da protjeraju Zahariju, ali da ne namjeste Česlava, nego da pretvore Srbiju u bugarsku pokrajinu.

Začuvši Zaharija, da se velika bugarska vojska s Česlavom primiče, a ne uzdajući se, da će i dalje srbska

gospoda uzanj pristajati, ostavi on svoju zemlju Bugarom i pobježe u Hrvatsku, gdje ga je knez Tomislav gostoljubivo i bratski u svom dvoru primio. Odavle nadaše se on, da će se kojom zgodom uz pripomoć Hrvata opet domoći djedovine svoje. Bugarska se vojska u to s Česlavom približi medjam srbske zemlje, te bugarski vojvode pozvaše srbske župane, da dodju do njih i da prime iz njihovih ruku novoga vladara Česlava. Srbska gospoda ne htjedoše izprva vjerovati Bugarom; ali kad se vojvode zakleše, da im ne će ništa na žao učiniti, dodjoše na žalost svoju. Svikolici biše okovani u verige i zajedno s kraljevićem Česlavom poslani u Bugarsku na robiju. Sada tek provali bugarska vojska u Srbiju. Nesretni narod, lišen vodja svojih, postrada grozno: mnogo ga pogibe od mača, a što preostade, staro i mlado, bješe u bugarsko sužanjstvo odvedeno. Srećom da je već za prijašnjih smutnja mnogo puka pobjeglo u susjedne hrvatske zemlje, poimence u Crvenu Hrvatsku. Zemlja srbska bi ljuto poharana, i priličila je gotovoj pustoši, u kojoj bješe kako se priča ostalo jedva nešto preko petdeset ljudi (924.).

Srbija bijaše uništena. Ali kraj pogažene Srbije stajaše još moćna i svježa Hrvatska, jaka na kopnu i na moru ko nikad prije ni kasnije. Hrvatski knez Tomislav primao i zakriljivao srbske bjegunce, ko da je htio Simeonu pokazati, da ga se ne boji, paće da se želi s njim i ogledati. I Simeon se uvjeri, da mu se je pobiti s Hrvatskom, jer da inače neće nikada postići cilja svoga. U to ime počne kupiti vojsku na Hrvate. Pobiedi li Hrvate, pasti će i Carigrad, te će njegova vlast sizati od jadranskoga mora pa do onih mora, koja diele Evropu od Asije.

Godine 925. polazila je bugarska vojska pod vojvodom Alogoboturom na Hrvate. Bilo joj je prevaliti kršne

gore hrvatske, da se prikuči moru, gdje je bilo srce hrvatske države. Ali baš u tih neprohodnih gorah stiže bugarske čete zla sudbina. Tomislav dočeka Bugare u neprohodnih klancih, te ih razbije tako, da se je malo koji vratio domu svojemu. Još u kasnija stoljeća spominjahu grčki ljetopisci slavnu pobjedu hrvatsku, poče i ruski ljetopisac Nestor zabilježi taj znameniti dogadjaj ovimi riečmi: „Simeon podje na Hrvate, i pobiedjen bi od Hrvata“.

Poraz u gorah hrvatskih bijaše za Simeona najveći udarac, jer se tim jedinim dogadjajem razbiše sve velike osnove njegove. Bugarska zviezda poče tavniti, a k tome umrie 27. svibnja 927. i sâm car Simeon. Poslije smrti njegove, za njegova sina Petra propadaše Bugarska dnevice, dok nije kasnije postala byzantskom pokrajinom.

U to se pako podiže slava i ugled kneza Tomislava. Oko dobitnika bugarskoga okupiše se ne samo crvenohrvatski knezovi, kako no Mihajlo Višević zahumski i drugi, nego i srbski veliki župan Zaharija rado se pokloni osloboditelju svome. Knez Tomislav priznan bi glavom svih hrvatskih i srbskih gospodara sve do Drine, Kosova polja i Bojane, pod njegov stieg hrlili su junaci Duklje, Srbije, Bosne i čitave Hrvatske. Gdje je bilo govora hrvatskoga i srbskoga, slavila se pobjeda Hrvata, tamo se spominjalo i veličalo ime junaka Tomislava.

Pobjedom nad Bugari sjedinio je knez Tomislav sve dosadanje velike i male oblasti hrvatske i srbske u jednu veliku državu, koja je obuhvatala sav narod hrvatski i srbski, a i sve latinske gradove uz morsku obalu (Dalmaciju). K tome je Tomislav već odprije bio prijatelj i byzantskoga cara i rimskoga pape. Ko što se je Simeon iza pobjede na Aheloju dao ovjenčati carem Bugara, tako poželi sada i Tomislav, da si glavu okiti kraljev-

skom krunom i da se proglasi kraljem Hrvatske i Dalmacije.

Umah negdje iza pobjede nad Bugari pozvan bi sav narod hrvatski, da se nadje na okupu na Duvanjskom polju, gdje će biti veliki sabor (skupština). Doći će amo svi bani i župani, doći će amo poslanici rimskoga pape, splitski prvostolnik sa svojimi područnici, a i svi oni crveno-hrvatski i srbski veliki župani, koji su nedavno priznali Tomislava za starješinu. Knez Tomislav vjenčat će se za kralja svih Hrvata i uredit će se mnogi drugi poslovi.

Na urečeni dan prekrio je Duvanjsko polje silan narod, oružjem u ruci, a razdieljen po plemenih i rodovih. Eto već i kralja, gdje u svečanu provodu ide u crkvu. Najprvo ide sjajna kraljeva tjelesna straža u oklopih sa srebrnimi i pozlaćenimi šljemovi na glavi, sa štitom u jednoj ruci, a kopljem u drugoj. Za njimi dolazi svećenstvo slovjenskoga i latinskoga obreda s užganimi sviećami noseći takodjer krstove, sv. moći, i razne crkvene posude. Zatim dolaze župani, načelnici gradova, upravitelji (kastelani) župnih i kraljevskih gradova, bani i knezovi raznih banovina i oblasti. Na čelu im je dvorski župan, uz njega djed (maior domus), dvorski kancelar ili biskup hrvatski, dvorski rizničar ili blagajnik, župan mačonoša s kraljevskim mačem krstašem, župan stjegonoša s kraljevskom zastavom, župan kopljonoša s kraljevskim kopljem, župan štitonoša s bogatim kraljevskim štitom, župan peharnik ili vinotoč sa zlatnim peharom, župan konjušnik sa zlatnim štapom, župan ubrusar sa zlatnimi vilicami, župan posteljnik s bogato izvezenim jastukom, župan ključar ili vratar sa zlatnim ključem, župan bravar, župan volar, župan psar, župan sokolar, župan tepčija; ovih pet posljednjih nose po svoj prilici darove, kojimi će kralj darivati svoj narod. Na-

pokon dolazi i kralj. Odjeven je u grimizne halji
opasan dragocjenim pasom. Ne ima na njem još ni
ni krune. U ruci nosi dragocjenu posudu s daro
svećenika, koji će ga vjenčati i pomazati. Prolazeći
naroda pada ovaj ničice i veselimi uzklici prekida dv
častnike, koji pjevaju hvalospjev: „U zdravlje i
kraljevu“ i „Na mnoga ljeta“. Pred crkvom čeka
više svećenstvo, papini poslanici s prvostolnikom
skim i drugimi biskupi, te vode kralja u crkvu. U
crkve pita krunitelj narod, hoće li, da bude novi
zakonito krunjen. Kad narod odgovori, da hoće, o
krunitelj svećenik kralja na jedno uzvišeno mjesto
žrtvenika, gdje je već namješten kraljev priestol
priziva Duha sv. pozva krunitelj kralja, da na
evangjelje narodu i crkvi položi svečanu prisegu, a
slije primi sv. pričest. Zatim opasa krunitelj kralj
svećenim kraljevskim mačem, pomaza klečećega s
uljem radosti, postavi mu obima rukama krunu na g
i dade mu u ruke kraljevsko žezlo kao šibku pravde,
posti i spasenja. Postavi ga napokon na priestol p
„u ime otca i sina i svetoga duha“ uz kratku mol
„Da ga Bog ogradi i svojom i Duha svetoga silom
mu ukriepi mišice, da usadi u srce njegovo strah
i milost prema grešnikom, da ga sačuva neporoč
vjeri, a učini jaka branioca crkvenih zakona, da
svim ljudem pravedno, da brani uboge od sile i pro
i da bude dostojan carstva nebeskoga“.

Po molitvi uze krunitelj sa stola, koji je staja
do priestola, cipele i plašt, predade ih rizničaru, a
uz pripomoć komornika ogrnu plaštem kralja i obuj
cipele. Sada ustade kralj i tri puta poklonivši se p
žrtveniku reče glasno: „Va višnjih Bogu i na z
mir va čelovecjeh blagovolenije“, pa sjede na pries
Na to stupahu redomice podložnici kraljevi iz svih

liša pred priestolje, da svome gospodaru ljube ruke i skute njegovih posvećenih haljina. Napokon stupi na ambon (poviše mjesto pred oltarom) jedan odličniji svećenik, da odpjeva slavu Božju. Pjevalo se pako ovako:

„Slava Bogu na visini, a mir ljudem na nizini!
Slava i hvala Bogu, koji se smilova narodu te mu dade krunjena kralja.
Slava i hvala svetomu otcu papi rimskomu.
Slava i hvala svietlomu i dobromu kralju hrvatskomu (Tomislavu).
Slava i hvala i zdravlje
Blago narodu, koji doživi taj veliki dan, da vidi krunjena svoga kralja.
Blaženi dan novoga života naroda hrvatskoga.
Blaženi dan, koji Tebi kralju darova vienac vrh tjemena Tvoga.
Slava i hvala Bogu, koji Te uresi znakovi kraljevskimi.
Slava i hvala Bogu, koji Te prikaza narodu kao kralja velika i možna.
Čuvao te Bog u zdravlju na mnogu ljeta na slavu i sreću naroda!
Usliši Gospodi molitvu puka tvoga; usliši Gospodi!
Na mnoga ljeta, na mnoga ljeta slava i hvala i zdravlje svietlomu kralju hrvatskomu (Tomislavu) i svietloj kraljici i njegovoj djeci i njegovoj svojti.
Na mnoga ljeta slava i hvala i zdravlje!“

Poslije ovih hvalospjeva nadari kralj svoga krunitelja. Ovaj mu prvi čestita, a za njime svi glavni dostojanstvenici kraljevstva, a narod (vojska) kliče: Na mnoga ljeta! Sad izadju istim redom iz crkve. Kralj zajaši pripravljena konja, te na uzvišenijem mjestu stupi med narod (vojsku), pak zasječe mačem na sve četiri strane svieta za znak, da će braniti kraljevinu svoju od neprijatelja sa svih strana. Poslije toga dariva kralj narod (vojsku) sjajnom gostbom, a poglavice plemena i oblasti donose kralju razne darove.

Ovako po prilici obavljeno bi krunisanje kralja Tomislava na Duvanjskom polju. I poslije toga svečanoga čina ostade narod još više dana na saboru. Novi kralj

*

Hrvata milostivo je darivao vjerne službenike svoje, poimence one junake, koji se proslaviše u ratu bugarskom. Kraj toga učini mnogo zadušbina, potvrdi mnoge povlastice i darovnice svojih predja i predšastnika, a nije zaboravi ni na svećeničke zborove i redovničke samostane, osobito na redovnike sv. Benedikta, kojih je u to tada bilo mnogo u Hrvatskoj. Napokon biše uredjene prilike novo stečenih pokrajina i oblasti, ponamještene bani i župani, a i razmještena neka plemena hrvatska u nove oblasti. Valjda bi ovom prilikom još ustanovljeno, da bude kraljevska čast nasljedna u rodu kralja Tomislava, a kad ta porodica izumre, da pristoji hrvatskim banom birati nova kralja i novu kraljevsku porodicu. Bani pako birat će se iz najodličnijih zadruga ovih šest plemena: Kačića, Kukara, Svačića, Čudomerića, Mogorovića i Šubića; a birat će ih svih dvanaest plemena bielo-hrvatskih, koja su odsad tvorila plemstvo u kraljevstvu hrvatskom.

I poslije svečanoga krunisanja na Duvanjskom saboru bilo je kralju Tomislavu ratovati s Bugari, da obrani braću srbsku od tlačenja njihova. Rat potraja još dvie tri godine, no napokon se umieša rimski papa, te dokrajči taj zlokobni rat. On pošalje g. 927. svoje poslanike, biskupa Madalberta i svietloga vojvodu Kume, po imenu Ivana, u naše krajeve, te ovi izhodiše, da je kralj Tomislav sklopio mir s bugarskim carem Petrom Simeonovićem. Uslovi mira niesu poznati, ali to je sigurno, da iza toga mira nije nikad više bilo krvoprolića medju rodjenom braćom hrvatskom i bugarskom.

Malo vremena iza mira s Bugarskom umre i Tomislav, prvi kralj hrvatski. Kako i gdje je umro, ne znamo; a ne znamo ni to, gdje su sahranjeni ostatci utemeljitelja hrvatske države.

10. Gregorije, biskup ninski.

Odkad je postojala hrvatska biskupija u Ninu, promienila su se u njoj tri biskupa: Teodosije, Aldefred i Gregorije. Najznamenitiji i najsrčaniji bješe Gregorije, suvremenik kralja Tomislava.

Dok je Tomislav bio naprosto knez Hrvata, lako je bilo biskupu Gregoriju. On je bio knežev doglavnik i savjetnik, a i kancelar; njegova je biskupija obuhvatala svu zemlju bielo-hrvatsku, te se je svagdje pjevala slava Božja jezikom slovjenskim i čitale svete knjige slovjenske, koje ostadoše svetom baštinom iza slovjenskih apostola sv. Ćirila i Metodija. U duhovnih stvarih nije Gregorije imao gospodara do pape u Rimu: ovaj ga bješe za biskupa posvetio i narodnu crkvu hrvatsku pod svoje okrilje primio.

Gorki dani osvanuše biskupu Gregoriju, kad no oko g. 914 latinski gradovi Dalmacije spadoše pod Tomislava i kad se prvostolnik splitski sa svojimi područnici povrati zapadnoj crkvi i njezinome glavaru. Od toga časa zaredaše borbe medju latinskim i hrvatskim svećenstvom, medju slovjenskim i latinskim jezikom u crkvi, a i medju glavarom hrvatske narodne crkve u Ninu i nadbiskupom u Splitu. Latinski biskupi, na čelu im nadbiskup u Splitu, zahtievahu, da se dokine hrvatska biskupija u Ninu, pošto je nezakonita te se njezin glavar nameće svoj hrvatskoj zemlji, dočim je od davne starine sva zemlja hrvatska bila pod nadbiskupom splitskim i njegovimi područnici. K tome da je biskup hrvatski uveo u službu Božju nekaki surovi jezik slovjenski, a i knjige, što ih je sastavio krivovjerac Metodije, dočim se u crkvi kršćanskoj smije slaviti Bog samo posvećenimi jezici: židovskim, latinskim i grčkim. U sav glas zahtievaše sada latinsko svećenstvo, da se dokine hrvatska

biskupija u Ninu i da se slovjenski jezik posve iztrie
iz crkve; zemlja hrvatska pako da se vrati onim bisk
pijam latinskim, pod koje je od starine spadala, i ko
su kršćanstvo med hrvatskim narodom razširile.

Biskup hrvatski Gregorije branio se je od prigovo
i napadaja latinskih svećenika i biskupa, kako je sam
mogao, a uza nj pristajahu hrvatski popovi (glagolaši)
sav narod hrvatski. Gregorije je dokazivao, da je nadb
skup splitski izgubio pravo na hrvatsku kneževinu, ka
se je odmetnuo od rimskoga pape i podložio patrijarh
u Carigradu, da je sâm papa osnovao za Hrvate biski
piju u Ninu i posvećivao tamošnje biskupe, da je hrvatsk
biskup prvak u čitavom vladanju Tomislavljevu i d
se ne mora pokoravati prvostolniku splitskomu, do ne
davna još odmetniku, nego jedino glavaru zapadne crkv
u Rimu. A što se tiče slovjenskoga jezika i svetih knjig
slovjenskih u crkvi, najlašnje je bilo Gregoriju da s
brani, kad je mogao pokazati toliko poslanica papinskih
koje su odobravale čitav rad slovjenskih apostola!

Ali sav trud bješe mu zaludu. Latinski popovi b
jahu tvrde glave, pa ne popustiše. I tako planu ljut
borba medju obima strankama, koje su dozivale u pomo
i rimsku stolicu i kneza Tomislava. No Tomislav nije s
dugo pačao u te razmirice. Bilo mu suzbijati Magjare,
braniti Srbe i Crvene Hrvate od sile bugarskoga car
Simeona. Istom nakon sjajne pobjede nad Bugari, pošt
se Tomislav bješe ovjenčao kraljem hrvatskim i uredi
prostranu državu svoju, mogao je pomišljati i na to, kak
da se u njegovoj kraljevini rieši ovaj spor medju latin
skim i hrvatskim svećenstvom. Sigurno ga je na to nutka
i papa rimski Ivan X, koji se bješe nekako nagodi
s carem byzantskim i patrijarhom carigradskim, pa j
sada htio, da se urede crkveni posli u Hrvatskoj i Bu
garskoj. A bilo je u Hrvatskoj pokraj borbe medj nad

biskupom splitskim i biskupom hrvatskim, a i pokraj pitanja o slovjenskom jeziku u crkvi još i drugih stvari, koje su se morale nekako urediti. Godine naime 925. spale su pod okrilje kralja Tomislava crveno-hrvatske oblasti Neretva, Zahumlje, Travunja i Duklja, a i neke srbske oblasti, koje su se dosle u crkvenih stvarih pokoravale carigradskome patrijarhi. Tomislav nije htio, da ove pokrajine ostanu i dalje uz iztočnu crkvu, zato mu bješe nešto učiniti, da se tu rimska crkva utvrdi, poimence bješe mu odlučiti, da li će se stare biskupije tih oblasti: stonska, dubrovačka i kotorska iznova podrediti prvostolniku splitskomu, kako su nekad bile, ili će se možda koja od njih uzvisiti na nadbiskupiju? Napokon bjehu i u samoj crkvi zavladali mnogi neredi i nepodobštine; svećenici niesu svagdje živjeli prema crkvenim ustanovam i odredbam, a i svjetovnjaci radili su mnogo toga, što nije bilo u skladu s naukom i predajami vjere kršćanske. Trebalo je s toga uvesti neke odlučne preinake i poboljšice (reforme) u crkvi hrvatskoj i dalmatinskoj.

Da se dakle sva ova pitanja rieše i poboljšice izvedu, naumi papa Ivan X., sporazumivši se s kraljem Tomislavom i knezovi crveno-hrvatskimi, sazvati crkveni sabor čitave Dalmacije i Hrvatske, koji bi se sastao u gradu Splitu, u stolici prvaka svih biskupa. Na ovom saboru, gdje će biti ponajglavniji biskupi, opati i drugi svećenici, ali i neki svjetski velikaši s kraljem, viećat će se o ovih stvarih:

1. Izravnat će se spor (pravda) o prvenstvo medju prvostolnikom splitskim i biskupom hrvatskim.

2. Iztražit će se i odlučiti o slovjenskom jeziku u crkvi.

3. Uredit će se crkveni posli u crveno-hrvatskih i srbskih oblastih.

4. Uvesti će se neke poboljšice glede stege crkvene, a tako isto izdat će se naredbe, da se poboljša čudoredni život toli svećenika koli svjetovnjaka.

Još god. 925., umah iza krunisanja Tomislavljeva, prispješe u Hrvatsku dva poslanika papina, po imenu Ivan, biskup Jakinski, i Leon, biskup Prenestinski. Njima povjeri papa, da sazovu na ime njegovo sabor crkovnjaka u Split, da njime ravnaju, i da na posljedku donesu u Rim zaključke saboraša; da ih papa ili odobri ili zavrgne. Poslanici papini donieše sobom i više pisama papinskih, što ih Ivan X. napisa biskupom hrvatsko-dalmatinskim i kralju Tomislavu. U pismu biskupom govorio je papa uz ino ovako: „Ivan (X.) biskup, sluga službenika Božjih, prečastnomu i presvetomu bratu našemu Ivanu, nadbiskupu svete crkve solinske i svim područnikom njegovim. Što ste se vi kroz toliko godina i mjeseci klonili svete rimske apostolske i katoličke crkve, svakako se čudimo. I pošto je do nas dopro glas, da se uz vaše mučanje i odobravanje širi u vašem vladanju druga neka nauka, koje nema u svetih knjigah, to se veoma žalostimo. Daleko bilo vjernikom i dobrim kršćanom, da bi se, zabacivši ustanove evangjelja i apostolske naredbe, ravnali po nauku nekoga Metodija, kojega nigdje ne nalazimo medju svetimi pisci. Zato vas opominjemo ozbiljno, moji najmiliji, da sporazumivši se s mojimi poslanici, biskupom Ivanom i Leonom, nastojite odlučno sve stvari popraviti u zemlji slovjenskoj (hrvatskoj), tako da se u zemlji slovjenskoj (hrvatskoj) obavlja služba Božja po običaju rimske crkve jezikom latinskim, a ne stranim . . .“ I kralja Tomislava i kneza humskoga Mihajla počasti papa poslanicom, u kojoj im govoraše: „Biskup Ivan, sluga službenika Božjih, ljubljenomu sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, presvietlomu knezu Humljana, svim županom, i svemu narodu po Dalmaciji i

lovjenskoj zemlji. Svemogući Bog odredio je tako, te je ama povjerena briga i skrb nad svimi crkvami, a to ato, da bi mogli duhovnom vlasti svagdje sjeme zloće tmine čupati, a osobito kod onih, koji se smatraju najodabranijimi sinovi rimske crkve. Ovima pribrajate se i vi, jer tko da o tom i dvoji, da se kraljevstva slovjenska imaju uvrstiti medju prvence crkve, pošto je vaša sadanja domovina primala duševnu hranu od učenika apostolskih. S vama je isto onako, ko s Anglosasi, koji naseliše Britaniju; ovima je naš blažena spomenuća predšastnik papa Gregorije I. uz kršćansku vjeru donio i učenu izobraženost, i to u jeziku apostolske matice crkve. U starom naime zavjetu pisano je, da imamo prvence i desetinu svoje imovine Bogu prinositi; novi nam zavjet pako nalaže, da posvetimo Bogu ne samo desetinu našega imetka, nego i desetinu našega života na zemlji; a tome ćete zadovoljiti jedino onda, ako djecu svoju od rane mladosti šaljete u škole, da uče koristne znanosti; a djeca ova moći će onda svojim znanjem vlastite svoje roditelje odvraćati od zabluda. Ta koji odabrani sin svete rimske stolice, kao što ste vi, da se nasladjuje, kad se Božja služba obavlja slovjenskim ili barbarskim jezikom? Zato vas i opominjemo, da u svem slušate naše punomoćnike, biskupe Ivana i Leona, i da im sve vjerujete. To vam tim bolje preporučamo, i što god vama oni nalože, da se trsite što prije pokorno izvršiti, ako ne ćete, da budete izobćeni iz našega društva".

Crkveni sabor u Splitu sastade se još iste g. 925. Na nj dodje prvostolnik Ivan, biskup zadarski Formin, i drugi mnogi biskupi, medju njimi i hrvatski biskup Gregorije iz Nina. Bilo je i drugih svećenika, ali latinskih popova dovrvilo iz dalmatinskih gradova kud i kamo više, nego li hrvatskih glagolaša. Ta latinskih biskupija bilo je jedno desetak, a hrvatska samo jedna jedita.

Vjerojatno je, da se je na saboru bar neko vrieme desi i kralj Tomislav, knez humski Mihajlo Višević i drug svjetski velikaši, ali ovi niesu utjecali u razprave, neg su tek postrance slušali, što su duhovnici govorili. N znamo, kako se je na ovome saboru glasalo, ali vidim da su latinski popovi pretegli i mnogo toga ustanovili što je bilo narodnoj hrvatskoj crkvi na zator. Hrvatski biskup odupiro se svojim protivnikom kako je znao i mogao; ali mu je sve slabo prudilo, jer je ostao sam samcat sred svojih protivnika. U svem stvori sabor ovih petnaest zaključaka ili članaka:

1. Pošto je u davnoj starini bl. Dujmo bio poslan od sv. Petra, da u Saloni navješćuje vjeru kršćansku, to se naredjuje, da salonsko-splitska crkva, u kojoj počivaju moći bl. Dujma, imade prvenstvo nad svimi crkvami ove pokrajine (hrvatsko-dalmatinske), i da bude prvostolna biskupija nad svimi biskupijami, da se u njoj posvećuju biskupi područnici, i da se tu drže crkveni sabori.

2. Neka se u svih crkvah (biskupijah), za koje se znade, da su nekad imale svoga biskupa, a sada imaju dovoljan broj svećenika i dosta puka, opet namjesti biskup, jer po odredbi otaca nije dozvoljeno u malih varoših ili na selih osnivati biskupske stolice, da tim biskupsko ime i čast ne izgubi svoga ugleda. Biskup, koji nema stolice, može se uz privolu prvostolnika i drugih biskupa smjestiti u kojoj uzpražnjenoj biskupiji.

3. Pošto se nikako ne smiju razmicati medje biskupijam, ustanovljene od otaca (predja), zato neka se svaki biskup drži označenih mu medja, i neka nipošto ne posiže za tudjom biskupijom. Samo svojom smije upravljati, u njoj posvećivati crkve, rediti misnike, itd.

4. Crkvena posjedovanja, darovana od pobožnih ljudi u ime zadušbine a na slavu svetaca, neka ne služe ni

ajmanje svjetskim svrham, jer stvari, posvećene jednom Bogu, ne smiju se više namjenjivati ljudskoj porabi.

5. Crkve, i u obće sve zemlje, koje su pravovjernici upravami i pod kletvami darovali matici crkvi sv. Petra (rimskoj stolici), neka se toj svrsi ne uzkrate, jer su i darovatelji i darovane stvari pod okriljem sv. Petra.

6. Ako bi se po Božjem sudu zgodilo, te bi za naše dne bune knez ili poglavica zemlje ostao mrtav (ubijen od puka); — buduć da ono, što mnogi počine, ostaje ne posvećeno (nekažnjeno), to neka barem oni, koji su (smrti kneževoj) krivi, diele milostinje za dušu ubijenoga. Ako je pako (ubijeni knez) crkve gradio ili robove na slobodu puštao, neka vriede i dalje odredbe njegove; osim toga neka krivci poštivaju udovu njegovu i brane siročad njegovu.

7. Ako bi tko, potaknut od vraga, hotimice ubio svoga gospodara, neka mu se priveže kamen o vrat, a tielo gvozdenim obručem opaše, pa neka tako u progonstvu čini pokoru.

8. Biskupi kotorski i dubrovački, kojih su biskupije nekad bile jedno, neka tu biskupiju podiele na jednake dielove tako, da ako jedan od njih umre, drugi njegovom biskupijom upravlja, sve dok se novi biskup zaredi.

9. Biskup Licinije neka ostane zadovoljan biskupijom, za koju je posvećen. Neka nadalje nitko ne misi u biskupskoj ni u svećeničkoj crkvi, dok je njezin biskup ne posveti.

10. Neka se ne usudi nijedan biskup ove pokrajine (t. j. nadbiskupije) povisiti na koji viši red onake, koji bi bili vješti samo slovjenskomu (hrvatskomu) jeziku; oni pako, koji već jesu povišeni, smiju Bogu služiti samo u nižih redovih ili kao redovnici. Neka takovu (slovjenskomu svećeniku) ne dopusti nijedan biskup u kojoj crkvi svojoj misiti; ako bi pako nastala nestašica svećenika

latinskih, neka se umoli rimski papa, da bi takovim (slovjenskim) svećenikom dozvolio tim jezikom svoju svećeničku službu vršiti.

11. Biskup hrvatski (Gregorije), kao što i ostali biskupi Dalmacije, neka bude podložan prvostolniku (u Splitu).

12. Ako bi kralj hrvatski i gospoda hrvatska željela, da sve biskupije u obsegu splitske nadbiskupije podrede svomu (hrvatskomu) biskupu, to ne će nitko od nas u njihovoj zemlji niti krstiti, niti svećenike rediti, niti crkve posvećivati. Neka oni zajedno sa svojim biskupom odgovaraju za to pred Bogom, u koliko će s toga trpjeti sama vjera kršćanska.

13. U crkvi, gdje je svećenik ubijen, ne smije se misa čitati, dok se taj grieh ne okaje. Svećenikom nije slobodno crkveno dobro raztepati, niti preuzevši jednu crkvu (župu) bez razloga je ostaviti. Ako koji to učini, dok raztepeno (dobro crkveno) ne naknadi, ili dok se ne vrati svojoj crkvi, neka bude izobćen.

14. Žene ne mogu se više odpuštati (tjerati), jedino radi nevjere. Ako se je tko sa ženom razstavio, neka ostane razdružen. Roditelji moraju svoju djecu slati u (latinske) škole, da ih ova kasnije odvraćaju od zabluda, jer će radje slušati svoju djecu, nego li strance.

15. Svećenici, koji su oženjeni, neka zadrže svoje žene, ali neka žive ko brat i sestra. Ako bi se koji svećenik s nova ženio, neka bude izobćen.

Sve ovo uglaviše latinski saboraši — a ovih je bilo najviše — u gradu Splitu. Člancima: prvim, desetim i jedanaestim zadaše smrt hrvatskoj narodnoj crkvi, a člankom dvanaestim zaprietiše istome Tomislavu, kad bi se usudio tome uzprotiviti. Papini poslanici bijahu posve sporazumni sa svimi članci, pa će ih sada odnieti u Rim, da ih papa potvrdi. Njima se pridruži još i Petar, sve-

nik nadbiskupije splitske, da u ime svoga gospodara
š i naustice papu upućuje. Ali papa Ivan X., ma da
inače podhvatljiv i odlučan bio, ipak je krzmao, da
aže odlučnu rieč. Najprvo se prepade članka dvanae-
oga, jer razabere, da se ugledni i veliki kralj hrvatski
omislav slabo slaže s latinskimi popovi, kad mu čak i
rieteke kletvom ili interdiktom (obustavom), ako ne pri-
tane uz njih. Nadalje uvidi papa, da se je na saboru
nalo pazilo na rieč i glas hrvatskoga biskupa Gregorija,
a je dapače na saboru „išo šapat i mrmor od usta do
usta", a najjače da su se mrgodili i rogoborili hrvatski
glagolaši, kad bi jedanaestim člankom odredjeno, da se
rvatski biskup Gregorije mora pokoravati prvostolniku
plitskomu. A i biskup hrvatski Gregorije ne ostade skr-
štenih ruku. On se svečano ogradi kod pape proti svim
zaključkom sabora u zator hrvatske narodne crkve, pa
se čini, da je i sâm pohitio u Rim, da svoje pravo obrani.
Sigurno je sobom nosio i pisma pape Ivana VIII., od
g. 879. i 880., kojimi je biskupa Teodosija podložio
izravno rimskoj stolici, te ga po neki način učinio prva-
kom hrvatske narodne crkve. Oslanjajući se na ove po-
vlastice zahtievao je Gregorije odlučno, da i nadalje
ostane samosvojan i neovisan o prvostolniku splitskomu.

Papa Ivan X., premda je volio latinskomu sve-
ćenstvu, ipak nije mogo na prosto pogaziti povlastice,
dane od predšastnika njegovih. Znao je doduše, da je
splitski prvostolnik sve do razkola u crkvi kršćanskoj
imao prvenstvo u čitavoj staroj Dalmaciji, ali je i to
uvidjao, da je prvostolnik svoje prvenstvo izgubio, čim
se je pridružio carigradskomu patrijarhi, dočim je jedini
biskup hrvatski u Ninu ostao vjeran rimskoj stolici, te
je tako postao samosvojan i jedino podložan papi. Upravo
s toga ne htjede papa naprečac suditi, već odluči čitavu
stvar pomnije iztražiti. U to ime pisa pismo dalmatin-

skim biskupom, kojim potvrdi sve zaključke sabora splitskoga, jedino jedanaestoga članka ne potvrdi, pošto se je proti ovome članku digo jak odpor hrvatskoga svećenstva. Da bi se ipak spor ma kako dokončao, pozove papa u Rim na svoj papinski sud i biskupa ninskoga, a i nadbiskupa splitskoga, pa da će se pred papom parbiti, dok papa posljednju ne reče. Napokon izjavi papa svoju veliku žalost, što je na crkvenome saboru bilo nemira i smutnja, pa se tako osujetio sporazumak, a tim da je pretrpjela veliku štetu i crkva i vjera.

Kroz pune dvie godine vodile su se sada razprave u gradu Rimu. Neutrudivi Gregorije napeo sve sile, da održi hrvatsku narodnu crkvu. Splitski prvostolnik pozivao se je na prvenstvo svoje crkve prije dolazka Hrvata, a Gregorije izticao je, kako je ninska biskupija za pape Ivana VIII. postala prva u Hrvatskoj i neovisna o Splitu. Papa ne mogaše spora dokrajčiti inače, već se rieši, da će sazvati još jedan pokrajinski sabor za Hrvatsku i Dalmaciju u gradu Splitu, pa što ovaj odluči, neka onda vriedi. U to ime odabere i novoga poslanika za taj sabor, naime biskupa Madalberta.

Godine 927. dodje biskup Madalbert zajedno s vojvodom od Kume, Ivanom, u Hrvatsku. Odavle podje u Bugarsku, gdje okruni na ime papino mladoga cara Petra Simeonovića i izmiri Bugare s Hrvatima. Na to se vrati u Hrvatsku i otvori drugi crkveni sabor u Splitu. Na saboru bješe Ivan, nadbiskup splitski, a i Gregorije, biskup ninski. I na ovome saboru preteglo latinsko svećenstvo. Ovo zabaci sve, što se bješe u devetom stoljeću zgodilo, kao nezakonito, i uze za temelj svojih razprava stanje crkve u Hrvatskoj i Dalmaciji prije crkvenoga razkola, kad su još latinski biskupi Dalmacije priznavali rimskoga papu za svoga glavara. Na ovoj podlozi zaključiše crkvene starješine ovako:

1. Da crkva sv. Dujma, t. j. splitska nadbiskupija ade zaista prvenstvo u cieloj Hrvatskoj i Dalmaciji.

2. Da sve biskupije, podredjene Splitu, za koje se a, da su od starine postojale, ostanu i nadalje; ali da svaki biskup drži svojih starinom opredieljenih medja, da nikako ne zalazi u tudje biskupije. Tako stare biupije jesu: zadarska, rabska, krčka i osorska na sjeru; a stonska, dubrovačka i kotorska na jugu.

3. Za ninsku biskupiju znade se, da nije od stae imala biskupa, nego samo nadpopa, koji je bio podan biskupu zadarskomu. Za to se mora biskupija ska ukinuti, a njezin biskup Gregorije može se smjeu u gradu, gdje je nekad bilo sielo biskupije. A taka sta jesu Skradin, Sisak i Duvno. Ova su mjesta dobro seljena, te imaju dosta svećenstva i naroda. Ako je regoriju toli mio i ugodan biskupski teret, te nije zavoljan s jednom od ovih triju biskupija, neka si uzme e tri, ali na pogibio svoju i svoga stada, jer niti će oći puk uživati milosti biskupske časti po odredbah vetih otaca, niti će on moći točno obavljati u svih voje dužnosti, pošto su veoma prostrane, te ih je mučno obaći.

Kako vidimo, splitskim saborašem bilo je najviše o toga, da se dokine upravo ninska biskupija, jer padom njezinim pasti će i povlasti njezine, a tim će prestati i hrvatska narodna crkva. Jer čim se dokine ninska biskupija, koja nije nikad spadala pod Split, a dosadanji ninski biskup primi koju od napomenutih biskupija, to on ne će biti više svoj, nego će postati područnik splitskoga nadbiskupa, kojemu su ove biskupije nekad bile podložne. Evo mudrolije latinske! Sigurno da se je i ovaj zaključak splitskoga sabora živo kosnuo hrvatskoga puka i njegovih glagolaša. Ako se ukida ninska biskupija — govorili su negdje ovi — samo zato, što je nije

bilo od starine, e onda bi se morale dokinuti i sve druge biskupije, jer je bilo doba, kad i njih nije bilo! Ta nije ni splitsko-solinsko nadbiskupija postojala od stvorenja svieta!

Zanimivo je svakako, da se na drugom splitskom saboru nije ni rieči spomenulo o slovjenskom bogoslužju. Po tom se čini, da je latinsko svećenstvo valjda odustalo od daljega progona slovjenskoga jezika, nadajući se možda, da će padom ninske crkve propasti i slovjensko bogoslužje u Hrvata. Ali se prevariše splitski crkovnjaci: Hrvati uzdržaše i kasnije taj 'amanet svoj kroz stoljeća pokraj svega nastojanja latinskih popova.

Papin poslanik Madalbert bijaše u svem sporazuman sa zaključci splitskoga sabora, premda je i opet biskup Gregorije proti njima prosvjedovao. Madalbert dapače zaprieti svakome, koji bi htio da ove zaključke prekrši, a onda ih ponese sobom u Rim, da ih papa potvrdi i da pošalje prvostolniku splitskomu Ivanu nadbiskupski plašt. Baš kad je Madalbert stigo u Rim, zgodi se promjena na papinskoj stolici: odlučni i podhvatljivi Ivan X. bi silom svrgnut, a njegovo mjesto zauze Leo VI. Dočim se je Ivan X. bar donekle obazirao na želje Hrvata, pristajaše Leo sasvim uz dalmatinske biskupe. On umah još g. 928. potvrdi sve zaključke sabora splitskoga i pošalje u to ime svećenstvu Dalmacije i Hrvatske ovu poslanicu:

„Biskup Leo, sluga službenika Božjih, Forminu biskupu zadarskomu, Gregoriju ninskomu, i svim ostalim biskupom u Dalmaciji. Pošto ste milošću Božjom biskupi, zapada vas, da se pokoravate svome prvostolniku, splitskomu nadbiskupu, i da ga osobito poštujete. Ta što se može pomisliti gorega, nego biskup, nepokoran svome prvostolniku? I pošto znademo, da biskup ne smije svoga prvostolnika prezirati ni zanemarivati, zašto vi dalma-

nski biskupi prezirete svoga glavara, te poput hajduka rabite tudje biskupije? Opominjemo vas, da svi budete iedjami svojih biskupija zadovoljni... A za nadbiskupa plitskoga želimo, da mu se oblast prostire i po zemlji rvatskoj, baš u onom obsegu, koji je nekad imala sanska nadbiskupija; jer biskupija ne može se sastojati amo od grada medju zidinami gradskimi, nego i od prostranih župa, zemalja, sela, vinograda i crkava na otvorenom polju. Gregoriju pako, koji je za nepovoljnih i zlih vremena postao biskupom u zemlji Hrvata, zapoviedamo, da bude biskupom jedino u skradinskoj biskupiji; u tudje biskupije neka više ne dira, jer kad bi to činio, znajte, da bi ga namah iz crkve izobćio".

Ovom poslanicom pape Leona VI. bješe borba za hrvatsku narodnu crkvu završena. Ubogi Gregorije ko dobar sin rimske crkve težkim srcem posluhne papu, te ostavi Nin i podje u Skradin. Ponosna stolica u Ninu opusti, a hrvatski narod spade pod latinskoga nadbiskupa u Splitu. Nu misao hrvatske narodne crkve ne bi tim ipak ugušena, ona oživi iza dva stoljeća na novo, dakako u nešto drugom obliku.

11. Kriesimirovići.

(930—1058.)

Tomislava, prvoga kralja hrvatskoga, nasliedi oko g. 930. sin njegov Kriesimir I., koji je sretno održao hrvatsko kraljevstvo onako jako i silno, kako ga ostavi veliki otac njegov. Izprva doduše bilo je bojazni, da će mladi još kralj težko odoljeti mnogim dušmanom svojim i odpadnikom, koji se na nj podigoše; no uz pomoć svoga ujca sretno se odhrva svim neprilikam i utvrdi

priestolje svoje. Najviše mu jada zadavaše vjerolomni ban bosanski, koji bješe zauzeo tri župe uz medju hrvatsko-bosansku, naime Uskoplje (Skoplje), Luku (Dnoluka) i Plivu. Ali mladi Kriesimir zaratova na bana, potuče ga negdje na Vrbasu, te ga na posljedku prisili, da je ostavio svoju banovinu i pobjego nekamo u Ugariju. Svladavši još i druge odpadnike vladaše sretno i slavno u Hrvatskoj i Dalmaciji. Mnogo je puta dolazio u pohode i latinskim gradovom, osobito gradu Zadru, gdje je u Latina imao svojte i rodjaka, poimence veoma odlična gradjanina Madija. Deseći se tako jednom u Zadru, posjeti tamošnji samostan sv. Krševana, te darova na molbu opata crkvi i samostanu „za spas duše svoje“ nekoliko zemalja u Hrvatskoj.

Kriesimir, kojega su potomci njegovi kasnije nazivali Starijim za razliku od njegovih nasljednika istoga imena, umre oko g. 945. još u najboljih godinah, te ostavi za sobom više nedoraslih sinova. Najstarijega Miroslava zapade kraljevsko priestolje. No kako bijaše i on još malodoban, upravljaše za njega kraljevstvom bielohrvatski ban Pribunja, koji je banovao još za otca mu Kriesimira. Ban Pribunja pomami se za krunom, te uze raditi djetetu o glavi. I podje mu nedjelo za rukom. Mladjahnoga Miroslava dade iza četiri godine ubiti, a na to se sâm nametne Hrvatskoj za vladara.

Tim zločinom raztepe nevriedni Pribunja hrvatsku državu. Skoro nijedan ban ne htjede da priznade krvnika za svoga glavara, već se redom odmetahu. Tako se u tinji čas odvrže bosanska banovina, a za njom se povedoše i crveno-hrvatske oblasti, te se neke ovom prigodom za sve vieke odružiše od hrvatske države. Ovo razsulo hrvatskoga kraljevstva dodje u dobar čas srbskomu velikomu županu Češlavu (Sejslavu), koji bješe još g. 935. pobjego iz bugarskoga sužanjstva i vratio se u

Srbiju, da uz pomoć byzantskih careva opet okupi i podigne srbski narod. Obnovivši već prije velikožupansku vlast u Raši i drugih oblastih pridruži mu se sada i banovina bosanska, a iza nje i crveno-hrvatske oblasti i pokrajine, koje su se radje pokoravale obnovitelju srbske slave, nego li banu krvniku.

Nesretnome banu Pribunji ostade tako jedino Biela Hrvatska sa slovinskom banovinom. Kako je hrvatska kraljevina tolike zemlje izgubila, smanji joj se znatno i bojna snaga. Mjesto osamdeset velikih brodova imala ih je sada samo trideset; isto tako bješe pješaka i konjanika kud i kamo manje, nego li prije za sretnih vremena. K tomu zaredaše i u samoj Bieloj Hrvatskoj neprestane bune i urote, samo da se obori s priestolja nametnik Pribunja.

Na posljedku podiže se Držislav, jedan od mladjih sinova kralja Kriesimira I., da osveti smrt bratovu. Pribunja pogibe u borbi, a Držislav se proglasi kraljem. Bilo je to oko g. 970. Ali kako tužnu primi sada slavnu nekad državu hrvatsku! Kako nije mogao više ni snivati o tom, da povrati svojoj vlasti crveno-hrvatske oblasti i banovinu bosansku, nastojaše Držislav svimi silami, da barem preostalu kraljevinu ojača i uredi. U tom ga podupiraše izprva i sâm car byzantski, kome je prietila pogibija najprvo od Rusa, a zatim od Bugara. Car byzantski priznade rado Držislava za kralja Hrvatske i Dalmacije, ostavi mu latinske gradove Dalmacije, pače ga obaspe darovi i počasti. Poimence se spominje, da ga je odlikovao častnim naslovom „eparha“ ili „patricija“. A Držislav bijaše i zahvalan svome prijatelju i savezniku. On ga pomagaše u borbi s Bugari, te su s toga i mnogi bugarski boljari (velikaši), protjerani od bugarskoga cara Samuila, tražili utočišta u Držislava. Tako dodje negdje g. 978. neki boljar Penča, bratučed cara Samuila, u

Hrvatsku, te se ovdje nastani s braćom, sestrom i sinc
Plesom. Držislav ugosti nesretne pribjege, nastani ih
Splita u podgradju grada Klisa, a povrh toga poklo
im neke posjede kod razvalina grada Salone, i dozvo
im, da si uzmu od razvaljenoga kazališta salonskoga k
menja, da si sagrade crkvu sv. Mihajla i dva mlina.

Držislav vladaše kroz liepo čislo godina Hrvatsko
slavno i sretno. No najednom nabraše se nad glavo
njegovom tamni oblaci. Najprvo se zavadi s byzantski
carem Basilijem II. Bugarobijcem, jer se bješe pridruži
bugarskomu caru Samuilu. Basilije II., da se osveti h
vatskomu kralju, poče sada svimi silami pomagati Mletk
koji su i onako kroz čitavo stoljeće i dulje mučno po
nosili hrvatsko gospodstvo na moru, plaćajući dana
hrvatskim knezovom i kraljem. Mletački duždo Petar I
iz odlične porodice Orseola, muž vele nadaren i pod
zetan, pošalje sada g. 992. svoje poslanike u Carigra
da se poklone caru i izhode hrisovulju (pismo sa zlatni
pečatom) za mletačke trgovce, da bi slobodno plovili
trgovali po čitavom carstvu grčkom. Car Basilije jed
dočeka te poslanike, počasti ih svimi počastmi, a na
zad im dragovoljno podieli sve, što su sami tražili.

Ohrabren ovako carem grčkim ponese se silno dužd
Petar II. Orseoli, i uze raditi o tom, da na jadransko
moru satre moć hrvatsku, a podigne mletačku. Najpr
odkaže danak hrvatskomu kralju Držislavu, što su
kroz stoljeće i pol plaćali Mletci, a zatim pošalje o
g. 994. vojevodu Badovarija Bragadina sa šest brodov
da zauzmu otok Vis, tu prvu predstražu hrvatskoga p
morja. Bragadin zaskoči doduše grad Vis i zauze g
ali umah zatim povrati se u Mletke, jer se hrvatsk
mornarica bješe Visu prikučila.

Poradi ovoga nasrtaja plane ljuta mržnja med
hrvatskim kraljem i mletačkim duždom. Oba se spr

mahu na odlučan boj za gospodstvo na jadranskom moru. Mletčani, da bi lagljе pobiedili, počeše tajno odvraćati latinske gradove dalmatinske, a uza to prihvatiše pomoć hrvatskoga izdajice. Bijaše to Svetoslav, nadimkom Surinja, stariji brat kralja Držislava. Svetoslav Surinja ne mogaše pregorjeti, što mu se je mladji brat popeo na prestolje, dočim je sama sebe smatrao pravim nasljednikom otca Kriesimira I. A da bi se bratu osvetio, što ga bješe lišio kraljevskoga prestolja, ponudi se sada Mletčanom, da će sa svojimi pristalicami pokrenuti bunu u Hrvatskoj, te mletačkoj mornarici pomoći, da svlada kralja Držislava. I tako se složi kraljević Svetoslav Surinja s najvećimi dušmani hrvatskoga naroda, da satre brata svoga, a s njim i domovinu svoju! Ugovoriše tužni saveznici, da će Mletčani s velikom silom dojedriti u hrvatsko primorje, a u isti čas dići će se Surinja na brata svoga.

Pošto su sve priprave bile gotove, a i mletački brodovi bili spremni da zaplove morem, sabere duždo mletački na Spasovo 28. svibnja 998. sve oblasti, svećenstvo, puk, vojsku i mornare u hramu sv. Petra na otoku Olivolu. Biskup Dominik odpjeva službu Božju, i izmoliv zatim molitvu, da mletačko oružje pobiedi, predade duždu „stieg pobjede". Još isti dan otisnu se brodovlje na morsku pučinu. Za nekoliko dana osvane Petar II. Orseoli pred gradom i otokom Osorom. Latinski žitelji grada, već prije odvraćani od svoga kralja, ne opirahu se Mletčanom, već ih čak dočekaše uz veliko slavlje. Čim se je pročulo, da je mletački dužd s velikim brodovljem doplovio, zgrnuše se žitelji obližnjih mjesta, Latini i odmetnici Hrvati, i prisegoše duždu zakletvu vjernosti. U Osoru proboravi duždo Duhovski blagdan (5. lipnja), i na to zapovjedi svima, koji mu se pokloniše, da se pridruže četam njegovim. Mnogi se odazvaše pozivu i

stupiše za novac medj vojnike njegove; a zatim odplovi slavodobitni dužd ravno prema Zadru. Kad se ovome gradu približi, dodjoše mu u susret gradski načelnik sa starješinami i biskup sa svećenstvom, te ga odpratiše u grad. Tu mu se pokloniše i drugi svjetski i duhovni poglavari latinskih gradova Dalmacije, poimence biskupi Krka i Raba s načelnici ovih gradova.

Kralj Držislav gledaše skrštenih ruku ovo slavlje mletačkoga dužda. Iznevjerili mu se latinski gradovi, izdao ga rodjeni brat sa svojimi hrvatskimi pristaši, a on ostao gotovo bez brodovlja, uzdajući se jedino u kopnenu vojsku svoju, koja mu bješe ostala vjerna. No s ovom ne mogaše se ogledati s mletačkom mornaricom; zato pošalje u Zadar do dužda svoje poslanike, nudeći mu mir, ako ostavi hrvatsko primorje. Ali srećom opojeni Petar II. Orseoli videći, kako ga pomažu car byzantski, latinski gradovi, a najviše hrvatski odmetnici, na čelu im nesudjeni kralj Svetoslav Surinja, ne htjede ni čuti o miru. Pače proboravivši pet dana u Zadru i ojačavši svoju vojsku latinskimi četami dalmatinskimi odplovi na jug, da uzme skroz hrvatski grad Belgrad. Grad branila je hrvatska posada; zato se Mletčani ne usudiše izkrcati na kopno, već stadoše kod bližega otoka Pazmana, da odavle udaraju na grad. Najprvo odpravi dužd poslanike u grad i pozove gradjane, da mu se dobrim predadu, pa će ih zapasti milost njegova; ako pako toga ne učine, razvalit će grad i odvesti sve žitelje u sužanjstvo. Belgradski gradjani nadjoše se u velikoj nevolji. Težko im bješe iznevjeriti se svome kralju Držislavu, a u drugu ruku bijahu uvjereni, da je mletačka sila ovaj put velika i da joj ne bi mogli odoljeti, pošto im kralj pomoći ne može. Napokon slomljeni strahom pokloniše se mletačkome duždu na očigled hrvatske posade, koja je sa svoje kule morala sve to mirno gledati.

Petar II. Orseoli podje na to na jug prema gradu Trogiru. Došav pred grad pokloni mu se biskup sa svećenstvom i latinskim pukom, a na to udje duždo u grad. U Trogiru živio je u posljednje doba i nesretni kraljević Svetoslav Surinja, radeći odavle na zator svoga brata i domovine. Duždo Petar ulazio u grad, a kraljević Surinja, potomak slavne kraljevske porodice, podigo se, ali ne da tjera tudjina — ta on ga bješe sam dozvao — već da se dušmaninu svoga naroda smierno pokloni. Čim je duždo ušo u Trogir, eto preda nj Surinje, gdje mu se klanja i prisegom zavjeruje! A da će i u napred biti ortak i sluga mletački, i dužda proti svojemu rodu pomagati, daje duždu jedinca sina Stjepana za taoca! Tužne li slike iz prošlosti hrvatske, tužnije nema ni za kobnih turskih vremena! Utisnimo si, braćo Hrvati, ovu tužnu sliku duboko u srca naša i ne zaboravimo nikada rieči pjesnika hrvatskoga:

„Oprošteno je grešnima,
Zulumčaru, ubojici;
Prošteno je svima, svima, —
Samo nije izdajici".

Poradi očite izdaje kraljevića Surinje zavlada u hrvatskom kraljevstvu metež i buna, te kralju Držislavu ne bi moguće, da ovaj put sustavi slavodobitne Mletčane. Od Trogira podje duždo u Split, najodličniji grad dalmatinski. Splićani, ma da su većinom bili Latinjani, ipak se težka srca riešiše, da ostave svoga kralja Držislava. Ali da ne bude zla i gorega, podjoše i oni s nadbiskupom Petrom duždu u susret i zavjeriše se duždu zakletvom vjernosti. K tome nastojahu, da u svem ugode duždu, ne bi li ponešto ublažili gniev njegov na hrvatskoga kralja.

Pohodivši jošte otoke Korčulu i Lastovo, primivši poklon od grada Dubrovnika i sklopivši mir s Neretljani, krene slavodobitni duždo kući u Mletke. Sobom povede

kraljevića Stjepana, sina Svetoslavova, i šest neretavskih plemića, sve talaca. U Mletcih prozove se ponosno „v jevodom Dalmacije“, te umah pošalje u latinske gradove dalmatinske mletačke plemiće, koji će u ime njegovo upravljati timi gradovi. Sina svoga Otona pošalj u Split, a unuka svoga u Dubrovnik.

Slavlje u Mletcih bijaše sada veliko. Vojnom od g 998. slomljena bi premoć hrvatskoga kraljevstva na jadranskom moru. O starom danku ne bi više ni spomena, a mletačka trgovina bješe osigurana. Mletačka občina postade gospodarica jadranskoga mora. Odredjeno bi, da se uspomena na vojnu od g. 998. slavi kroz sva stoljeća posebnom svetkovinom. Svake godine na Spasovo, naime na dan, kad je vojna započela, zaplovio bi dužd na velikom brodu na pučinu morsku, pa se onda slavilo vjenčanje dužda s morem. Ova svetkovina uzdrži se sve do propasti mletačke občine.

Crni dani osvanuše sada za ubogu Hrvatsku. Bješe odtisnuta sasvim od mora i lišena primorskih gradova te tako gotovo razstavljena s ostalim svietom. Ipak Držislav ne klonu duhom. Najprvo nastojaše smiriti smutnje medju Hrvati i odpadnike kazniti, a zatim sabira sile, da odmazdi Mletcima. Pomagan bielohrvatskim b nom Godimirom otjera Mletčane najprvo iz Belgrada, zatim počne raditi, da opet latinske gradove predobi To mu se činjaše tim lasnije, jer je latinskim žitelje brzo dodijalo nasilje mletačko, pošto niesu Mletčani p štivali starih pravica, već su ovim gradovom namet svoje plemiće za načelnike. Ne prodjoše ni dvie godi a grad Split, koji se je i onako težka srca pokorio ja sili, opet se vrati pod okrilje hrvatskoga kralja Držislav Duždev sin Oton protjeran bi iz grada, a načelniko Splita postade neki Florin, koji je k jednu bio poglav susjednoga hrvatskoga grada Klisa (1000).

U to umre težko izkušani kralj Držislav, a nasliedi ga mladji brat Kriesimir II., koji uze najmladjega brata Gojsava za suvladara. Kriesimir II. nastavi djelo svoga pokojnoga brata. Podje mu sretno za rukom, te za nekoliko godina opet podloži svojoj vlasti sve gradove dalmatinske i otoke na moru. Jedinoga Zadra ne mogaše uzeti, ali ga zato neprekidno uznemirivaše, te je gotovo dnevice na nj jurišao. S toga se upravo prepade mletački dužd Oto, sin Petra II. Orseola, ali ni srcem ni duhom nalik slavnomu otcu svomu. Da ne bi upravo sve stečevine otčeve propale, zaplovi Oto g. 1018 s brodovljem prema hrvatskoj obali, da spase grad Zadar. Uzput mu se pokloniše otoci i gradovi Osor, Krk i Rab, te mu iznova zaprisegoše vječnu vjernost. Došav do Zadra obrani Oto ovaj grad od kralja Krešimira II.; ali dalje na jug ne usudi se mletačka mornarica, već se opet vrati u Mletke. Tako ostadoše sjeverni gradovi i otoci latinske Dalmacije u vlasti mletačkoj, dočim su južni, poimence Split, i nadalje priznavali hrvatskoga kralja. Možda bi kralj Kriesimir II. i sam Zadar bio pokorio, da mu u taj čas nije zaprietila velika pogibija od byzantskoga cara Vasilija II. Bugarobijca. Ovaj bješe nakon krvavoga rata od četrdeset godina posve svladao slavnu nekad bugarsku državu, pokorio si zatim sve crveno-hrvatske i srbske oblasti, te se prikučio i samoj hrvatskoj kraljevini. Kriesimiru i bratu mu ne preostade drugo, nego da se i oni ili pokore silnome caru grčkomu ili da s njim zapodjenu borbu za život ili smrt. Kriesimir odabra prvo, pa se g. 1019 zajedno sa svojim bratom i s nekimi bani hrvatskimi dobre volje pokori dobitniku, caru Vasiliju II. Ovaj pako radostan, što mu nije više krvi prolievati, zadovolji se time, što ga je hrvatski kralj priznao za svoga vrhovnoga gospodara, pa ostavi hrvatskome kraljevstvu sve stare pravice i sloboštine, pače samoga Kriesimira obasu častmi, ime-

novavši ga patricijem, i povrh toga pošalje mu još b
gate darove.

Sva se Hrvatska pokloni byzantskomu caru, jedi
Sermo, ban kitnjastoga Sriema, otimaše se sili grčko
On ne htjede slušati ni svoga kralja ni byzantskoga cara
već se ponese ko da je samosvojan vladalac. Zato bi i
Carigrada naloženo Konstantinu Diogenu, upravitelju su
sjedne bugarske pokrajine na jugu Dunava, da Sermon
nadhrva i pokori. No Konstantin posluži se radje prieva
rom. On pošalje Sermonu iz svoje stolice Beograda glasnik
i poruči mu, da se želi s njim negdje sastati i o nekil
stvarih porazgovoriti. Da se ban ne bi bojao zasjede il
izdaje, predloži mu, da će se sastati na medji svojil
oblasti, na rieci Savi ili Dunavu, ali da nijedan ne smij
sobom povesti više od tri sluge. Sermo uzvjeruje luka
vome Grku i dodje na ročište. Pošto su neko vriem
razgovarali, Konstantin naglo izvadi nož, što ga bješ
skrio u njedrima, i turi ga Sermonu u rebra. Sermo pad
mrtav na zemlju, dočim se sluge njegove od straha raz
bjegoše. Na to Konstantin na brzu ruku sabere nešt
vojske i provali u Sriem. Prestravljenu udovicu Sermo
novu zastraši tim još više, i koje silom koje obećanj
sklonu ju, da je predala Sriem grčkomu caru. Ona sam
ode na to u Carigrad, gdje se kasnije udade po drugi p
za odlična velikaša; Sriem pako ne vrati se više p
Hrvatsku, nego bi podčinjen izravno byzantskomu carstv
Prvi namjestnik carski u Sriemu bijaše sâm Konstant
Diogenes (1019).

Kažu stare priče i predaje, da je baš u to do
negdje hrvatski kralj Kriesimir II. počeo prijateljeva
s Magjari na sjeveru svoje države. Magjari naime, poš
su za svoga kneza Arpada i prvih mu nasljednika j
pol stoljeća sredinju Evropu oblietavali i pustošili,
jedan put se iza krvavoga poraza kod Augsburga (95

smiriše, a njihovi knezovi počeše misliti i snovati, kako bi svoj narod priučili urednu životu. Knez Gejza dapače dade se i pokrstiti i dozvoli kršćanskim svećenikom, da navieštaju rieč Božju po Ungariji. Još veći prijatelj kršćanske vjere i poredka bijaše Gejzin sin Stjepan Sveti (997—1038), suvremenik hrvatskoga kralja Kriesimira II. Stjepan najprvo svlada sve protivnike kršćanske vjere medju Magjari, a zatim osnuje u Ungariji nadbiskupiju u Ostrogonu i više drugih biskupija. Tim udje u volju rimskome papi Silvestru II., koji trudoljubnome Stjepanu pošalje kraljevsku krunu na dar. Stjepan dade se upravo g. 1000 ovom krunom okruniti i prozva se „apostolskim“ kraljem Ungarije. Da bi lašnje u svojem kraljevstvu mogao bolje utvrditi kršćanstvo i druge dobre uredbe, nastojaše kralj Stjepan, da živi sa susjedi svojimi vazda u prijateljstvu i ljubavi. Tako zavoli i hrvatskoga kralja Kriesimira II, a stare predaje tvrde, da je Stjepan čak i svoga jedinca sina Emerika htio oženiti kćerju hrvatskoga kralja. No Emerik razderan bi u lovu od divljega vepra, te s toga se ne izpuni želja Stjepanova; ali zato potraja ipak ljubav i sloga obiju kralja sve do smrti Stjepanove.

Dok je u Hrvatskoj vladao kralj Kriesimir II., živio je njegov sinovac Stjepan, sin nesretnoga Svetoslava Suinje, kroz mnogo godina u Mletcih. Kad ga je naime otac g. 998 predao za taoca duždu Petru II. Orseolu, dvede ga ovaj sobom u Mletke, gdje ga je na svom dvoru ao odgajati sasvim po latinskom, ne bi li se prometnuo čitava Latina. Na sjajnom dvoru duždevu vidio je, uo je i uživao je mladi Stjepan mnogo toga, o čem nije i slutio u svojoj domovini. U Mletcima bo živjelo se ada na duždevu dvoru gotovo ko i na carskom dvoru u arigradu. Mlada duždevica Marija, rodom Grkinja, biaše tako razkošna i objestna, da se nije htjela ni umivati

vodom zdenčanicom, već su hitre sluge morale ran
zorom kupiti bisernu rosu, u kojoj bi se ohola Grkin
kupala. A nije ni jela hvatala prstima, kako je tada b
običaj, već bi joj eunuhi (šklopljenici) rezali jestvine na
prvo u sitne komade, a onda bi ih ona dodavala ustim
zlatnom spravom, koja je imala po dva šiljka. I sol
Marijine vonjale su vazda najugodnimi mirisavkami. U
ovu Mariju i njezine drûge odhranio se hrvatski kraljev
Stjepan. Mora da se je dobrano polatinio, jer mu je dužd
Petar II. negdje oko g. 1008 dao svoju rodjenu kćer H
celu za ženu. Tako kraljević Stjepan dodje u svojtu
grčkome caru, te ostade udilj u Mletcih i za vladan
svoga šure, dužda Otona I. No g. 1026 bukne u Mletc
buna proti porodici Orsela: dužd Oton I. bi skinut i
čitavom svojtom svojom poslan u Carigrad, te se nik
više ne vrati u domovinu. Ovom prilikom ostade hrvats
kraljević Stjepan bez kuće i kućišta. Ne znamo, kuda
sve vrludao; no na posljedku se vrati u Hrvatsku, gd
ga primi stric Kriesimir II. Pa kad je zatim g. 10
Kriesimir II. umro, uzpne se na hrvatsko priestolje s
Stjepan.

Stjepan I. (1035—1058) bijaše zaklet dušma
mletačkoj obćini, koja bješe rodjake njegove iz svo
krila izbacila. Zato je svakom prigodom nastojao, da
škodi Mletcima, a napose da im otme one gradove d
matinske, koji su bili u njihovih rukuh. Pri ovakih po
zećih pomagao ga je izprva i ugarski kralj Petar, nasl
dnik kralja Stjepana, a sin protjeranoga dužda mletačko
Otona I. Orseola. Ugarski kralj Petar bio je takodjer kiv
na Mletke, što su mu otca lišili dostojanstva, pa je z
rado pomagao svomu tetku, hrvatskomu kralju, kad
otimao Zadar i susjedne otoke. Već god. 1042 vlad
Stjepan Zadrom, te je bielohrvatski ban Stjepan Pras
bio u to doba načelnik u Zadru i upravitelj čitave

tiske Dalmacije. Ali Mletčani ne mogoše toga podnijeti. Duždo njihov Dominik Contaren započe već 1044 iznova borbu za Zadar, koja potraja više godina, a završi se tako, da je napokon g. 1050 Zadar opet spao pod Mletčane. Ova šestgodišnja borba bila je veoma krvava: neprestano se vojevalo oko Zadra, Osora, Raba i Krka, koji su svedjer mienjali svoje gospodare. Ratne grozote bile su toli silne, da ih pobožni biskup osorski Gaudencije nije mogo dulje svojima očima gledati; zato se odreče svoje biskupske časti i vrati u svoju domovinu Italiju.

Stjepan I. ne mogaše još ovaj put održati Zadra ni sjevernih otoka, ali se je bar pokazalo, da je hrvatska mornarica opet ojačala i da se može ogledati s mletačkim brodovljem.

Oko g. 1058 umre Stjepan I. i ostavi za sobom sina Petra Kriesimira, koji izvede sretno sve, za čim je otac mu zaludu težio.

12. Petar Kriesimir Veliki.

(1058—1073).

Petar Kriesimir, sin kralja Stjepana I. i mletačke duždevne Hicele, primi kraljevstvo hrvatsko iz ruku otčevih prilično jako i oporavljeno, premda nije bilo ni iz daleka onako silno i prostrano, kako no za prvoga kralja Tomislava. Crveno-hrvatske oblasti bijahu već od bune bana Pribunje za sve vieke odružene od Biele Hrvatske, te je baš nedavno Stjepan Vojslav (1042) sjedinio Duklju, Travunju i Humsku zemlju u jednu samostalnu državu, koja je kasnije izašla na glas pod imenom kraljevine Dukljanske. I banovina bosanska bijaše odavna svoja, a banovina sriemska ostala svedjer pokrajinom byzantskom. Tako je Petar Krešimir u prvi čas vladao jedino bano-

vinami bielohrvatskom i slovinskom, k tome su mu vlast priznavali neki gradovi latinske Dalmacije, poimence Split i Trogir. No zato je ostale gradove latinske, kako no Zadar na kopnu, zatim gradove Krk, Rab i Osor na otocih zatekao u rukama mletačkim, premda mu se je otac Stjepan I. kroz čitavo vladanje svoje neprestance trudio, da ih pridobi pod žezlo svoje.

Čim se je Petar Krešimir zakraljio i u prisuću papina poslanika Majnarda ovjenčao kraljevskim vincem, prva mu je bila briga, da Zadar i druge latinske gradove iztrgne iz ruku mletačkih, pa da tako hrvatska država opet zahvati čitavo primorje od Istre do rieke Cetine. I nije ga kidala sumnja, hoće li mu djelo poći za rukom. Ta on je bio u volji latinskim žiteljem ovih gradova, pošto je i u njemu tekla latinska krv, kad ga je rodila majka Latinka. K tome bio je u rodu ili bar u svojti s najodličnijimi tada porodicami zadarskimi, poimence s Madijem i njegovom braćom, koji su obnašali najveće časti u gradskoj općini. Sam Madije bio je nekad gradski načelnik, a brat mu Dujam vele ugledan gradjanin. Ovaj je sa svojom ženom Vekenegom rodio više djece, od kojih je Petar Kriesimir najviše volio Čiku, gotovo ko rodjenu sestru.

Kad je dakle Petar Kriesimir počeo o tom snovati, da Zadar otme Mletčanom, sami su zadarski gradjani radili njemu u prilog. A za Zadrom povedoše se i gradovi na otocih, tim radje, što se je u njih kao i u samom Zadru bilo nastanilo već mnogo hrvatskih porodica, koje su voljele hrvatskoga kralja, nego li mletačkoga dužda. Na posljedku nije se tome protivio ni novi car byzantski Isak Komnen, koji se bješe netom zacario u Carigradu. I tako se zgodi, da su se jednoga dana Zadar i gradovi na otocih odmetnuli od Mletaka i dali pod zakrilje Petra *Kriesimira i* države hrvatske.

Sada bijaše u vlasti Petra Kriesimira čitava latinska (ili romanska) Dalmacija sve do ušća Cetine, naime gradovi Zadar, Split i Trogir na kopnu, i Rab, Krk, Osor s nekimi manjimi gradovi na otocih. Radostan s toga prozove se Petar Kriesimir kraljem Dalmacije, i uzvisi tiem ove gradske obćine na kraljevinu, ravnu Hrvatskoj. A da ne bi bilo više smutnja ni nesporazumka, uredi Petar Kriesimir baš potanko, kako će ovi gradovi vladati sami sobom i kako će se ponieti prema svome kralju. Gradovi latinski ne će se pokoravati bielohrvatskomu banu, nego jedino kralju Hrvatske i Dalmacije, koji će vladati njima u ime byzantskoga cara. Svaki grad imat će svoje oblastnike, koje će si birati sami gradjani; najveći je oblastnik gradski načelnik ili prior, koji upravlja gradom. Zadarski načelnik bit će zastupnik i poglavica svih načelnika, zvat će se zato strateg ili katapan, te će biti posrednik med kraljem i gradskimi obćinami, a predvodit će i brodovlje gradskih obćina. Kralj Petar Kriesimir nadari još bogato romanske gradove obilnimi povlasticami: da ne će pačati u izbor gradskih zvaničnika i biskupa, već da će potvrditi svakoga, koji bude redovito izabran, da ne će silom naseljivati u te gradove hrvatske žitelje, da ih ne će podložiti ni banom ni županom itd. Nasuprot obvezaše se gradovi, da će svoga kralja darivati darovi, da će mu plaćati dio svoga dohodka od luka, i da će ga svojimi brodovi pomagati, ako bi morao poći na vojnu.

Malo zatim desio se je mjeseca veljače 1059. kralj Petar Kriesimir u hrvatskom gradu Belgradu, u kojem su se posljednji kralji hrvatski bili krunili. Upravo s toga počeo se je Belgrad smatrati glavnim gradom Hrvatske, premda hrvatski vladari niesu imali stalne priestolnice, već su boravili sad u Kninu, sad u Ninu, sad opet u Belgradu ili kojem latinskom gradu. Petar Kriesimir

došao u grad, da se sastane s odličnici i velmožami svoga kraljevstva u mali sabor ili u kraljevsko vieće. U gradu ga dočekali načelnik Dragoslav i domaći biskup Teodosije, a domala dohrli amo bielohrvatski ban Gojko i župani susjednih župa, kako no župan lučki Prvaneg i župan sidražki Jurina. Kralja pako dopratili njegovi dvorski častnici, poimence tepčija Boleslav, Juraj vratar, i drugi. Mora da se je viećalo o važnih stvarih, pošto se je u vieću desio i opat Majnardo, poslanik pape Nikole II. Kad se viećanja svršiše, dodjoše pred kralja podanici njegova kraljevstva, budi da im sudi, budi da im milosti i povlastice dieli. Tako dodje preda nj i Benediktinac Andrija, opat nedavno osnovanoga samostana sv. Ivana u Belgradu, pa zamoli kralja, da podieli mladjanome manastiru sve sloboštine i povlasti, koje su tada uživali drugi samostani po Hrvatskoj i Dalmaciji. Petar Kriesimir usliša molbu opatovu, pače i sam nadari samostan, poklonivši mu čitavi otok Žirje (Zuri) i dvorac Rogovo nedaleko od grada Belgrada.

Petar Kriesimir nastojaše svakom prilikom, da vladanje svoje utvrdi, i da toli u Hrvatskoj koli u Dalmaciji uvede stalan mir i poredak, da se više ne vrate prijašnja burna vremena. Upravo zato obilazio je redom sve oblasti i sve banovine, a i župe, te bi svagdje mirio i redio, kako je nuždno bilo. Njegdje g. 1062. desio se u svom svratištu u gradu Ninu, okružen dvorskimi častnici: tepčijom Boleslavom, djedom Volešom, posteljnikom Budecom, volarom Zovićem, štitonošom Drugonjom, vinotočem Djedovitom, i drugimi. Bio je tu i njegov dvorski kapelan Ivan, zatim biskup hrvatski Adam, na posljedku i dva susjedna župana: ninski župan Adamić i lučki župan Vlkić (Vukić). Došao u to na kraljevski dvor opat samostana sv. Krševana iz Zadra, pa zamolio kralja, da potvrdi samostanu sve povlasti i sloboštine, što mu ih

odieliše slavni predji njegovi. Kralj na to izdade samo-
anu ovu povelju: „Ja Kriesimir, koji se drugim imenom
veem i Petar, kralj Hrvata i Dalmatinaca, obznanjujem
ima, da mi se činilo pravo i zdravo, da se ne zavrgnu
redbe mojih pradjedova, a najmanje one, koje su uči-
jene za spas duša njihovih! Našli smo naime medju
jelima pradjeda našega Kriesimira Starijega, da je on
a sve vjekove darovao manastiru sv. Krševana u Zadru
eki posjed Diklo. Ovaj posjed ostade netaknut vlast-
ikom za njegova vladanja i za njegova sina Držislava.
to tako za vrieme Svetoslava i braće mu Kriesimira i
ojslava, pa i za njegova sina Stjepana, otca moga.
ato i mi to potvrdjujemo, te hoćemo da to stoji u sve
eke. A tko bi poslije smrti moje htio da ovu povelju
ruši, neka ga stigne srčba posljednjega sudca. Dano u
adu Ninu".

Dok je Petar Kriesimir ovako obilazio svojom drža-
m, i svagdje mirio i redio, zgodilo se na sjeveru Hr-
tske nešto, na što je morao da svrati pozornost svoju.
Ugarskoj naime vladao je od g. 1046., kad su Ma-
ri protjerali svoga kralja Petra, muž vele poduzetan
hrabar, po imenu Andrija. Kralj Andrija bio je Hr-
tom opasan susjed, jer nije poput Petra bio u rodu
rvatskimi Kriesimirovići; zato se Petar Kriesimir već
prvi čas pobrinu, da u slovinskoj banovini namjesti
na jaka i odlučna. Tako postade banom slovinskim
mitrija Zvonimir, za koga ne znamo, iz kojega je ple-
ena hrvatskoga poteko, jedino je poznato, da je imao
aka Stresu.

Ban slovinski Zvonimir nije samo branio svoju ba-
vinu, nego je koji put i uticao u posle ugarske. U
garskoj bješe kralj Andrija I. zaručio svoga sina Sala-
una s njemačkom carevnom Juditom, ali tim ozlovolji
renjake magjarske, te se na nj digoše. Andrija po-

gibe g. 1061., a nasliedi ga brat Bela. No i ovaj un
već iza dviju godina i tad nastadoše u Ugarskoj si
smutnje i nemiri: jedni prianjahu uz Beline sinove Ge
i Ladislava, a drugi pomagahu Salamona, sina Andr
I. U te borbe umieša se i slovinski ban Zvonimir, p
stajući uz stranku Gejze i Ladislava. Tek g. 1065. izr
riše se protivnici u Pečuhu. Gejza i Ladislav prizna
svoga bratića za kralja, ali svaki njih dobi za to jed
dio Ugarski, da njim upravlja ko vojvoda. Bit će, da
vojvodina Ladislavljeva medjašila sa slovinskom ba
vinom, pa je tako ban Zvonimir i dalje prijateljev
s ugarskimi kraljevići. Braća Gejza i Ladislav zavol
ga na posljedku tako, da su mu još iste godine 10
svoju rodjenu sestru Jelenu (Hrvati ju prozvaše Liep
dali za ženu. Tako postade ugarska kraljevna hrvatsk
banicom.

Kralj Petar Kriesimir sigurno se je veselio, kad
vidio, da mu je ban i podanik postao šurom ugarsk
kraljevića. Sad je hrvatska državа na sjeveru mirna,
moglo bi se zgoditi, da Zvonimir postane i kraljem ug
skim. No u drugu ruku hvatao je Kriesimira strah, k
je u svom vladanju vidio moćna bana, osiljena tudj
pomoći, koji bi mogo jednom učiniti ono, što nekad b
Pribunja iza Kriesimira I. Strah kraljev bio je još ve
što nije sam imao od srca mužkoga poroda, nego jedi
kćer Nedu. Ni braća niesu mu bila više na životu, za
se živo zabrinu, kome da namre državu svoju, da
bude iza smrti njegove poprište otimačine i tudjih sp
taka. U toj nevolji obrati svoje oči na mladoga Stj
pana, sinovca svoga, te ga g. 1066. odredi za svo
suvladara, a iza smrti svoje za nasljednika. Stjepan ne
biti niti kralj niti ban, ali će zapoviedati i banom, a
nema kralja u zemlji: on će biti kraljev namjestnik
čitavoj državi. Zvat će se vojevoda (po latinski du

čim umre kralj, zamienit će ga na priestolju, da ne bude smutnja ni nemira u zemlji.

Ovako mišljaše Petar Kriesimir da je osigurao mir Hrvatskoj i poslije smrti svoje. Malo zatim desio se je u utvrdjenom gradu Šibeniku. Mora da se je tamo vieće o veoma važnih stvarih crkvenih, jer su se oko kralja skupili svi biskupi hrvatski i dalmatinski. Bijaše tu duhovni prvak čitavoga kraljevstva, nadbiskup splitski Lovrinac, zatim biskup zadarski Stjepan, hrvatski biskup Majnerije, trogirski biskup Ivan, belgradski biskup Dabro, rabski biskup Drago i osorski biskup Petar. Upravo je kralj slavio Božić u kolu ovih duhovnih pastira, kad mu preda nj dodje rodjakinja mu Čika iz grada Zadra. Muž Čikin Andrija bješe nedavno tužno poginuo od ubojničke ruke, a to se toli živo kosnulo plemenite gospodje, da je odlučila okaniti se svieta i njegova ništavila, pa poći u samostan. U to ime sagradi sama u Zadru nov samostan sv. Marije za duvne, gdje će Bogu služiti sa starijom kćeri svojom Domnamom, dočim joj se je mladja kći Vekenega udala za plemića Dobroslava. Izgradivši i uredivši taj manastir dodje Čika sada već ko predstojnica njegova u Šibenik pred „brata svoga“, kralja Petra Kriesimira, da svome djelu izhodi „kraljevsku slobodu“ i druge povlasti. Kriesimir dočeka „milu sestru“ raskriljenih ruku, pa s privolom svoga sinovca, vojvode Stjepana i nadbiskupa splitskoga podieli novome manastiru sve, što je Čika zatražila.

Pored duhovnih posala nije Kriesimir zaboravljao ni svjetskih stvari. Možda već od prvoga dana njegova vladanja gonila ga je živa želja, da Hrvatskoj vrati onu snagu na moru, što ju je imala za kralja Tomislava, kada su joj i sami ponosni Mletci plaćali danak. U njegovoj vlasti bili su doduše svi primorski gradovi i otoci jadranskoga mora sve do Cetine, te je mogao sabrati

liepo čislo brodova; ali ponajglavniji pomorci, sm
Neretljani, koji su nekad bili strah i trepet Mlet
niesu ga priznavali za svoga kralja. Odluči zato osv
čitavu oblast Neretvu sa svimi otoci, pa tako razš
državu hrvatsku na jugu od Cetine do Neretve. Kak
Neretva bila tada sama za se, te nije spadala ni na
kljansku ni na srbsku državu, bilo je Kriesimiru ve
lako, da svlada tu malu oblast te ju pridruži Bi
Hrvatskoj. Osim triju župa neretavskih na kopnu (
vanjske, makarske i rastočke) biše pridruženi hrvats
državi i veliki otoci Brač, Hvar i Vis, a valjda i K
čula. Petar Kriesimir namjesti u osvojenih župah i
otocih najpouzdanije svoje župane, a čini se, da je
prilikom ovamo naselio pleme Kačića, koje se je kas
upravo ovdje proslavilo. Od makarske župe postala
župa morska, te se već malo zatim spominje mo
župan Rusin, po svoj prilici od plemena Kačića.

Odkako je Petar Kriesimir pridružio hrvatsko
kraljevstvu nekadašnju Neretvu, podigla se upravo si
mornarica hrvatska. Broj brodova i mornara povećao
znatno, a Hrvati se opet domogli stare premoći na
dranskom moru. Mletčani niesu sada ni snivali, da b
mogli prikučiti obalam hrvatskim, već su sretni bili,
ih niesu uznemirivali hrvatski mornari.

Godine 1069., pošto bješe Neretva hrvatskoj ze
pridružena, sazvao je opet Petar Kriesimir mali sa
ili vieće najuglednijih velmoža hrvatskih Saborovalo
u kraljevskom dvoru u Ninu. Ovom prigodom napisa
hrvatski biskup Anastasije, kancelar kraljevskoga dv
u ime kralja Petra Kriesimira ovu povelju: „Ja K
simir, upravljajući Božjom milošću Hrvatsko
Dalmacijom, i kraljujući iza djeda svoga blažene u
mene kralja Kriesimira i otca svoga kralja Stjepana,
koji oba sretno počivaju u Kliškom polju — stol

am u svom svratištu (dvoru) u Ninu, te sam zajedno
prisutnimi župani, knezovi i banovi, a i kape-
ni moga kraljevskoga dvora počeo o tom razmišljati,
ako bi svemogući Bog očuvao podieljeno mi vladanje
oga nasljednoga kraljevstva i podielio dušam mojih
edja i predšastnika vječni pokoj. I pronadjoh, da od
elâ milosrdja nije Bogu ništa povoljnije i našega zem-
oga dvora dostojnije, nego kad se posvećeni stanovi
etaca i nebesnika snabdjevaju posjedi i dostojnimi da-
vi. Pa pošto je svemogući Bog naše kra-
jevstvo na kopnu i po moru razprostranio,
dlučismo i spremna srca ustanovismo, da ćemo samo-
an sv. mučenika Krševana (u Zadru) počastiti posjedi
zemljami. Nadjosmo takodjer u djelih predšastnika na-
h, preuzvišenih naime kraljeva (hrvatskih), da su i oni
j samostan darivali premnogimi posjedi i zemljami; a
i, ne htijući ma ni čim odstupiti od staze predja naših,
ajemo i darivamo za spas duše moje i svih mojih po-
ojnika tebi, blaženi Krševane, i po tebi gospodinu Petru,
riednome opatu tvoga svetoga dvora, naš vlastiti (kra-
jevski) otok, što se prostire u našem dalma-
inskom moru, a zove se Maon, kojemu se s iztočne
trane stere otok, koji se u hrvatskom jeziku zove Vir.
vaj otok (Maon) dakle neka posjeduje manastir sv.
Krševana u sve vieke i neka ga nitko od umrlika u
ome ne smeta, jer tako odredi naša dobra volja uz pri-
olu i na molbe velemoža čitavoga kraljevstva
našega. Da pako ova darovnica naša bude trajna i
vriedna kroz sva vremena, potvrdjujemo ju i podpisu-
emo mi sami zajedno s našimi biskupi, i odredjujemo,
a svaki čovjek, koji bi, ne spominjući se Božjega suda
preziruć našu kraljevsku čast, htio da otme ovaj otok
ečenomu samostanu, bude krivac na posljednjem sudu;
neka ga u vječnosti stigne sudbina Heroda, Jude i Si-

mona maga, neka bude proklet od Boga i njegovih ap
stola, od svih svetaca, a najpače od sv. Krševana. Na
redjujemo još, da ovaki zločinac plati našemu dvoru, —
bilo to za kojega mojih nasljednika kralja, budi župan
ili bana — globu od sto libara zlata, i da bude u č
tavom kraljevstvu našem za uviek nepošten (da izgu
sva prava). Ja Kriesimir, kralj Hrvatske i Dalmacije. J
Stjepan, biskup zadarski, podpisah. I ovo su imena svje
doka, koji su tome činu prisustvovali: Adamić, ninsk
župan, svjedok. Boleslav, dvorski župan, svjedok. Vlki
župan lučki, svjedok. Voleša, djed, svjedok. Budec, p
steljnik, bribirski župan, svjedok. Ivan, kraljevski ka
pelan, svjedok. Petar, sudac kraljevskoga dvora, svjedok
Studec, kraljevski vinotoč, svjedok. Leo, carski proto
spatarij i katapan čitave Dalmacije, svjedok. Selislav
ninski sudac, svjedok. Adam kaludjer, opat sv. Bartolo
meja, svjedok. Petar, župan sidražki, svjedok. Dragomir
župan cetinski, svjedok. Andrija, belgradski načelnik,
svjedok. U gradu Ninu, Amen."

U ovo vrieme — oko god. 1069. — bijaše Petar
Kriesimir na vrhuncu svoje moći i slave. Nijedan kralj
iza Tomislava nije se mogao ponositi, da je kralj samo
„Božjom milosti", već su svi više ili manje priznavali
vrhovnu vlast byzantskih careva. Odavna već nije mogao
nijedan hrvatski kralj zvati jadransko more „svojim
dalmatinskim morem", to je tek možno bilo Petru Krie-
simiru, odkad je zavladao latinskom Dalmacijom i Ne-
retvom. Zato i nije pusta hvala, kad se kralj ponosi, da
mu je „svemogući Bog razprostranio kraljevstvo po kopnu
i moru", ta Hrvatska je sizala tada od Drave na jug
do Neretve; a što je prikupio zemalja prema iztoku,
nije nam poviest zabilježila, već samo naslućujemo, pošto
su ga u Ninu dvorili „knezovi i banovi". Ta ostale
su nam samo darovnice, što ih je podielio manastirom

imorskih gradova, a da su se kojom srećom sačuvala druga pisma, koli bi nam se sjajna ukazala doba kralja tra Kriesimira, koga su punim pravom noviji povjesti hrvatski prozvali Velikim. A i jest bio velik kralj, je Hrvatsku iza duboka pada opet podigo i stari joj j povratio. On je „obnovitelj hrvatske države", ko ga je okrstio znameniti neki njemački povjestnik.

Zadnjih godina svoga vladanja živio veliki kralj vatski posve mirno. Njegova rieč slušala se od Drave Neretve, od mora na iztok do Vrbasa i možda do rine. A Petar Kriesimir, sretan što ga je Božja milost li obilno nadarila, činio zadušbine i Bogu ugodna djela. njegovim primjerom povedoše se i velikaši i plemići raljevstva hrvatskoga. Petar, župan sidražki, poklonio svojim bratom Slavićem samostanu sv. Krševana svoj posjed u Obrovcu. Gradjani ninski, braća Zovinja, Desimir, Petar, Gromela i Slavić darovali takodjer istome mostanu svoj posjed u Obrovcu, a tu darovnicu potvrdio g. 1072 kralj Kriesimir, kad je sa svojim dvorom oravio u Ninu. Sličnih darovnica izdadoše još i drugi. vorski djed kralja Kriesimira, po imenu Ivan dobi na oklon od svoga kralja njeku zemlju „Brda", te ju kaije dozvolom kraljevom pokloni samostanu sv. Krševana; istomu samostanu darova i plemić Hrvatin sa vojim bratom Ljutstrahom svoj posjed u Sikiranih. Kralj etar Kriesimir najvolio je boraviti medju svojimi hrvatkimi podanici. Jednom prigodom, prolazeći sidražkom pom, svrati se dobri kralj sa svojom ženom i družbom kuću svoga vjernoga sokolara Aprića. Kralj ostade tav dan na dvoru ovoga plemenitoga Hrvata, da bi se putovanja odmorio. Sretni Aprić podvorio je ljubljenoga alja baš kraljevski, a pod večer, kad se je Kriesimir remao na polazak, pokloni Aprić kralju najboljega oga konja i momka, kraljici najvještiju robinjicu, kra-

ljevu štitonoši štit i koplje, a ostalim dvoranikom
darove. Premda je to Aprić po tadanjem običaj
dužan da čini, kralj ne htjede darova badava pr
već pokloni vjernome sokolaru svome posjed u Jel
koji je kasnije Aprić darovao samostanu sv. Ivana
gradu. Ma da je Petar Kriesimir osobito volio Hr
najradje boravio u njihovu kolu, ipak je cienio i
bito pazio i svoje latinske podanike, a poimence bi
njihove. Nadbiskup splitski, umni Lovrinac, i bisku
girski Ivan, koji bi kasnije od pape svetcem prog
bijahu glavni savjetnici i doglavnici njegovi iza b
vojvode i u svjetovnih stvarih. Pa kako je kralj
svoje podanike obiju jezika, tako su se i sami po
počeli medju sobom paziti, cieniti i ljubiti. Hrvatsk
vojke udavale se u latinske gradove, a ponosne La
polazile za plemenite Hrvate. Latinka Većenega
se tako za Hrvata Dobroslava. Latini, ovako sretni
dovoljni pod žezlom hrvatskoga kralja, zaboravili
na byzantskoga cara i mletačkoga dužda, te su i u j
izpravah svojih spominjali samo ime Petra Kriesi
kome su i hvalospjeve pjevali u svojih crkvah.

Godine 1070 zgodiše se dvie znamenite promj
kraljevstvu hrvatskom. Ban bielohrvatski Gojko ili
ili odstupi, a na njegovo mjesto dodje dosadanji slo
ban Dimitrija Zvonimir, rodjak ugarskoga kralja. I
bješe još znamenitije. Petar Kriesimir pridruži se
godine što tjesnije rimskome papi Aleksandru II.,
se ovako u jedno kolo uhvatiti s ostalimi vladari za
Evrope, koji se okupiše oko rimskoga pape, da ih
njegova ojača i pridigne. Jer baš tada počelo se iz
nauk širiti, da kao što je Bog stvorio dva nebeska s
— sunce i mjesec, — da preko trakova njihova s
čovječje oko može gledati ljepotu svieta, da je tak
Gospodin Bog učinio dvie vlasti, apostolsku (papins

ljevsku, da sačuvaju red u društvu ljudskom, da ne pije čovječji rod, stvoren na spodobu tvorca, u bogo- ke bludnje. Te dvie vlasti pako da je Bog uredio o, da je papinskoj dao prvenstvo pred kraljevskom, o ova potiče od apostolske, baš kao što i mjesec do- svoju svjetlost od sjajnoga sunca.

Koncem g. 1073 umre negdje slavni kralj Petar esimir. Sahraniše ga svečano na Solinskom ili Kliš- polju, gdje su počivali kosti slavnih predja nje- ih. Tamo naime stajale su dvie crkve: sv. Stjepana v. Marije, što ih bješe sagradila i darovala splitskoj biskupiji neka hrvatska kraljica Jelena. U crkvi sv. epana bile su grobnice knezova i kraljeva hrvatske vi; tu bi pokopan i Petar Kriesimir. Ali ne ostade iran u tom grobu svojem. Za groznih navala turskih zorena bi crkva sv. Stjepana, samostanci, koji su tu ili nad grobovi hrvatskih kraljeva i kraljica, biše raz- jerani, a grobnice uništene. Tako ne znamo danas više, dje je bio grob Petra Kriesimira Velikoga, da se po- klonimo pepelu njegovu i pomolimo za dušu njegovu.

13. Dimitrija Zvonimir.

(1076—1088).

Umah po smrti kralja Petra Kriesimira digoše se hrvatskom kraljevstvu tri stranke. Jedna htjede za ladara Stjepana, nećaka Kriesimirova, druga prianjaše bana Zvonimira, dočim je treća nastojala da uzvisi priestol župana Slavića od roda Svačića. Stjepanovih ristaša bilo je u dalmatinskih gradovih i medju latin- kim svećenstvom, Zvonimira pomagahu njegovi magjarski odjaci, dočim se je Slaviću priklonio najveći dio hrvat- koga naroda, kome nije bilo posve poćudno, što je po-

kojni kralj Petar Kriesimir toliko ugadjao latinskim ži
teljem, te se priljubio rimskome papi ko čestit sin
dobrome otcu. Ova narodna stranka hrvatska pretegn
i hrvatskim kraljem postade Slavić od plemena Svačić
No proti ovome podigoše se Latini i latinsko svećenstv
a i sâm papa rimski ne htjede ga priznati. U Hrvatsk
nastadoše smutnje i nemiri, te su protivnici Slavićev
pozvali u pomoć hrabre Normane iz južne Italije. Slavi
se diže da otjera Normane, ali bješe loše sreće: Norman
ga zarobiše i povedoše sobom u svoju domovinu, gdj
mu nestade traga i glasa.

Tako ostade hrvatska država koncem g. 1075. bez
kralja. Glasoviti rimski papa Gregorije VII. nastojaše
sada, da hrvatskim vladarom postane čovjek, koji bi
pošao tragom Petra Kriesimira, te se što bolje priljubio
rimskoj stolici. Gregorije VII. htjede naime, da još više
uzvisi papinsku vlast, no što je bila za njegovih pred-
šastnika. Svi vladari Evrope neka budu jedna zadruga,
kojoj će poglavar biti papa, namjestnik Božji na zemlji.
Papa bit će takodjer prvi vojvoda čitavoga kršćanskoga
svieta; pod njegovim stiegom ići će kršćanski vojnici,
s križem na prsima, daleko preko mora, u svetu zemlju
Palestinu, pa će tamo nevjernikom otimati Jeruzolim i
druga sveta mjesta, gdje no je Spasitelj naš živio, na-
učao i umro.

Kako je veliki papa Gregorije VII. htio, da mu svi
kršćanski vladari budu poslušni i da ga podupiru: tako
je želio, da mu i novi hrvatski vladar bude posve odan
pristaša. Upravo zato naložio je svomu poslaniku u Hr-
vatskoj i Dalmaciji, biskupu sipontskomu Gerardu, da
radi u prilog samo takovu čovjeku, koji bi obreko, da
će u svem slušati papu. Kraljević Stjepan, sinovac Petra
Kriesimira, bijaše u taj čas težko bolestan, pa se sklo-

u samostan, da umre u miru Božjem; ostade dakle
lini ban Dimitrija Zvonimir od sva tri takmaca. Ovaj
voli na zahtjeve i želje papine, pa zato uloži papin
slanik sve svoje sile, da i Hrvati i Latini izaberu Zvo-
mira za svoga kralja. I tako bi negdje polovicom go-
ne 1076 Zvonimir gotovo jednodušno izabran kraljem
rvatske i Dalmacije.

Papa Gregorije VII. odluči sada što sjajnije odliko-
ti svoga odabranika. Pošto sam nije mogo doći, pošalje
Hrvatsku posebnoga poslanika, koji će u ime njegovo
jenčati izabranoga kralja kraljevskim viencem. Poslanik
bješe Gebizon, opat sv. Aleksija i Bonifacija u rim-
om samostanu na briegu Aventinu.

Dan 8. listopada 1076 znamenit je u poviesti hrvat-
oj. Polegla toga dana sila naroda po prostranom polju
linskom, da svojim očima gleda krunisanje kralja Zvo-
mira. Eto se sabrala kita duhovnih pastira: tu je prvo-
olnik splitski Lovrinac, biskup zadarski Stjepan, hrvat-
i biskup Gregorije, biogradski biskup Teodosije, osorski
asilije, ninski Formino, trogirski Ivan. Došli i bani, žu-
ni (Dobrila hlivanjski, Pribina cetinski), a i drugi ve-
kaši kraljevstva. Izabranoga kralja okružili njegovi
vorski častnici, od kojih se poimence napominje tepčija
ominik. Krunisanje obavljalo se u crkvi sv. Petra. Iza
večane mise stupi opat Gebizon pred sabrani narod i
roglasi, da je Dimitrija Zvonimir složnim izborom na-
oda i privolom svećenstva izabran za kralja Hrvatske
Dalmacije. Zatim podje do Zvonimira, te ga u ime
ape Gregorija VII., gospodara svega kršćanskoga svieta,
resi znakovi kraljevske časti i vlasti, istimi znakovi,
oji su nekad resili Tomislava i njegove nasljednike. Na
sljedku stavi mu na glavu i krunu hrvatsku. Ovjen-
ni kralj klekne na to pred papina poslanika, podigne

desnicu, te prisegne vječnu vjernost i privrženost rimsk
stolici ovom zavjernicom:

„Ja Dimitrija, koji se zovem i Zvonimir, pou
Božjom kralj Hrvatske i Dalmacije, obvezujem se, ob
čem i obećajem tebi, opate Gebizone, koji si mi podje
kraljevsku krunu u ime papino, da ću nepromijenje
vršiti sve, što mi tvoja svetost bude naložila. U svem
svačem čuvat ću vjeru apostolskoj stolici i neopozov
ću braniti, što su u ovoj kraljevini toli apostolska st
lica koli poslanici njezini odredili, i što će još odredit
Gojit ću pravdu, branit ću crkve, i brinut ću se za p
vience, desetine, i sve, što crkvu ide. Nastojat ću ok
življenja biskupa, svećenika, djakona i poddjakona,
čisto i dostojno žive; štitit ću siromake, udove i sir
čad; priečit ću nedopuštene brakove medju rodjaci, ust
novit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovo
svećeničkim, a ustanovljeno ne ću pustiti da se razrieš
Protivit ću se prodaji ljudi, te ću se Božjom pomoći p
kazati pravedan u svem, što je pravo. Uza to odredjujem
po savjetu svih mojih velmoža, da se svake godine n
uzkrs plati sv. Petru iz kraljevske blagajne danak o
dvie sto byzantskih dukata, te želim i nalažem, da ov
čine i moji nasljednici. Osim toga poklanjam, prepuštam
i potvrdjujem apostolskoj stolici samostan sv. Gregorija
koji se zove Vrana, i sve blago, što ga ima: naime sre
brni kovčeg, u kojem je sv. tielo blaženoga Gregorija
zatim dva križa, kalež i patenu, dvie zlatne krune dra
gulji obložene, evangjelje u srebro vezano; napokon jo
pokretna i nepokretna dobra (samostana), da bude taj
samostan za uviek svratište poslanika sv. Petra, i posv
u vlasti njihovoj. Pošto je dalje Bogu služiti isto, što
kraljevati, predajem se i preporučam u tvoje ruke mjest
u ruke sv. Petra i našega gospodara pape Gregorija

jegovih nasljednika; i ovu zavjernicu potvrdjujem prigom. Ja dakle Dimitrija Zvonimir, Božjom pomoći i rom apostolske stolice kralj, bit ću od ovoga časa da vjeran sv. Petru i mojemu gospodaru Gregoriju i konitim mu nasljednikom, ne ću sudjelovati ni riečju ni om, da budi on ili budući pape iza njega ili poslanici hovi život ili uda izgube, ili da budu zarobljeni; i vjet, koji bi mi povjerili, ne ću nikome na njihovu štetu kriti. Kraljevstvo pako, koje mi se predaje po tvojoj i, opate Gebizone, uzdržat ću vjerno, te ga ne ću niko odvratiti od apostolske stolice. Gospodara mojega pu Gregorija i njegove nasljednike, a i poslanike paske, dodju li u moju oblast, primat ću častno, i četo ću s njimi postupati, i tako ih odpraviti, te odkle d bi me zvali, služit ću im bez krzmanja, koliko ću ći. Tako mi Bog pomogo!" —

Krunisanje bješe tim obavljeno. Novovjenčani kralj dje na to s množtvom velikaša i biskupa u kraljevske ore na polju solinskom, da predsjeda velikomu i mamu saboru. Hrvatski bani i župani pokloniše mu se vi, a zatim mu se zavjeriše biskupi i načelnici latinih gradova u ime Dalmacije. Sabor potraja nekoliko na. Bilo je tu rane prošlih nemira i smutnja izvidati, tim mnoge razmirice i priepore izravnati. Sâm Zvonimir prednjačio je svima: on se izmiri s porodicom prišnjega kralja Slavića, pače zadrža njegova bana Petra vačića za svoga prvoga bana. Za njegovim primjerom ovedoše se i velmože kraljevstva, pa tako se svrši sonski sabor obćim pomirenjem. Zvonimir nadari ovom rilikom takodjer neke od svojih pristaša obilnimi daovi. Prvostolniku splitskomu Lovrincu, koji je možda ajviše doprineo, da ga je zapalo priestolje hrvatsko, pordi darovnice, koje su nekad nadbiskupiji splitskoj poielili blage uspomene knezovi Trpimir i Mutimir.

Čudna li su čuvstva obuzela negdje Dimitriju Zvo nimira, kad je krunitbeno slavlje utihnulo i sabor s razišao, a on se opet desio sam u kolu porodice svoj i vjernih svojih. Vidio je, kako mu se je izpunila davn želja, kako sjedi na priestolu hrvatskom! Zemlja mu je bila uredjena, mir i poredak vladaše svagdje, a obć pomirenje na saboru solinskom ukriepilo ga, da će t sloga i dalje trajati. Možda ga je jedino ponešto smetalo što se je poradi priestola hrvatskoga proglasio gotov podanikom rimskoga pape Gregorija VII., te mu prisega vječnu vjeru i odanost. Ali i s toga mogao se je lak primiriti, kad je svratio pogled na druge evropske države poimence na moćnu njekad i veliku državu njemačku

Upravo u onaj čas, kad je hrvatski narod pod stie gom i zakriljem rimskoga pape birao i krunio Zvonimir svojim kraljem, dogadjahu se u Njemačkoj čudne stvari Silni car i kralj njemački Henrik IV., koji nikako nij htio da pristane uz osnove pape Gregorija VII., pač mu se živo opirao, stradaše sada ljuto. U kratko vriem naime umio je Gregorije naći si u Niemaca toliko pri staša, da se je u samoj Njemačkoj digla velika strank proti kralju Henriku. Bijaše polovicom listopada 1076. upravo u vrieme, kad se je slavilo krunisanje u Hrvat skoj. Veliko se čislo njemačke gospode sastalo na sabor u Triburu, a pristaše rimske stolice razpravljali sasvim ozbiljno, nebi li svoga kralja Henrika IV. svrgli s prie stola, pa izabrali za kralja čovjeka, odana stolici rimskoj.

Zato su plemenita gospoda hrvatska, koja se sa krunisanja i solinskoga sabora povratiše kućam svojim, mogla biti sretna i zadovoljna, što je malena inače država hrvatska uz pripomoć rimskoga pape postala sada ravna većim državam kršćanskim. Zato ih i nije ni najmanje zaboljela glava, što je novoga kralja hrvatskoga ovjenčala

ka strana opata, jer su se malo ne svi vladari onoga
ka gotovo natjecali, da od pape dobe znakove kra-
vske vlasti i časti. Englezki i danski kralj upravo su
ponosili time, što su bili pod „zakriljem sv. Petra"
papinske stolice, a i Boleslav Smjeli, kralj poljski, po-
sio se, što je primio krunu od Gregorija VII. Čak i
liki knez ruski Izjaslav, koji stolovaše u Kijevu gradu,
ravo se trudio, da mu papa bude prijatelj i zaštitnik!

Dimitrija Zvonimir poklonio se Božjemu namjestniku
zemlji, a tim je izašlo kraljevstvo hrvatsko na glas
edju kršćanskimi puci i državami. A Zvonimir ostao
eran svojoj zakletvi, dokle je god živio njegov zakrilnik
regorije VII. Zvonimir pomagao papu i oružjem u ruci,
d je ovaj ljutu borbu zapodjeo s njemačkim kraljem
enrikom IV. Zato bi papa svakom prigodom priskočio
pomoć svome štićeniku, kad bi mu god pogibija za-
rietila. Kad se je g. 1079. drznuo neki Veselin, da se
gne na Zvonimira, eto umah pape. gdje prieti goro-
dniku: „Veseline, plemeniti viteže! Znaj, da ti se
oma čudimo, što se ti, koji si odavna obrekao vjeru
. Petru i nama, spremaš na ovoga, koga je apostolska
ast postavila za kralja u Dalmaciji. S toga te opomi-
mo i u ime sv. Petra zapoviedamo ti, da se više ne
sudiš podići oružje na ovoga kralja. Što god učiniš
jemu, znaj da si učinio apostolskoj stolici. Ako misliš,
imaš što proti njemu, valja ti u nas izprositi sud, te
dje čekati na pravicu, nego li svoje ruke oružati na
jega i tako uvriediti apostolsku stolicu. Ako li se ne
kaješ za svoju drzost, nego se usudiš raditi prikorno
oti zapoviedi našoj, tada znaj nesumljivo, da ćemo
mač bl. Petra izvući na tvoju drzost, te njim, ako se ne
ametiš, kazniti preuzetnost tvoju i svih onih, koji te
du u tom pomagali. Budeš li pako po razboru po-

slušao, kako se kršćaninu pristoji, tada ćeš ko pokora sin steći milost bl. Petra i blagoslov apostolske stolice

Ali doskora osvanuše crni dani za papu Gregorij VII. Njemački kralj svladao papine pristaše a svoje pr tivnike u Njemačkoj, onda digo vojske, pa će u Italij da se osveti Gregoriju. Pao pod Rim, pa obsjeo papu njegovoj priestolnici. No papa ne klonu duhom. On mu ževno uztraja, te se ne dade uplašiti, a u isti čas di iznova na noge svoje pristaše u Njemačkoj, da tako pr sili kralja na povratak u domovinu. Svi vladari Evrop neka pomognu papinovcem u Njemačkoj, a najpače h vatski kralj Dimitrija Zvonimir, i njegov šura ugarsk kralj Ladislav. I oba se kralja zaista složila, te g. 108 provalila u njemačku tad pokrajinu Korušku, gdje Henrikovu stranku vodio vojvoda Leopold. Kažu njemačk knjige, da je Zvonimir izprva bio dobre sreće, no posljedku da je Leopoldo izagnao hrvatske čete iz svoj vojvodine, pa da nije bilo nove magjarske vojske u pomo nastradala bi i sama Hrvatska. No tako se hvale Niemc a od Hrvata nije nitko zapisao, kako je u istinu bil Tri godine zatim, dne 25 svibnja 1085. umre velik papa Gregorije VII.

Ma da je Dimitrija Zvonimir koji put pomagao svog zaštitnika Gregorija, ipak je inače bio prijatelj mira. Viš puta spominje se u njegovih spisih, kako je bio sretan kad mu je „osobitom milosti Božjom vladao mir i tišina u čitavom kraljevstvu". Tada bi Zvonimir obilazio kra ljevinom svojom od rieke Drave i otoka Krka pa na jug do neretavske zemlje, dieleći pravdu i milosti, podižući samostane, crkve i ine zadušbine. Tako pohodi jednom na otoku Krku samostan sv. Lucije, gdje su živjeli re dovnici sv. Benedikta, a pristaše slovjenskoga jezika u crkvi. Da Zvonimir nije progonio pope glagolaše, naj bolje se vidi, što je upravo ovaj glagolaški samostan na-

dario zemljom ili „ledinom“, što se još i danas može čitati na kamenu u crkvi sv. Lucije na otoku Krku.

Najznamenitije djelo Zvonimirova vladanja u Hrvatskoj jest gradnja i posveta stolne crkve biskupa hrvatskoga u Kninu. Još za Zvonimirovih predšastnika naime, u ono doba, kad su dalmatinski gradovi bili u vlasti mletačkoj, osjeti se potreba, da se u Hrvatskoj osnuje nekoliko novih biskupija. Tako biše još prije Petra Kriešimira utemeljene tri biskupije: ninska (obnovljena), belgradska i kninska sa sielom u gradovih istoga imena. Najznatnija, najbogatija i najprostranija od ovih triju biskupija bijaše kninska u gradu Kninu; ova se je posebice već od g. 1043. zvala hrvatska biskupija, te je obuhvatala gotovo svu zemlju Hrvata, tako da je na sjeveru dopirala upravo do Drave. Biskup hrvatski u Kninu bio je veoma znamenita ličnost na kraljevu dvoru: on je sliedom sliedio svoga kralja i njegov dvor, on je bio predstojnik kraljevske pisare, te je u ime kraljevo izdavao povelje i izprave.

Ovi dakle hrvatski biskupi, kojim je bilo sielo u hrvatskom gradu Kninu, poželješe, da bi imali dostojne dvore i što veličanstveniju stolnu crkvu. Biskupski dvori biše podignuti izvan grada u krasnom predjelu, koji se i danas još zove „Biskupija“; a malo podalje poče se još za Kriešimira Velikoga ili prije njega graditi veličanstvena stolna crkva na čast blažene djevice Marije. Prvih godina Zvonimirova vladanja bi dovršena, a g. 1078. slavila se posveta njezina. Na tu slavu dodjoše svi biskupi hrvatske države, na čelu im prvostolnik splitski Lovrinac, zatim mnogo svjetskih velmoža, župana i vlastele, da i sâm kralj Zvonimir, koji se nastani u svom kraljevskom dvorcu. Došloši mnogo pobožnoga puka, i tako bi uz veliko slavlje posvećena stolna crkva hrvatskoga biskupa Petra, kojega se ugled bješe tim silno podigao.

Ma da je Zvonimir cienio hrvatskoga biskupa Petra a uz to dopuštao i hrvatskim popovom, da po rimskom obredu Bogu slavu poje u slovjenskom jeziku, ipak je ponajglavnije slušao savjete latinskoga svećenstva i njihova glavara, nadbiskupa splitskoga. Može se reći, da je prvostolnik Lovrinac bio zaista prvi čovjek u hrvatskom vladanju. On je bio vazda uz kralja Zvonimira, koji ga je nazivao „svojim duhovnim otcem". Čini se, da se je nadbiskup Lovro i u svjetskih stvarih svojim ugledom podigao nad iste vojvode i bane, koji su još za Petra Kriesimira bili prvi doglavnici kraljevi. Upravo silni upliv latinskoga svećenstva i tiesna sveza Hrvatske sa zapadnimi državami učiniše, da je Zvonimir i u državnom životu počeo uvadjati mnoge njemačke, francuzke i talijanske običaje i uredbe. Za prijašnjih kraljeva hrvatskih ne bijaše nikakove razlike medju hrvatskim plemstvom; za Zvonimira poče se naše plemstvo prvi put dieliti na više razreda: na barune (barones), velmože (primates) i knezove (comites). Isto tako počeli su stare hrvatske župane nazivati latinskom rieči comes (komeš). Nadalje smanjena bi znatno i banska vlast. Bani hrvatski, kakono no Petar Svačić spominju se doduše, ali ne utječu više toliko u poslove kraljevstva, koliko prije. Zato nalazimo dva nova činovnika: Jakova, vojevodu pomorskoga u bivšoj oblasti Neretvi, i kraljevskoga namjestnika (vikara) Pribimira. Zvonimir se napokon prozvao „kraljem po Božjoj milosti", htijući valjda pokazati, da nije više prvi medju banovi i da svoju kraljevsku vlast nije primio od naroda, nego od Boga, pa da zato ne mora mnogo slušati, što hoće bani i župani.

Inače je Zvonimir vladao pravedno i dobro. Ima više prilika, gdje je pokazao, kako ljubi pravdu. Jednom zgodom pokuša bribirski župan Strezinja, da samostanu sv. Ivana u Belgradu otme neki posjed. S toga

ɔrodi pravda medju Strezinjom i opatom toga ma-
ra Petrom. Oba odoše u Nin pred Zvonimira na
Pošto se pred kraljem iztužiše, izreče tepčija Do-
k u ime kraljevo osudu, a posjed ostade i dalje
ɔstanu sv. Ivana. Drugom prilikom opet darova sam
svome ujaku Stresi neke zemlje oko planine Mo-
Zvonimir naime mišljaše, da su te zemlje kraljev-
i da s toga njemu pristoji pravo, da radi s njimi
olji. Ali zemlje bijahu svojina samostana sv. Petra
Solina, pa kad ih je Stresa silom stao otimati sa-
ancem, podje opat samostana u Šibenik do Zvoni-
. Kad mu ovdje dokaza, da je samostan sv. Petra
emlje kupio, opozove kralj svoju darovnicu, zaprietiv
svakome, koji bi se usudio dirati u svojinu ovoga
ɔstana.

Kako je Dimitrija Zvonimir bio dobar i pravedan,
čudo, da ga je osobito puk ljubio i da ga se je i po-
smrti zahvalno spominjao. Pa baš prema pučkomu
nju slavi i jedna stara knjiga hrvatska vladanje
a Zvonimira ovimi riečmi: „I osta kraljem Zvoni-
koji pošteni kralj, sin dobroga spomenuća, poče
ɜ veoma štovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a
ɔniti zle. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zlih
vidjen, jer ne mogaše zla vidjeti. I tako ne biše on
rvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, da bolji
ɔd strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše
a sva zemlja, jer biše sva puna i urešena svakoga
ɜ, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se
i, da ga izjede bogati, i nejaki da mu uzme jaki,
uga da mu učini nepravo gospodin. Jer kralj svih
jaše, zašto ni samo bezpravedno ne posjedaše, tako
im ne dadiše. I tako veliko bogatstvo biše, tako u
rju kako u Primorju, za pravednoga kralja Zvoni-
. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše više

*

vriedna ureha (ures) na ženah i mladih ljudih i na konjih, ner inada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom razkoši, ni se nikoga bojaše, ni jim nitkore mogaše nauditi, razmi (osim) gnjev gospodina Boga, koji dodje svrhu ostatka njih, kako pismo govori: „Otci zobaše kiselo grožđje a sinovom zubi utrnuše."

Čini se, da je Dimitrija Zvonimir još od god. 1086. poboljevao, jer nalazimo u to vrieme kraljevskoga namjestnika Pribimira, kako izvršuje njegovu vlast. No malo zatim, negdje g. 1088. umrie Zvonimir, te bi po svoj prilici sahranjen poput Petra Kriešimira u kraljevskoj grobnici na solinskom polju. Kasnija priča medjutim umije pripoviedati, da Zvonimir nije umro naravnom smrti, nego da su ga ubili Slovinci, naime žitelji slovinske banovine, gdje je za Kriesimira banovao. Stari hrvatski spisatelj Tomašić priča to ovako: Kralj Zvonimir bio je čovjek veoma hrabar, i veoma vješt vojnik, a osobito gorljiv branilac vjere krščanske. Za to odluči on podići veliku vojsku, te poći na daleki iztok i oteti i osloboditi grob Spasiteljev, koji bješe spao nevjernikom u ruke. Zapovjedi dakle svojim podanikom pod vjeru, da pograbe oružje i da se spremni saberu na Petrovu polju. Kad su medjutim Slovinci razumjeli zapoviedi i nalog kraljev, bude im žao žena i djece njihove, pa uzeše govoriti: „Šta radi taj kralj, nikad više ne ćemo vidjeti djece, ženâ ni domovine svoje. A zašto nas zove i puti, da predjemo preko mora (u daleku zemlju)?" Na to skloniše nevriedni Slovinci kraljeva tajnika i ujedno peharnika mu Tadiju Slovinca, da ubiju kralja. Ovi udjoše 20. travnja pod kraljev šator, te ubiše Zvonimira na istom polju kraj crkve sv. Cecilije. Prije smrti svoje dade smrtno ranjeni kralj sve svoje podanike dozvati preda se, te izusti ove rieči: „Oj vi nevjerni Slovinci, tko vas je zasliepio te me ubiste?" A zatim: „Oj vi

rna braća moja Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca lim, što sam posljednji vaš kralj, i što ćete odsad biti danici tudjim kraljem i knezovom". Ovo govoreći izhnu, te bi sahranjen u kninskoj crkvi sv. Bartolomeja aj velikoga žrtvenika. Oj nesretna Hrvatsko, kad si lika i takova kralja izgubila!"

Niti je Zvonimir poginuo prickom smrti niti je on o upravo posljednji kralj hrvatski; ali je bio doista dnji veliki kralj Hrvata, pa se je narod za nijih burnih vremena rado sjećao liepa mira i sigurti za vladanja njegova. Čak još g. 1527. spominjali se djedovi naši na saboru u Cetingradu, da je Hrska za kralja Zvonimira bila svoja, i da je kasnije je nitko nikad pridobio ni oružjem ni silom.

14. Petar Svačić i Koloman.

(1091—1102.)

Dimitar Zvonimir imao je sa svojom ženom Jelenom epom, ugarskom kraljevnom, sina Radovana, koji je g. 78—1083 pratio otčev kraljevski dvor te pomagao a u državnih poslovih. No zadnjih godina Zvonimirova danja ne spominje se više kraljević Radovan, po svoj ilici da se je još prije otca razkrstio sa svietom i o u grob. Tako ostade iza kralja Zvonimira samo gova udovica Jelena Liepa.

Tko će sada biti hrvatski kralj? Od slavnoga roda esimirovića živio je još jedan jedini koljenac, po imenu pan, kome bješe još Petar Kriesimir namienio prieje hrvatsko, te ga u to ime g. 1066 imenovao vojom hrvatskim. No po smrti Kriesimirovoj ote Stje u priestolje najprvo Slavić, a kad je Slavić dopanuo manskoga sužanjstva, ne mogaše opet sjesti na pri-

stolje, jer ga bješe shrvala ljuta bolest. Tako po
kraljem Dimitrija Zvonimir, dočim se kraljević Stj
zavuko med skromne zidine samostana sv. Stjepana
Solina, da u miru Božjem dočeka zadnje dane s
Kako mu je pri duši bilo, razabiremo iz njegove
vnice od g. 1078, kojom on u prisuću kralja Zvoni
kraljice Jelene Liepe i kraljevića Radovana obdar
mostan sv. Petra, u koji se bješe sklonio. U toj
vnici govori Stjepan ovako: „Ja Stjepan, nekad s
vojvoda Hrvata, pritisnut težkom bolesti dozvah k
častne svećenike kraljevstva hrvatskoga, da mi
lieka za moje griehe. Po njihovu svjetu pobrinuh s
se dadoh prenieti u samostan sv. Stjepana. Ovd
odrekoh svih časti svojih, i odabrah si grobnicu, pre
čivši se opatu samostana, da me spominje u svojih
litvah". Stjepan dakle bijaše težko bolestan i pripra
se na smrt; zato se i zakloni u samostan, što ga sa
kraljica Jelena, da tamo uz kraljevske grobnice dj
i pradjedova svojih sprovede zadnje dane tužnoga
svoga. I zbilja, za čitave vlade Zvonimirove nema
panu ni traga ni glasa. On ostade u zabiti, budi
neprestance poboljevao, budi da nije htio pačati u sv
posle, pošto se bješe svieta odreko. Ali kad je Zvo
umro ne ostavivši mužkoga poroda, tada navali sa
vatski narod, a i Latini, da Stjepan ostavi tihe
stanske zidine i da sjedne na priestol djedova s
Pa tako morade Stjepan izaći iz samostana, te
čitavoga naroda za kralja proglašen i svečano okr

Stjepan II. pisao i zvao se je poput predšas
svojih „Božjom milosti kralj Hrvata i Dalmatinaca".
njega sabrala se u gradu Šibeniku po izbor kita
tovnih i duhovnih velmoža, da mu se poklone i d
njegove zapoviedi. Bijaše tu nadbiskup Lovrinac, b
trogirski Ivan, vojvoda pomorski Jakov, župani: brit

i, zagorski, poljički, dridski, zastobrinski; — a uz
la plemstva svih razreda.
a nesreću Hrvata vladaše Stjepan II. samo dvie
. On umre koncem g. 1090 ili početkom 1091., a
nastane u vladanju hrvatskom silno komešanje,
mutnje, koje se na posljedku završiše tako, da je
kom i Dalmacijom zavladao kralj tudjega jezika
tla, kralj, kome je matica zemlja bila druga kra-
, naime Ungarija.
ako je naime smrću Stjepana II. izumrla slavna
a Kriesimirovića, zapade sada hrvatske velmože
hrvatskih plemena težka zadaća, da biraju no-
ralja i novu kraljevsku porodicu. Ali hrvatska se
a ne mogoše nikako složiti. O razdoru, koji se bješe
Hrvatskoj pojavio, priča se ovo: „Pošto je sav
ski rod izumro, nije više bilo nikoga, koji bi imao
tskom kraljevstvu zakonito naslieditі. Poče indi
svimi velikaši kraljevstva nastajati velika nesloga.
ani na stranke sad si je ovaj a sad onaj iz puke
e za vladanjem prisvajao vladavinu zemlje, nastaše
ene otimačine, plačkanja, umorstva i legla svih
a, jer nije prestajao dnevice jedan drugoga progo-
apadati i ubijati. Bijaše u to vrieme jedan hrvatski
a, koji bješe od svojih drugova i suplemenika pro-
mnogimi uvredami i mnogimi štetami, pa ne na-
se, da bi se inače mogao toliku zlu oprieti, ode
ariju. Tamo stupi pred kralja Ladislava (brata
ke kraljice Jelene Liepe), te ga uzme nagovarati
i, da podje osvojiti kraljevinu Hrvatsku, i pokoriti
me gospodstvu, uvjeravajući ga pouzdano, da bi to
lasno izvesti, pošto je kraljevstvo izpražnjeno i
bez zaštite kraljevske moći". Ugarski neki ljeto-
piše opet ovako: „Zvonimirova udovica (Jelena),
kralja Ladislava, progonjena mnogimi nepravdami

od neprijatelja svoga pokojnoga muža, zaiska u im[e] Isus Krista pomoć od svoga brata, kralja Ladislava".

Obje viesti kažu, da je iza Stjepana II. bilo u H[r]vatskoj mnogo smutnja i gotovo bezvladje i da niesu zna[li] koga će za kralja priznati, pošto je bilo mnogo takmac[a]. No bila je u kraljevstvu i taka stranka, koja je radi[la] za ugarskoga kralja Ladislava, a toj se stranci pribr[a]ahu prijatelji i pristaše Zvonimirove udovice Jelene. N[e] znamo, kako su se strančari medju sobom ponieli, ali [se] se znade, da se je na pristaoce Ladislavljeve podig[la] druga stranka, koja je podigla na priestolje domaće[ga] sina, naime bivšega bana Petra od plemena Svačić[a]. Tako bi bar dielomice priznat kraljem Petar Svačić, k[o]jega je pleme bilo tad najuglednije i najsilnije u Hrv[a]tskoj. Čim je postao kraljem, odabra si za priestolni[ci] jako utvrdjeni grad Knin u sredini zemlje, da bi odav[de] lasnije odolievao suparnikom svojim.

Ako je ugarski kralj već odprije bio donekle skl[o]n da se odazove svojim pristaocem i prijateljem sest[re] Jelene, nije više krzmao čuvši, da je jedna stran[ka] hrvatska uzvisila Petra Svačića na kraljevsku čast. L[a]dislav vladaše iza smrti brata Bele (1077) Ugarsko sretno i moćno. U pape bješe izhodio, da je rimska st[o]lica prvovjenčanoga kralja ugarskoga Stjepana i sina n[je]Emerika proglasila svetcima, a na to utvrdi u svoj[oj] kraljevini kršćansku vjeru i zapadnu prosvjetu. Godi[ne] 1086 sretno suzbije Polovce (Plavce) ili Kumane, k[oji] bjehu u Ugarsku provalili, a g. 1087 ćutio se je toli ja[k] da je njemačkim knezovom nudio svoju vojenu pomo[ć]. Sada se spremaše, da podje na poziv jedne stranke [u] Hrvatsku. On nije išao, da Hrvatsku osvoji ko neprij[a]telj, nego je, kako ugarski ljetopisac tvrdi, tražio sam[o] svoje pravo, „jer je njemu po vladalačkoj pravi[ci] pripadala (hrvatska) baština, pošto mu j[e]

kralj Zvonimir bio u prvom stupnju svojte. nije za sobom ostavio baštinika".

Ovako misleći predje Ladislav g. 1091 negdje blizu Vaške rieku Dravu i provali u banovinu slovinsku, te dalari putem prema jugozapadu, prema starome gradu Sisku. Kako je baš ovaj dio Hrvatske ponajviše ravan, nije se narod mnogo odupirao. Ladislav redom zauze tadašnje župe slovinske s mjestima Dubravom i Čazmom, i dopre do utvrdjenoga grada Siska. Tu je bilo po svoj prilici borbe sa slovinskim banom, te je napokon i Sisak pao u ruke Ladislavove. Mnogo teže bješe magjarskim vojnikom na jugu Kupe i Save. Već kod Gora nedaleko od današnje Petrinje bilo je ljutih okršaja, u kojih pogibe Seledin, jedan od glavnih vojvoda magjarskih. Tako dopre Ladislav do Gvozda i htjede provaliti u bielohrvatsku banovinu. Hrvati bijahu doduše i ovdje nesložni, te se je svako pleme branilo za sebe, ali visoke planine i tvrdi klanci ne dadoše Ladislavu, da se protuče. Bilo mu je uzeti klanac za klancem, grad za gradom, pa tako je toli slabo napredovao, da nije ni pravo u hrvatsku banovinu zašao. U to mu stiže glas, da su sjedinjeni Kumani i Pečenezi s iztoka provalili u Ugarsku, pa zato morade ostaviti Hrvatsku i pohititi kući. Tamo odbije doduše Pečenege i Kumane, ali ne dodje više da nastavi vojnu u Hrvatskoj.

Ladislav zadovolji se onim, što bješe g. 1091 osvojio, naime banovinom slovinskom medju Dravom i Gvozdom. Osvojenu ovu zemlju ne pridruži svojoj kraljevini Ugariji, već ju ostavi samostalnu i dade joj za kralja svoga sinovca Alma, sina Belina. Tako se hrvatska država razdvoji: sjevernom kraljevinom upravljao ugarski kraljević Almo, a južnom s glavnim gradom Kninom vladao Petar Svačić. Almo ostade u svojoj novoj kraljevini jedno četiri godine. On i stric mu nastojahu u to svom silom, kako

bi u zauzetoj zemlji što bolje utvrdili svoje gospodstv i tako ju sasvim odvratili od ostale Hrvatske. Najzgod nije činilo im se, da bi podigli posebnu biskupiju u slo vinskoj zemlji; ova pako nova biskupija da ne bude po dložna hrvatskome biskupu u Kninu ni splitskome prvo stolniku, nego poglavici biskupâ u Ugarskoj. Negdje g 1093 dozvaše Čeha Duha i učiniše ga prvim biskupom slovinskim. Stolica pako novoga biskupa ne će biti bansk grad Sisak, pošto je bio valjda razvaljen, nego grad Zagreb nedaleko Save a na obronku zelene gore.

Grad Zagreb spominjao se za prijašnjih stoljeća go tovo nimalo, tek jednom napomenulo se mimogredce im njegovo. U ovo doba izgledao grad po prilici ovako: Na briegu iznad potoka Medvešćaka, tamo gdje je danas gornji grad, stajala velika i čvrsta zgrada s kulami. Bio je to župni grad jedne slovinske župe, kojoj ne znamo za ime. Po ovom župnom gradu dobio je i sam brieg ime Gradec. Izpod grada bilo je u gorskoj dolini oveće mjesto s mnogo kuća i selišta, a samo je mjesto bilo ogradjeno nasipom. Pošto se u starom jeziku zvao nasip = greb, prozvano bi mjesto Zagreb, t. j. mjesto iza nasipa. U ovom dakle Zagrebu nastani se novi slovinski biskup Duh, te si poče graditi stolnu crkvu i dvore, u kojih će prebivati. Da bi pako novi biskup imao i dohodaka prema svojoj časti, pokloni mu kralj Ladislav velike posjede Čazmu i Dubravu sa svimi zemljami, šumami i kmetovi. Ovako postade slabo dosad poznati Zagreb sielom biskupije, te se za kratko vrieme podiže nad sve druge gradove slovinske zemlje.

Ali hrvatski narod mučno je podnosio, kad je gledao slovinsku banovinu u rukuh Almovih. Koncem g. 1094. ili početkom 1095., upravo u ono vrieme, kad je u Ugarskoj umro kralj Ladislav, diže se sav narod na oružje. Borba nije dugo trajala. Almo bio je čovjek lakouman i

prevrtljiv, odan više lovu i zabavi, nego li ozbiljnomu radu, pa s toga nije bio dosta jak, da zauzetu banovinu slovinsku posve smiri i trajno uzdrži. Čim je narod ustao na noge, morade Almo svoju kraljevinu ostaviti i preko Drave u Ugarsku pobjeći; kraljevstvo hrvatsko pako razširi se opet na sjever do Drave. Protjerani kralj nije više ni sanjao o tom, da se povrati u Hrvatsku. On ostade u svojoj domovini, gdje mu stariji brat Koloman, postavši kraljem u Ugarskoj, podieli neku kneževinu u Ugarskoj, da njom upravlja.

Tako bi slovinska banovina opet oslobodjena i sjedinjena s materom zemljom. No zato se malo ne u isti čas odvrže od hrvatske države latinska Dalmacija. Već umah iza smrti kralja Stjepana II. osoviše se latinski gradovi na svoje noge, ne htijući više priznavati novoga kralja Petra Svačića. To dodje u zgodan čas mletačkomu duždu Vitalu Michielu, koji poželi da se vrate vremena Petra II. Orseola, i da se latinska Dalmacija opet pokori mletačkoj obćini. Nešto mu pri tom pomagaše i car byzantski, ali najviše doprinieše križari, koji su g. 1096. prolazili Hrvatskom i Dalmacijom, i na svome putu mnogo nasilja počinili. S toga se prepadoše latinski žitelji, pa za to gotovo željno dočekaše mletačke poslanike, koji ih dodjoše pozvati, da se dadu u zakrilje moćne mletačke obćine. I tako se zgodi, da su g. 1097. latinski gradovi dalmatinski pristali uz Mletke, pače još obećali, da će ovu obćinu pomagati svojim brodovljem, ako bi poslala svoju mornaricu na križarsku vojnu. Svi latinski gradovi prisegoše ovom prigodom duždu vječnu vjeru, a njihovi načelnici i biskupi podpisaše zavjernice, u kojih izticahu, da su se za to sklonili pod mletačko okrilje, „jer su se dovoljno osvjedočili, da im je prikladno i najsigurnije živiti pod vladavinom tolike gospode i ostati pod njihovom brižljivom skrbi i providnom zaštitom".

Još se niesu Hrvati pravo razabrali od ovoga udar zaprieti im nova pogibija sa sjevera. U Ugarskoj vl daše od g. 1095. kralj Koloman, sinovac Ladislavljev brat Almov. Jedni ljetopisci ugarski kažu za nj, da bio prava rugoba u ljudskoj spodobi: razrok, rutav, ć rav grbav, hrom i jecav; drugi opet hvale duševne n vrline, da je bio uljudjen i pismen, ozbiljan, trudoljub i podhvatna duha. Koloman u svem oponašaše stri svoga, pa htjede i Hrvatsku zauzeti, za koju je misli da ga ide po pravu nasljedstva. No u prvi čas ne m gaše izvoditi želje svoje, a niti brata svoga Alma p vratiti u slovinsku zemlju. Pače godine 1097., kad s križarske vojske prolazile Ugarskom, bilo mu tako tiesn da se je čak i sprijateljio s hrvatskim kraljem Petro Svačićem. Ove godine bješe si takodjer izprosio za žen Busilu, kćer sicilskoga grofa Rogera I, pa kad je ov polazila svome vojnu u Ugarsku, izkrcala se je u hr vatskom Belgradu, pa je onda hrvatskom zemljom prošl u Ugarsku. I sliedećih godina ne mogaše Koloman n to misliti, da osvoji Hrvatsku, jer se bješe umiešao ruske posle, pohitivši u pomoć kijevskomu velikom knezu proti nekomu udjelnomu knezu. Ali ovaj pu prodje zlo: vojska ugarska bi razbita, te sam Koloma jedva živ uteče u svoju domovinu.

Istom g. 1101. mogao je Koloman misliti na H vatsku i raditi o tom, da ovo kraljevstvo pokori svoj vlasti. Ali se poboja, da bi mu osim kralja Petra Sv čića mogli smetati i Mletčani, osobito kad bi uz H vatsku posego i za Dalmacijom. U dobar čas dodje m s toga poziv mletačkoga dužda Vitala Michiela, koji m je nudio prijateljstvo i savez toli proti Hrvatom ko proti Normanom u južnoj Italiji. Posavjetovavši se s svojimi velmožami, prihvati objeručke savez s Mletcim *jer* se nadaše ovako Mletčane zavarati, da bi u to mog

lati osamljene Hrvate. Koloman sklopi s mletačkim
om i pismeni ugovor, u kojem ma ovo njesto
Koloman, kralj Ugarske, držat ću od danas i u-
pravo i tvrdo prijateljstvo i suglasje s tobom Ti-
n Michielom, vojvodom mletačkim, dalmatinskim i
tskim, i podržavat ću s mojimi tebe i tvoje, sve
ove, podložne tvojoj vojvodini, i sve tvrdje i njesta,
ržena i poslušna vlasti tvojoj, i ne ću im nikako sme-
I ako bi tko od mojih izagnao ili uvrjedio jednoga
ših, te bi to ostalo nekažnjeno, popravit ću u roku
trideset dana. — Ali jer velmože i starješine su-
ju, imadem li tebe (duždа) zvati vojvodom Hrvatske
lmacije, to ja za podržavanje prijateljstva, kao što
stanovljeno, hoću a i želim, kako bi se od tebe i
h, a isto tako i od mene i mojih svaka dvojba što
uklonila, da se jedan drugomu nipošto ne opiremo
ednom slučaju, gdje se može izvjestno dokazati, što
ebe po tvojih, a mene po mojih predšastnicih".
Iz ovoga se ugovora jasno razabire, da se je Kolo-
prije nego će se oboriti na Hrvate, htio osigurati
etcih, koji su si takodjer prisvajali neka prava na
aciju, pa mu ga s toga mogli smetati u njegovih
zećih. Upravo za to ne htjede on nijekati duždu
na Dalmaciju, već privoli, da svaki ostane pri
e, ne bi li ovako Mletčane lukavo nadmudrio, da
nih ruku glede, kad će on vojevati s Hrvati.
Sad tekar 1102. spremi se Koloman, da zauzme
sku. Skupivši vojsku povede ju do Drave. Ali do-
ovamo bolan spazi, da se je tu velika hrvatska
sabrala i da se sprema na odpor. Ne će mu biti
lako, kako no nedavno stricu Ladislavu, koji je
bez zapreke zauzeo slovinsku zemlju od Drave
rozda. Takoj slozi Hrvata nije se Koloman nadao,
a je bio hrabra srca, ipak poče razmišljati, kako je

bojna sreća nestalna, i kako mu je ovaj put izašo u susret čitav narod, a ne nesložna plemena. Pa tako mu mune glavom misao, ne bi li pokušao, da poluči ono mirnim putem i sporazumkom, za što bi možda zalud krv prolievao. Ne htjede za to zametnuti boja, nego pošalje k Hrvatom preko Drave svoje poslanike, neka se s njima prijateljski pogadjaju i onda ugovor sklope. Ako su Hrvati voljni priznati njegovo nasljedno pravo po tetci Jeleni, ako ga hoće za svoga kralja, čemu da se onda krv prolieva?

Poslanici Kolomanovi dodjoše u tabor hrvatski i doglasiše poglavicam i vojvodam vojske, što želi kralj ugarski. Vojvode hrvatske sazvaše na to narod, kako je stajao pod oružjem, u sabor, te se po starom običaju hrvatskom viećalo, ima li se Koloman i njegovi zakoniti potomci posaditi na hrvatski priestol, to jest, ima li se priznati, da je pravo na hrvatsko kraljevstvo po Zvonimirovoj ženi prešlo na porodicu ugarskih Arpadovića? Kako se je viećalo, ne znamo; ali odlučeno bi, da se Petar Svačić mora odreći priestola, a da se onda ugovara s Kolomanom. Sabor dakle prihvati poruku Kolomanovu, te pošalje k njemu dvanaest svojih poglavica, naime starješine dvanaest plemena hrvatskih. Bijahu to: knez Juran od plemena Kačića, knez Ugrin od plemena Kukara, knez Mrmonja od plemena Šubića, knez Pribisav od plemena Čudomerića, knez Jurina od plemena Svačića, knez Petar od plemena Mogorovića, knez Pavao od plemena Gušića, knez Martin od plemena Karinjana i Lapčana, knez Pribisav od plemena Poletčića, knez Obrad od plemena Lačničića, knez Ivan od plemena Jamometića i knez Mironja od plemena Tugomerića. Ovi dakle knezovi odoše u tabor kralja Kolomana, da mu kažu, što je sabor ustanovio. Kralj ih primi vele častno, *pozdravi* ih cjelovom mira, i začne s njima pregovarati.

Kaže stara predaja, da je sporazumku mnogo doprineo zagrebački biskup, koji je mnogo vriedio u Kolomana. Hrvatske se starješine s kraljem pogodiše, a na to pođoše i Hrvati i Koloman u grad Križevce, gdje bi i pismo sastavljeno, na koje prisegoše i Hrvati i Koloman.

Ovim ugovorom ili pismom priznaše Hrvati Kolomana za zakonitoga kralja Hrvatske i Dalmacije (ili hrvatske države). Koloman pako zavjetova se, da će štititi i braniti sva prava hrvatskoga kraljevstva, da će hrvatska plemena ostaviti, neka žive po starih običajih svojih, a da ne će nikakove daće plaćati kralju za svoje posjede. Starješine hrvatskih plemena opet obrekoše, da će kralja pomagati sa svojimi družinami tako, da će svaki od njih dovesti za rata kralju u pomoć po deset momaka, i to do Drave, naime do medje kraljevstva o svom trošku, a preko Drave o kraljevu trošku. Još bi za cielo ugovoreno, da će se kralj i nasljednici vazda posebice kruniti krunom hrvatskom, da ne će u Hrvatsku naseljivati tudjinaca, da će dolaziti u zemlju na sabore, da ne će dokinuti banske ni vojvodske časti, a možda i to, da će što prije povratiti hrvatskomu kraljevstvu latinske gradove Dalmacije, koji su u taj čas bili u vlasti mletačkoj.

Kralj Koloman poleti sada na jug prema moru. No prešav Savu i Kupu uvjeri se, da ima još hrvatskih župa, koje ne će da znaju za njega i koje vole razkralja Petra Svačića. I zaista pribere Petar Svačić svoje prijatelje i pristaoce, te se odupre Kolomanu u predjelu, što je medju Kupom i Gvozdom. Bijaše tu ljute borbe i proli se mnogo krvi, dok napokon prevlada Koloman, pomagan hrvatskimi četami. Nakon očajne borbe pade i sam Petar Svačić u planini, koja se po njem za sva vremena prozvala Petrova gora. On pade tužno, a s njim i nekadanja neovisnost kraljevstva hrvatskoga.

Bješe to godine 1102. Preko lješina Petrovih junaka stupi Koloman na tlo hrvatske banovine tražeći svagdje, da mu se narod pokori. Poslije krvavog sukoba u Petrovoj gori nije mu se nitko više opirao, i tako mu sretno podje za rukom, da zauzme svu slovinsku i hrvatsku zemlju sve do Neretve i gradova dalmatinskih. Na to sazove veliki sabor Hrvata u gradu Belgradu. Tu bi iznova potvrdjen za kralja, a na to se u prisuću hrvatskih i ugarskih velmoža dade u istom gradu okrunit za kralja Hrvatske i Dalmacije starodrevnom krunom hrvatskom, koja je nekad resila Tomislava, Petra Kresimira i Dimitriju Zvonimira. Dočim se je dosad zvao i pisao naprosto „kralj Ungarije", ponosio se je od ovoga časa naslovom „kralj Ungarije, Hrvatske i Dalmacije".

15. Pad Belgrada.

Čim se bješe Koloman u Belgradu okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije, zaboravi u jedan tren na svoje saveznike i prijatelje Mletčane, a i na ugovor, što ga nedavno sklopi s njihovim duždom. Ne htijući sustati na pol puta ne zadovolji se samom Hrvatskom, već se pomami i za Dalmacijom. Ta on bijaše ovjenčani kralj Dalmacije, pa zato bijaše i dužan, da ju iztrgne iz ruku mletačkih, te ju opet sjedini s kraljevstvom hrvatskim. A možda su ga i gospoda hrvatska nukala, da se toga podhvati.

I tako se rieši Koloman osvojiti latinske gradove Dalmacije baš u onaj čas, kad su Mletčani bili u svetoj zemlji na križarskoj vojni. Najprvo pade pod prvostolni grad Split (1103) i porove njegove gradjane, neka mu se podlože, ako ne će da uništi njih i sve njihovo. Ali Splićani mjesto odgovora utvrdiše zidine svoga rodnoga

da i postaviše na njih straže bojeći se pasti pod kralja
ana i nepoznata im naroda, i ne znajući, što Koloman
iera s gradom učiniti. S toga odpora ozlovolji se kralj
ojvode njegove, pa misleći, da ih Splićani preziru,
eše im sve više prietiti. Načinivši nedaleko od grada
or pustošili su polja gradjana, i plienili su, što bi gdje
ekli. Sad se riešiše Splićani, da će radje podnieti sve
volje i pogibelji, nego da se dadu pod jaram ugar-
oga kralja. Za neko vrieme saznaše medjutim, da je
alj sa svojim pukom kršćanin i da se želi s njimi
dobra nagoditi, ako mu se sami mirno pokore. Sada
sabraše u skupštinu gdje će viećati, što da učine. Na
sljedku poslaše svoga nadbiskupa, da s kraljem ugovara.

U Splitu ne bijaše više na životu nadbiskupa Lo-
inca. On je umro još g. 1097, pošto je upravljao do
trdeset godina crkvom hrvatsko-dalmatinskom, i služio
i kralja: Petra Kriesimira, Zvonimira i Stjepana II.
jega nasliedi papom imenovani Krescencije, rodom Rim-
anin, čovjek izvrstan i narešen svakom dobrotom. Ovaj
kle podje u ime Splićana u tabor Kolomanov. Kralj ga
imi prijazno, privoli na sve njegove želje i sklopi mir,
še popisane sve pogodbe i pravice grada Splita, te
alj Koloman sa svojimi velmožami prisegne, da će ih
erno držati i čuvati. Sutradan opet položiše Splićani
kletvu vjernosti, da će u sve vieke biti vjerni Kolomanu
njegovim zakonitim nasljednikom. Na to udje kralj sve-
no u grad, te bi liepo primljen od svećenstva i puka,
što iznovice potvrdi sve povlastice gradjana i obilno
dari nadbiskupa Krescencija.

Od Splita krene Koloman dalje prema gradu Tro-
iru. Ovdje je biskupovao glasoviti Ivan, koji je bio
skup još od kralja Petra Kriesimira. I pred Trogi-
m dodje skoro do krvi, ali na posljedku posredova bi-
up Ivan, koji bi kašnje proglašen svetcem. Priča se,

da je kralja sklonila na pomirbu čudna noćna pril
Bješe naime već odlučio, da će upaliti grad, jer m
s dobra ne htjede predati; no u to da je noću, ka
u svojoj palači izvan grada spavao, ušao u njegovu
žnicu biskup Ivan strašna lica, da ga je pograbio i p
vući za kose, a napokon da ga je i ljuto izšibao.
ga je biskup iz šaka pustio, a Koloman se iz sna pre
nije više vidio biskupa, ali je ćutio bol i vidio na sv
tielu mastnice od šiba. Upravo s toga prepade se
Koloman, pa se radostno nagodi s Trogirani, čim
je samo biskup Ivan ponudio ruku pomirnicu.

Sada se Koloman spremi, da zauzme još i Zad
gradove na otocih. Otoci Krk i Osor umah mu se p
riše, ali za to mu tim više jada zadavaše grad Z
a uza nj i grad Rab na otoku istoga imena. Ovd
latinsko žiteljstvo bilo najbrojnije, ovi su se gradovi
kodjer i za kraljeva hrvatske krvi najradje otimali
krilju hrvatskoga kralja. Koloman izgubi pune dvie
dine (1103—1105), dok mu se pokoriše. Osobito
odoljevaše uztrajno, štićen svojim položajem na n
Koloman morade dva put odpremiti svoje brodovlje
ga svlada. Prvi put pošalje svoga bana Ugrina (m
od plemena Kukara) s jakom vojskom i brodovljem.
dodje iznebuha do otoka, izkrca se na njem i oplieni
Zastrašivši tako žitelje vrati se na brodove i izčeki
što će Rabljani uraditi. U njega bijaše trinaest broc
No žitelji grada Raba ne predadoše se, već se ute
svome zaštitniku sv. Kristoforu, pa opremivši tri d
slice navališe na bana Ugrina. Ugrin bijaše bolji v
no vojvoda, pa nije čekao, dok mu se neprijateljski
dovi približe, već je umah na početku bitke baca
dušmane svu svoju zairu kamenja i strjelica, a to j
popadalo u more, pošto su neprijatelji još suviše uda
bili. Ovi pako navališe na nj tek onda, kad je ostao

oruk. U prvi čas zarobiše mu jednu ladju; ostalo mu brodovlje razbiše, a na to dune oštra bura, koja mu brodove po morskoj pučini porazbaca i uništi.

Tužni udes bana Ugrina razjari Kolomana, te odluči drugo brodovlje poslati na Rabljane. Ovo će voditi vojvoda Sergije. Ovaj pokupi liepo čislo brodova od Senjana, Cresana i Krčana, te se izkrca kod sv. Petra na Rabu. Umah poče po otoku harati polja i lugove. Rabljani se uvjeriše, da mu se ne mogu oprieti na otvorenu polju; pa za to jedni ostaše u gradu, da ga brane, a drugi se ukrcaše u ona tri broda. Sergije ostavi svoje brodove bez velike straže, i trpaše u njih samo plien, što bi ga na kopnu oteo. Nu u to podje Rabljanom za rukom, te mu upališe brodove, a on bi na to s čitavom vojskom svojom zasužnjen.

Jednako nesretno vojevaše sam Koloman pod gradom Zadrom. Stajaše pred njim već dvie godine, ali mu se ovaj ne predade. Napokon ne mogući ga silom dobiti pokuša još jednom milom. Vrli nadbiskup Krescencije i Ivan biskup trogirski bijahu mu posrednici. „Ako se kraljevoj milosti pokorite“, poručivao kralj Zadranom, „primit ću vas i vaš grad za prve u mojem kraljevstvu, jer volim imati dragovoljne prijatelje, nego li prisiljene podanike“. I zbilja. najprvo Zadrani a za njimi i Rabljani počeše se pogadjati s kraljem. Koloman sazove na polju pred Zadrom veliku skupštinu latinskih žitelja i svećenika, i tu se poče razpravljati, uz koje će ga pogodbe priznati za kralja Dalmacije. Na skupštini bilo je i hrvatskih velikaša i županа, a i ugarskih velikaša i čitavo čislo biskupa, kao ostrogonski nadbiskup Lovrinac, vacki biskup Marcelo, pečuvski biskup Simon, kolački biskup Fulberto, i drugi. Krescencije i biskup trogirski Ivan, koji su u ime Dalmacije ugovarali s kraljem, htjeli su biti sigurni, da će Koloman i njegovi nasljednici što-

*

vati i čuvati kroz sva vremena stare sloboštine dalmatinskih gradova, pa su zato zahtievali, da se pogodba sastavi u prisuću mnogobrojnih svjedoka. Kralj morade na sve povlasti Dalmacije prisegom priseći, a isto učiniše i prisutni ugarski velikaši: biskupi, župani, da i satnici. Ali ni to ne bi još dosta. Kralj dade na uspomenu te svoje pogodbe načiniti tri zlatna križa, te ih dade na zalog trima biskupima Dalmacije i Hrvatske: jedan biskupu zadarskomu, drugi biskupu rabskomu, a treći prvostolniku čitave Dalmacije i Hrvatske.

Tek sada otvoriše se Kolomanu vrata grada Zadra te bi svečano primljen, kako no pred dvie godine u Splitu. Sad je Koloman bio kralj Dalmacije ne samo po imenu nego i činom. A i žitelji dalmatinskih gradova bili su sretni, što su iza višegodišnjih borba dočekali mirnije dane. Oni su slavili čas, kad je „Božjom milosti po Kolomanu vraćen mir i poredak na kopnu i na moru", te je sada svaki opet mogao ići za svojim poslom. Godina 1105, kad je Koloman prvi put u slavlju uljezo u grad Zadar, duboko se je usjekla u pamet tamošnjim žiteljem. Sam Koloman dade na crkvi opatičkoj sv. Marije podići nov zvonik, pošto se je stari valjda za obsade srušio, te dade na zvoniku uklesati ove rieči: „Godine od upućenja gospodina našega Isusa Krista 1105. Iza pobjede i mira, i nakon ulaza u Zadar dao je ovaj zvonik o svom trošku podići Koloman, kralj ugarski, hrvatski i dalmatinski". Kad je malo zatim umrla opatica Vekenega, posljednja od ženskoga roda kralja Petra Kriesimira, uklesaše joj na grobnici, da je umrla g. 1111., to jest „pete godine kraljevanja Kolomanova" u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Koloman bijaše sada kralj Dalmacije. No što će na to Mletci i njihov duždo, koji se smatraše jedinim gospodarom latinske Dalmacije? Mletčani ne učiniše ništa,

pošto bijahu zabavljeni na dalekom iztoku, ali zato smatrahu Koloman a vjerolomnikom, jer bješe pogazio ugovor od g. 1101., gdje no priznade pravo Mletaka na Dalmaciju. Koloman medjutim slabo je mario, što Mletčani o njem misle, već je nastojao, da svakako ugodi svojim novim podanikom. Upravo za to potvrdi svakomu latinskomu gradu posebice njegove povlastice i stare pravice, i izdade svakomu ovakovo po prilici slobodno pismo: „Ja Koloman, kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, prisižem na sveti križ, da ću Vam, mojim vjernim gradjanom (splitskim, trogirskim, zadarskim) čuvati tvrdi mir. Ne ćete plaćati daće niti meni, niti mome sinu, niti mojim nasljednikom. Biskupa i načelnika, koga svećenstvo i puk izaberu, potvrdit ću. Dopustit ću vam, da se služite davnimi vašimi običaji i zakoni. Od prihoda gradske luke, što ga plaćaju stranci, neka budu dva diela kralju, treći dio načelniku grada, a desetina biskupu. U gradu ne ću dopuštati, da se nastani koji Ugrin ili koji drugi inorodnik, van ako vi koga po svojoj volji primite. Kada pako k vama dodjem, ili da se krunim, ili da u vašem gradu sazovem sabor kraljevstva, nijedan gradjanin ne će morati da prima gosti na silu, već će svakome biti na volju, da primi koga hoće. Ako bi slučajno kadgod moja vlada ikome dotežćala, pak bi se htio kamo drugamo odseliti, slobodno mu budi, da prodje sa ženom i djecom, i sa svime [illegible] ima".

Ovako [illegible] Koloman u prvi čas gledao, da svimi mogućimi povlasticami i sloboštinami steče ljubav i odanost žitelja dalmatinskih. U to ime dolazio je i kasnije više puta u Hrvatsku i Dalmaciju, gotovo svake treće godine. No kad je za nekoliko godina opazio, da se je i Hrvat i Latinac novome redu nekako prilagodio, poče on zaboravljati kletve i obećanja svoja, pa onako s Hrvati i Latini raditi, kako no prvo s Mletčani. Ma da je Hrvatom

bio obreko, da ne će od njih tražiti nikakovih daća jedan put poče im neki kraljevski danak nametati, pošalje u Hrvatsku svoga čovjeka, koji će taj danak birati. Kraljevski se poreznik nastani u gradu S Malo zatim pošalje ugarske čete u Dalmaciju, da t brani primorske gradove od navala mletačkih. Spl biše prisiljeni, da izprazne jednu kulu na iztočnoj s svoga grada, i u tu kulu smjesti se sada kraljevski voj sa svojimi četami. No još veće nasilje učini Kolom 1112. U Spljetu naime umrie nadbiskup Krescencij se radilo o izboru novoga prvostolnika. Po staroj vici zapadalo sada pravo svećenstvu i puku splitsk da si bira duhovnoga pastira, kojega će kralj sam tvrditi. Ali Koloman umieša svoje prste, pa si stv Splitu jaku stranku od gradjana, koja poče raditi o da se izabere za biskupa čovjek prijatan i odan manu. I tako se zgodi, da je najviše vikom i b ovih pristalaca ugarskih izabran za nadbiskupa neki nasse, bivši prije na dvoru Kolomanovu, a osobit bimac njegov. Ovako dodje prvi Ugrin na nadbisku stolicu u Splitu. Pošto ga je papa potvrdio, zalazi često u Ugarsku na kraljev dvor i tamo bi nešto sn Ali djelo mu još ne izadje na vidjelo, jer u to Koloman g. 1114. naglom smrti. Mletčani vjerovah ga je stigla Božja kazna, što je pogazio rieč i vjeru zadanu.

Ugarskom, Hrvatskom i Dalmacijom zavlada Stjepan III. (II)., nedorasli sin Kolomanov. Nestaš diete zlo bi odgojeno, pa kad odraste, bješe gotovo šilo. Već za rana viko zapoviedati, postade lakomi raspušten, strastven, pa i okrutan. Sve ga se bojal žive vatre; majke plašile plačnu djecu samim im njegovim. Kako bješe okrutne ćudi, kaznio bi svoje tivnike tako, da bi im dao kapati goruće baklje na

ježnije udove tiela. Na posljedku obuze toga manitoga ralja gotovo ludilo, u kome i umre (1131.) u tridesetoj odini svoga života.

Već prvih godina vladanja Stjepanova požuriše se jegovi skrbnici, da rade u zator sloboština Hrvatske i almacije, koje bješe Koloman tolikimi kletvami utvrdio. omagali su ih neki suviše revni pristaše ugarskoga vora u našoj domovini. A svima je bio na čelu nadiskup splitski Manasse, koji je neprekidno tajno šuroao sa skrbnici Stjepanovimi.

Zapovjednik ili vojvoda ugarske posade u gradu plitu stanovao je u nekoj kuli na iztočnoj strani grada, imao je dosta veliku posadu. Ovome vojvodi, budi da u ga iz Ugarske putili, budi da je na svoju ruku radio, nune na jednom u glavu čudna misao, da nasuprot svim vetim ugovorom silom zauzme čitavi Split i da ga oplieni. osavjetova se za to sa svojimi častnici, a ovi mu reoše, da se to ne bi inače moglo zgodno izvesti, nego ad bi se sporazumili s nadbiskupom Manassom. Pozovu akle i njega na dogovor. On dodje i pristane na urotu, ače sam razloži čitavu osnovu, kako se naum izvede. a koji dan posvetit će se novo sagradjena crkva izvan rada na nekom brdu, po imenu „Gospodi pomiluj“ Kyrie eleison). Sav puk splitski pohitit će na taj dan grada, da prisustvuje crkvenoj slavi. Kad će se tako radjani desiti izvan zidina gradskih, ugarski vojnici, oji će biti u kuli, uzpet će se na gradske zidine, a rugi vojnici, koji će biti spremni izvan grada, čim im dadne znak, svi će priskočiti u pomoć, i tako će grad, šen svake obrane, sasvim lako pasti u ruke ugarskoj podi. Osnova nadbiskupova svidje se vojvodi i njegovim stnikom, te bi s toga i prihvaćena.

U to vrieme bio je načelnik grada Splita neki važni i umni čovjek, po imenu Adrijan, rodom Ta-

lijanac iz grada Treviza. On je više mario za boljak svojih sugradjana, nego li za svoju čast; pa kad je slučajno doznao za zavjeru ugarsku, izdade sve gradjanom splitskim, a zatim pobjegne u svoju domovinu, bojeći se osvete ugarske. Splićani pako videći, da im se radi o glavi, složiše se krišem s Trogirani i drugimi žitelji Dalmacije, te smjestiše na sve strane jake straže, da budu vazda na oprezu. Na urečeni dan, kad će se crkvena slava slaviti, svi će tobož gradjani poći na brdo „Gospodi pomiluj", želeći se uvjeriti, da li je istina, što im je Adrijan odao. U istinu medjutim poslaše iz grada samo djecu, žene i starce na svečanost, dočim se sve oružju dorasla momčad posakrije u gradu. Kad je na to svečanost započela, na jedan put zamnieše trublje na ugarskoj kuli, a vojnici sa zastavami provališe iz kule i razštrkaše se po gradskih zidinah. No na to izadjoše Splićani iz svojih skrovišta, pa što brže potekoše prema kuli, koju upališe, a zatim oboriše sa zidina sve vojnike, koji se bjehu uzpeli. Što je bilo vojnika u kuli, ili izgoriše u vatri, ili postradaše skačući s visoke kule na golo kamenje. Oni pako ugarski vojnici, koji su izvana provalili u grad, biše poubijani, drugi pako prepadoše se ljuto, pa se od straha i smetnje razbjegoše na sve strane.

Splićani spasoše tako sretno svoj rodni grad. Nadbiskup Manasse, kad mu djelo izadje na vidjelo, ostavi zastidjen i posramljen grad Split i ne vrati se nikad više u svoju biskupiju. Splićani pako, a i drugi žitelji gradova dalmatinskih, ozlojedjeni s tolike nevjere, odlučiše odmetnuti se od kralja Stjepana i tražiti drugoga zaštitnika. To jedva dočeka mletački duždo Ordelaf Falieri. Ne mogući Mletčani i onako pregorjeti, što im je Koloman na vjeru oteo Dalmaciju, tražili su samo zgodu, da se opet umiešaju u dalmatinske posle. A sad im se nada liepa prilika ko nikad prije, te se mogahu nadati, da

e ih latinski žitelji primiti razkriljenih ruku, gotovo kao osloboditeljе svoje.

U to ime započne Ordelaf Falieri još god. 1115 vojnu za Dalmaciju. U kolovozu krenu on s velikim brodovljem iz Mletaka i pade najprvo pod Zadar. Sama varoš pade mu brzo u ruke, jer su mu i žitelji bili skloni; ali zadarske tvrdje ne mogaše uzeti, pošto je u njoj bila jaka kraljevska posada, a on nemaše dovoljno kopnene vojske. Ostavi zato Zadar i podje na jug pred hrvatski kraljevski grad Belgrad, koji je bio gotovo predstraža zadarska. Belgradjani ne mogoše mu odoljeti, i premda niesu voljeli Mletčanom, moradoše se predati. Dužd uze od Zadrana i Belgradjana taoce, dade oba grada utvrditi i posadu kraljevsku u tvrdjavi zadarskoj obkoliti, a na to se vrati kući, uvjerivši se, da nema dovoljno pješadije, da bi mogo uspješnije ratovati.

Druge godine 1116 došao je mjeseca ožujka u Mletke njemačko-rimski car Henrik V. Duždo se upravo spremao na novu vojnu za Dalmaciju, zato primi cara uljudno i susretljivo, ne bi li izmolio u njega nešto pomoći. I zaista mu Henrik V. obeća pripomoć za vojnu na ugarsko-hrvatskoga kralja Stjepana. Ordelaf Falieri obrati se takodjer na byzantskoga cara Aleksija Komnena, pa i ovaj pošalje mu pomoćnih četa. Pripremivši se ovako baš valjano podje dužd u svibnju put Dalmacije. Bješe i skrajnje vrieme, da dodje, pošto se je već jaka vojska hrvatska pod banom Aleksijem primicala zadarskoj tvrdji, da izpred nje odtjera mletačke čete. Tik pred zadarskom tvrdjom zametnuta bi 29. lipnja velika bitka, koja se svrši podpunim porazom ugarske i hrvatske vojske. Ban Aleksije pobježe glavom bez obzira, a mnogi odlični plemići padoše u mletačko sužanjstvo. Sad se ne mogaše više uzdržati ni posada u tvrdji zadarskoj, već se predade duždu dragovoljno, samo da slobodna izadje.

Razbivši ovako hrvatsko-ugarsku vojsku prolazio j sada slavodobitni duždo primorjem od grada do grada Najprvo dodje do Belgrada, koji mu se bješe već prošl godine pokorio, i tu potvrdi samostanu sv. Ivana da rovnice kralja Petra Kriesimira. Zatim osvane pred utvr djenim gradom Šibenikom, koji se smatrao nedobitnom tvrdjom hrvatskom. Ali jakoj vojsci duždevoj ipak ne odoli: on bi uzet i na to gotovo do temelja razvaljen, da ne bude više uporištem hrvatskoj vojsci. Odavle podje k Trogiru i Splitu, koji mu se rado pokloniše i priznaše vrhovničtvo mletačko. U svih gradovih uze duždo taoce i darove, pa se onda s njimi i obilnim ratnim plienom vrati slavodobitan u Mletke.

Ordelafo Falieri nije se cienio ipak dosta siguran, da će održati Dalmaciju. Vrativši se kući pošalje umah u Ugarsku tri poslanika, sina svoga Vitala Faliera, Ursa Justiniana i Marina Maurocena, da bi s kraljem Stjepanom III. sklopili petgodišnje primirje. Ali Stjepan ne mogaše pregorjeti Dalmacije. Odbi primirje, pa sliedeće godine 1117., kad su Mletci s čitavom Italijom stradali od kobnih potresa, diže opet vojsku na Dalmaciju, koja je sretno napredovala i Mletčane gotovo iz svih gradova iztjerala. Čini se dapače, da su čak i otoci Rab, Krk i Osor (Cres) pristali na novo uz svoga zakonitoga kralja.

Slavodobiće hrvatske i ugarske vojske prisili Ordelafa Faliera na treću vojnu. Sabere g. 1118. i liepo brodovlje i sjajno oboružano konjaničtvo s ravnica lombardskih, pa ga preveze u Dalmaciju. Čim je prispio u Zadar, požuri se, da udari na hrvatsko-ugarsku vojsku, da ju ko lani u jedan mah u prvoj vatri smrvi. Po svom dosadanjem običaju sam je dužd i ovaj put sudjelovao u bitci, boreći se ko prosti vojnik. Na nesreću svoju bude umah na početku bitke ranjen, te su ga morali odnieti s bojišta. Konjanici njegovi borili su se još neki

, dok se ne smetoše, ne videći pred sobom vojvode ga. Ostavljajući mrtve na bojištu uzeše u najvećoj tnji bježati u Zadar. Mletčani biše do nogu razbiti; m duždo izdahnu za nekoliko dana od smrtnih rana. tvo mu tielo odnieše na brod, da ga prevezu u Mletke jedno s ostatci vojske. Tamo su očekivali vesele viesti, r niesu ni dvojili o tom, da će Ordelafo novo slavlje viti; a kad tamo, kolik užas zavlada medju gradjani, da ugledaše tek ostatke brodovlja, nešto malo preoale vojske, a k tome još i mrtva dužda!

Novi dužd Dominik Michieli nije u prvi čas ni sao o odmazdi. Ne mogući rata sada nastaviti, zadovolji onim, što mu je u Dalmaciji preostalo, naime Zaom na kopnu i gradovi na otocih. Gradovi Split i rogir, kako no i Šibenik i Belgrad vratiše se opet pod oga kralja.

Ali za to Dominik Michieli ne smetnu s uma tih adova, niti ne zaboravi sramote svoga rodnoga grada. odine 1124. u svibnju vraćaše se on s velikim, jakim odovljem iz dalekoga iztoka, iz svete zemlje, kamo še na poziv papin pošao. Prolazeći mimo hrvatskoga imorja uhvati zgodnu priliku, pa će zaskočiti gradove lit i Trogir, gdje niesu ni slutili, da bi krstonosac gao omastiti svoje ruke krvi kršćanskom. Duždo zae nepripravne kraljevske posade u Splitu i Trogiru, tjera ih i prisili tako oba grada na predaju.

Čitavo primorje hrvatsko od Kvarnerskoga zaljeva grada Splita bijaše sada u rukama mletačkim. Jedini vatski grad Belgrad ostao je vjeran svome kralju. U mu zbirale su se posade, protjerane iz Splita i Tro:a; iz njega su čete hrvatske i prije i sada udarale na metne gradove latinske. Kako je Belgrad imao zgodan ložaj a bio blizu Zadra, nikad ne bi mogla pokraj njega rna obastati mletačka vlast u Zadru. K tome je Bel-

grad bio kraljevski grad i spominjao svakoga na slavna vremena Petra Kriesimira i Zvonimira! Dok će ovaj grad stajati, nije sigurno mletačko gospodstvo u Dalmaciji. Duždo ga odluči zato osvojiti i razoriti. Svom silom i biesom baci se nj i provali u nj. Vojsci svojoj obeća za plien blago čitavoga grada i dozvoli joj, da radi što joj volja. Grad bi razoren do temelja, da mu se zatre trag za sve vjekove. Tako su Mletčani htjeli izbrisati s lica zemlje uspomenu na kraljeve hrvatske i njihova prava na Dalmaciju.

Nesretni žitelji razorenoga Belgrada preseliše se u bliži Skradin, kamo bi prenesena i biskupija; a zemljište belgradsko spade pod općinu zadarsku. Ovako nestade slavnoga i sjajnoga nekad Belgrada. Na njegovu mjestu podiže se kasnije malo mjesto, koje danas ima jedva 150 kuća i 700 hrvatskih žitelja. Dalmatinski gradovi vratiše se kasnije opet pod hrvatsko-ugarske kralje, svoje zakonite gospodare; ali je hrvatski narod krvavo to platio, jer izgubi krunu svih gradova svojih, svoj kraljevski grad Belgrad.

16. Arnerijev grob.

Nije prošlo ni dvadeset godina, što je hrvatski Belgrad ležao u razvalinah, kad se na carsko priestolje u Carigradu pope silan vladar, po imenu Emanuel iz porodice Komnena (1143—1180.). Čim se zacari, zamisli veliku osnovu, da povrati svome vladanju nekadanju slavu i moć. Byzantska država neka bude opet prostrana i velika, kako no bješe pred šest sto godina za slavnoga cara Justinijana. Svi narodi, koji žive u zemljah nekad byzantskih, neka se pokore velikomu caru, a koji ne će s dobra, prignut će ih pod svoj jaram mačem u ruci.

garsko carstvo bijaše već od g. 1018. slomljeno, a
sne zemlje njegove ostadoše grčke pokrajine. No zato
Srbi ponosno podigli glavu, pa hoće pod svojim Stje-
nom Nemanjom da budu svoji, da imadu svoju
lavu. Ali i ugarski kralji bili su Emanuelu trn u oku.
samo da su pred petdeset godina zavojštili grčku
krajinu Sriem s obih strana Dunava, nego eto ne-
no usudio se Koloman da se proglasi kraljem Hr-
ske i Dalmacije, koje su još nedavno priznavale vr-
nu vlast byzantsku! A nasljednici Kolomanovi iz roda
adova pojagmiše se čak i za banovinom Bosnom, pače
eše šurovati i sa srbskimi vladari, koji nastojahu da
otmu carskoj vlasti i podignu na svoje noge!

Emanuel se rieši, da će skršiti ugarske Arpadoviće.
čim smrvi njih, bit će mu pred nogama ne samo
arska, nego i Hrvatska i Dalmacija s Bosnom i Srie-
m, pa će i srbske župane proći volja, da se otimlju
skoj vlasti. I tako planu velik rat medju ugarsko-
vatskimi kralji i carem byzantskim, koji je u svem
jao skoro dvadeset i pet godina. Uz ugarsko-hrvatske
dare pristajahu bosanski bani i srbski knezovi, boreći
za slobodu svoju; a cara grčkoga pomagahu opet braća
odjaci ugarskih Arpadovića. U Ugarskoj naime nije
tada još stalno odredjeno, ima li vladajućega kralja
liediti sin prvorodjenac ili koji mladji brat kraljev,
zato je uviek bilo smutnja u kraljevskoj porodici, kad
je umro stari kralj. K tome bi se dogadjalo i to,
bi mladja braća tražila više puta od prvorodjenca
ta, koji je bio kralj, da im dade upravljati kojim
lom svoje države; a kad ne bi kralj na to privolio,
bi bježali u Carigrad, pa tamo molili cara, da im
e zaštitnik, pa da im pomogne do njihova prava.

Još za vladanja ugarsko-hrvatskoga kralja Gejze ra-
je tako car Emanuel u prilog kraljeviću Borisu Ko-

lomanoviću, a iza smrti Borisove (1154) ustao da tob
brani mladju braću kraljevu: Ladislava i Stjepana
Kralj naime Gejza imenova i odredi prvorodjenoga si
svoga Stjepana IV. za svoga nasljednika, ali tim povrie
braću svoju toli ljuto, da su iz Ugarske pobjegli u C
rigrad i tamo se dali u zaštitu zakletomu dušmanu
svoje domovine. Car ih prime razkriljenih ruku, pa
oženi Stjepana svojom rodjakinjom, liepom Marijon
a kad je na to kralj Gejza g. 1161 umro, nastoja
svom silom, da zbaci s priestolja njegova sina, i da n
metne Ugarskoj kojega od svojih štićenika, koji bi onc
priznao vrhovnu vlast byzantskoga carstva.

Kad mu to ne podje za rukom, kako je želio, la
se Emanuel drugoga načina. Kralj ugarsko-hrvatski Stj
pan IV. imao je mladjega brata Belu, komu je ota
Gejza namienio na samrti jedan dio svoga kraljevstv
da njim upravlja kao vojvoda, ali tako, da se pokorav
starijemu bratu ko svome vrhovnome gospodaru. Kad
Emanuel g. 1163 sklopio mir s kraljem Stjepanom, n
puti ga, te mu je dao mladjega brata svoga Belu, da g
povede u Carigrad i da ga tamo odgaja. Čim mladi Bel
stiže u Carigrad, promieni mu car ime nazvavši g
Aleksijem, imenova ga despotom i namieni mu svoj
kćer Mariju za ženu. No pored toga poče umah o
ugarsko-hrvatskoga kralja zahtievati, da predade Beli n
ime baštine onu vojvodinu, koju mu bješe pokojni ota
namienio. Pa kad kralj Stjepan na to ne privoli, započ
rat iznova g. 1164. Ratovalo se na više strana, pona
više u zemljah kraljevstva hrvatskoga, jer je Emanuel
bilo najviše do toga, da upravo ove zemlje povrati ca
stvu svojemu.

Grčkoj vojsci zapoviedao je sam car Emanuel. Kre
nuv iz Carigrada starodrevnom vojničkom cestom, koj
je kraj Sredca (Sofije) i Niša vodila do Beograda, predj

rieku Savu i provali u pokrajinu Sriem, koja je obuhvatala ne samo današnji Sriem, nego i sadanju medju Dunavom i Tisom. U tinji čas prodre car omnom vojskom svojom do Petrovaradina, gdje se utabori, da mu bude što laglji i slobodniji prelaz ursku. Iz Petrovaradina odpravi kralju Stjepanu ovu nicu: „Niesmo došli, sinko moj, da na Ugarsku mo, nego da vratimo Beli njegovu baštinu, koje ti esmo silom, nego nam ju ti i tvoj otac već prije volje odstupiste. Ako se je dakle slučilo, te bi tvojom privolom imao postati naš zet — a ti si to ugovorom potvrdio — zašto mu onda ne daješ nje- baštine, pa se uza to ne koristiš našom naklonosti ezničtvom? Ako se pako žacaš našega rodbinstva žnosti svoje, a duh ti već za drugim teži: budi en, da ne ćemo nikako dopustiti, da nam se ma va sila nanese". Od Petrovaradina podje Emanuel Dunava do grada Bača, koji je tada bio prvi grad avome Sriemu i sielo nadbiskupa. Kuda je car pro- svagdje mu je narod sa svećenstvom dolazio u t, i pozdravljao ga pjesmami i hvalospjevi po grč- obredu. Stigavši napokon pred Bač utabori se uel u veoma čvrstu taboru.

U to nije ni ugarsko-hrvatski kralj Stjepan IV. vao. Njemu priskoči u pomoć češki kralj Vladislav a na to krenuše oba u južnu Ugarsku, da suzbiju Čuvši Emanuel, da je uz Stjepana i češki kralj islav, potraži u svome logoru Moravljanina Bogotu, bješe još pred sedamnaest godina za križarske vojne u Carigradu. Našavši ga, dade ga obući u strano o, te mu zapovjedi, da podje u neprijateljski tabor, ad dodje do češkoga kralja, da mu saobći ovu po- : „Kamo putuješ? Kamo si pošo s vojskom svojom? ne znaš, da dižeš ruku na velikoga cara, s kojim je

opasno vojevati i s pravednih razloga, a kamo li sad kad ga Ugri vode za nos otevši kraljeviću Beli baštinu koju su mu podielili, te su tako svoje zakletve pogazili i ruglu izvrgli. Zar ne znaš, da se i onaj, koji s običnim čovjekom sklopi ugovor, smatra po zakonu za krivca ako se predomisli i ugovor razkine? A Ugri, koji su prekršivši ugovor uvriedili toli velikoga cara, da ostanu nekažnjeni? Nipošto. Zar car ne vodi pravedan rat zar se ratna sreća ne naklanja uviek pravednoj stvari? Promisli još; ti kao sluga dolaziš da ratuješ sa svojim gospodarom, ne kao sluga, kome je silom namet nuto da služi, nego kao dobrovoljni sluga, što vi zovete kletvenik (vazal). Il zar se ne sjećaš, što si nekad govorio u Carigradu, kad si s carem rimskim išao na križarsku vojnu put iztoka? Dočim sada do tvoje odluke stoji konac i uspjeh stvari, dobro promisli, što prudi te i tvojim Čehom . . .". Na ove rieči odporuči češki kralj Vladislav: „Niesmo došli ovamo, da nanesemo rat velikomu caru, dobri moj čovječe, niti smo zaboravili na ono, što smo s njim ugovorili, već smo došli da obranimo mladjanoga kralja Stjepana od njegovih neprijatelja. Ako je taj kralj Stjepan što god proti veličanstvu carevu sagriešio (čujem, da je zauzeo zemlju, što zapada Belu), to će on uz naš sud i posredovanje oteto vratiti i okajati svoj čin". Rekavši ovo odpusti kralj Bogotu, koji se je na to vratio u carev logor i tamo sve izkazao Emanuelu. bješe ta poruka veoma mila, pa da ne prolieva krvi prihvati ponudu češkoga kralja. Sklopljen bi na to mir medju Ugarskom i byzantskim carstvom, te kralj Stjepan podieli svome bratu dio zemlje, koji ga je zapadao, naime čitavi Sriem. Car pako, ostavivši Nicefora Kalufa da upravlja Sriemom, vrati se u svoju priestolnicu. Uz put ponese iz Mitrovice (iz hrama sv. Dimi-

trija) ruku mučenika sv. Prokopija i sahrani ju u gradu Nišu, gdje je ostalo tielo ovoga svetca počivalo.

Mir ne potraja dugo. Ugarsko-hrvatski kralj Stjepan poželi si opet kitnjastoga Sriema, pa ljeti 1165 provali u nj, da ga otme Grkom. U tinji čas zauze svu pokrajinu sve do grada Zemuna, kojega ne mogaše u jedan mah osvojiti, pošto je bio utvrdjen, a k tome ga je branila i jaka grčka posada. Emanuel pošalje za obranu grada i pokrajine nove čete, a kralju Stjepanu zaprieti ovom poslanicom: „Nepravedno radiš, vele plemeniti mužu, kad kršiš nedavno meni zadatu vjeru glede Sriema i Zemuna. Znaj dakle, ako što prije ne odeš iz oblasti, koja nije tvoja, stradat ćeš ne samo s toga, što ću ti Sriem opet oteti, nego ću ti umah zatim dati zemlje tvoje poharati i spaliti od svojih ljudi. Zar ne znaš, koliko je zlo snašlo Ugarsku, što je tvoj otac Gejza uvriedio bizantsko carstvo? Ali kazna za njegove griehe bila je za nj spasonosna. Ti pako pazi, da se ne bi kasno i zaludu kajao".

Kralj Stjepan slabo je mario za prietnje careve, već je i dalje obsiedao Zemun. Ne mogući ga silom uzeti posluži se izdajom. Dogovori se naime tajno s ugarskimi žitelji i pristalicami svojimi, što su bili u gradu, te mu ovi nekoga dana otvoriše gradska vrata. Zgodilo se to u travnju g. 1166.

Pad Zemuna, najtvrdjega grada u čitavom Sriemu, silno se kosnu cara Emanuela. On odluči strašno kazniti kralja Stjepana. Još za obsade Zemuna spremao se je na odlučnu borbu s ugarsko-hrvatskim kraljem, te je u to ime na sve strane tražio saveznike i sabirao vojnike. Nešto pomoći poslaše mu ruski knezovi Rastislav i Jaroslav; osim toga pozvao je na oružje Srbe, pače je sklopio savez i s turskim sultanom. Skupivši ovako ogromnu vojsku stiže mu strašna viest o padu Zemuna.

Premda je caricu upravo onih dana shrvala lj
bolest, ostavi ipak car priestolnicu svoju i podje s v
skom na sjever. Koncem lipnja bješe već u Sredcu, g
pribiraše još više vojske. Tu smisli i osnovu, kako
ne samo Sriem uzeti i kralja Stjepana kazniti, n
kako će uza to osvojiti i sve zemlje i oblasti, što no
nekad spadale na hrvatsku državu. Hrvatska, Dalmac
pa i Bosna neka se vrate pod byzantsku vrhovnu vl
kojoj su se pokoravale, dok ih nije lakomi Kolon
ugrabio zakonitomu gospodaru. U to ime razdieli En
nuel svoje čete u dvie vojske: jednu vojsku povede s
put Sriema, a drugu povjeri vojvodi Ivanu Duki,
s njom osvaja Bosnu, Hrvatsku, Duklju i Dalmac
naime sve zemlje, koje su nekad spadale na rims
Dalmaciju.

Ivan Dukas sretno obavi, što mu bješe car povje
Iz Sredca prodje kroz Srbiju u Bosnu, gdje no pok
bana; a zatim upade u Hrvatsku i Dalmaciju. Tu
se slabo opirao ban Ompudin, pošto su kraljevske č
bile pošle u Sriem na cara Emanuela. Grada Zadra
mogaše Ivan Dukas uzeti, jer je bio u mletačkoj vla
ali za to pridobi susjedne gradove hrvatske, poime
Ostrovicu i Skradin, koji je u to doba počeo cv
tati mjesto razvaljenoga Belgrada. Odavle krene sla
dobitno na jug. Uz put zauze Trogir i Split, za
pokori čitavu Neretvu i slavno već tada pleme Kači
Iz Neretve provali u kraljevinu Duklju, te osvoji
nekadanje crvenohrvatske oblasti zajedno s Dubrov
kom, Kotorom, i drugimi gradovi. Tako je Ivan Du
osvojio svega petdeset i sedam tvrdih grado
i vratio byzantskomu carstvu čitavu rimsku pokraj
Dalmaciju. U Hrvatskoj i sjevernoj Dalmaciji post
na to carskim upraviteljem Nikefor Kalufo, koji je
nedavno bio namjestnik u Sriemu; a u kraljevini Du

i južno-dalmatinskih gradovih (Dubrovniku i Kotoru) zavlada u ime carevo vojvoda Izak. Nicefor Kalufo stolovaše u gradu Spljitu, a vojvoda Izak po svoj prilici u Draču ili Skadru na Bojani.

Dok je vojvoda Ivan Dukas osvajao hrvatske i dalmatinske krajeve, obsiedao je car Emanuel tvrdi grad Zemun u Sriemu. Kralj Stjepan spremao je doduše vojsku, da obrani ovaj grad i čitavu pokrajinu, ali se ipak nije usudio, da se ogleda s carem. U to zapade posada ugarsko-hrvatska u Zemunu u toliku biedu, da su vojvode poslali Emanuelu poslanike, te mu ponudili, da će mu grad predati, ako ih pusti s vojskom zdrave i čitave otići. No car poruči im, da ne će na to privoljeti, dok vrhovni vojvoda Gregorije i drugi vojvode u gradu ne metnu užeta na vrat, pa gologlavi i bosonogi ne dodju preda nj moliti za milost. Odpravivši tako poslanike dade car još jednom jurišati na grad, te ga na posljedku zauzme. Na to dodjoše predanj vrhovni vojvoda Gregorije i druge vojvode, baš onako kako bješe naložio, pa ga plačući moljahu za milost. Car ih izprva ne htjede ni gledati, no na molbu kraljevića Bele pokloni im život, ali ih dade u tavnice pobacati. Na to provališe razjareni vojnici byzantski u grad, pa ubijahu ljude ko jaganjce i oplieniše grad baš nemilo. Po silnih mrtvacih bilo je vidjeti, da se je grad baš junački branio. Medju mrtvimi nadjena bi i neka žena vračarica, koja se bješe za obsade popela na gradske zidine te htjela da vračarijom spase grad; — ali ju u sred vračarija shvatila strjelica grčkoga vojnika.

Kralj Stjepan ljuto se prepao, kad je začuo za pad Zemuna, jer gotovo nije ni vjerovao, da bi se taj grad mogo toli brzo osvojiti! No još ga više potrese, kad se je pročulo, da je i svakolika Hrvatska s Dalmacijom spala u šake byzantske. Ne mogav uza to dobiti obe-

čane pomoći niti iz Češke niti iz Ruske, pošalje slavodobitnome caru Emanuelu svoje poslanike nudeći mu mir. Poslanici bijahu sami odlični ljudi, medju njimi i sriemski biskup. Ovi izjaviše u ime kraljevo, da će on drage volje odstupiti caru Sriem i svu nekadanju rimsku Dalmaciju, samo ako pristane na mir. Car odvrati poslanikom ujedljivo: „Velika i čudna je stvar, kad tko hoće pokloniti ono, što je već izgubio. Mi imamo Sriem, osvojismo Zemun, zauzesmo silom Dalmaciju, i tako smo postali gospodari svega onoga, što nam hoćete da odstupite, pošto vam je oteto. Ili zar imade u vas još jedan Sriem, još jedan Zemun, ili druga Dalmacija?“ Narugavši se ovako do volje ugarskim poslanikom okrenu govorom i završi: „Ali da vidite, kako čestito i pošteno mislim s vama raditi, jer ste kršćani, to pristajem na mir, ali vam je priseći, da ćete mir i držati“ Na to se poslanici zaista zakleše na ime kraljevo, da će držati mir i da odstupaju Sriem i Dalmaciju.

Ali kralju Stjepanu IV. ne bješe iskreno stalo do mira. Čim mu je malko odlanulo, umah je opet snovao, kako da vrati izgubljene zemlje svojoj državi. Pomagala su ga pri tome i mnoga hrvatska gospoda, kojim se ne mogaše sviknuti grčko vladanje. Nadbiskup splitski Petar ostavi prvi svoju stolicu i ode u Ugarsku, ne htijući se pokoravati caru razkolniku, a i mnogi hrvatski župani ne htjedoše se iznevjeriti svomu zakonitomu kralju, pače nastojahu, da bi čak i latinske gradove odvratili od byzantskoga cara. Videći to kralj Stjepan IV. pošalje u Hrvatsku i Dalmaciju nekoga vojvodu ili bana Relju, čovjeka moćna i ugledna, da se stavi na čelo nezadovoljnikom, pa da protjera Grke iz ovih kraljevina. Čim je Relja došao u Hrvatsku, grnuo narod odasvud pod zastavu njegovu, te župa za župom i grad za gradom odmetaše se od byzantskoga cara. To prisili carskoga

namjestnika u Splitu, Nicefora Kalufa, da izadje s četami svojimi u susret vojvodi Relji. No prolazeći kroz hrvatske župe ostavljali ga redom njegovi ljudi, bježeći i razilazeći se na sve strane, tako da se je napokon Nicefor s posve malom četom našao pred neprijateljem. On se je doduše s ostatci svoje vojske hrabro borio, ali mu nije pomoglo. Četa bi mu razpršena, a on sam bi zarobljen.

Iza ovoga poraza odmetnu se od byzantskoga carstva čitava Hrvatska, a valjda s njom i Bosna. A i njeki gradovi dalmatinski pokoriše se opet kralju Stjepanu. Jedini Split, gdje su osobito svjetovnjaci revno pristajali uz cara, ne htjede se predati. Zato odluči vojvoda Relja, da će ga silom uzeti. O tom priča neki latinski pisac ovako: Vojvoda Relja nastojaše na svaki način, da postane gospodar i načelnik grada Splita, ali ga caru odani Splićani ne htjedoše bojeći se, da ne bi spali pod vlast muža hrvatskoga poriekla. Na to počne vojvoda udarati na grad. Dolazio bi sve pod zidine gradske i odvodio silu ljudi i stoke za plien. Splićani se ne usudiše oprieti velikoj sili njegovoj, već se braniše iza svojih zidina; samo kadkada provaljivali bi iz grada i štete nanosili svome dušmaninu. Zgodi se jednom, da je vojvoda Relja sabrao veliku vojsku, te se utaborio pred gradom, pa stao harati i sjeći vinograde i plodonosno drveće. Videći to tužni Splićani pošalju preda nj poslanike moleći ga, neka bi se s njima nekako nagodio. Ali Relja odgovori: „Ja ne ću prestati haranjem, dok ne posiečem sve vaše vinograde tako, da vam savim nestane vina, pa da ga nemate ni toliko, koliko ga vama treba za jednu misu“. Tužni poslanici odoše, a vojvoda pade opet pod zidine, poče gradjane grditi i pozivati ih na mejdan. Na to se Splićani ipak jednom ohrabriše, pa pograbivši oružje provališe na gradska

vrata. Razdieliše se u dvie čete; jedna će se ogleda
s Hrvati, a druga će im zaći za ledja, pa iz zasjede
njih navaliti. Domala dodje do bitke, i sred bitke pr
vališe oni iz zasjede. Nastade ljuto kreševo, te sam vo
voda Relja pogibe prvi u boju. Čim on pade, čete nj
gove nagnuše u bieg. Splićani proganjahu neko vrie
bježeće Hrvate, a zatim se vratiše veseli u grad. U
put odrubiše glavu palomu vojvodi Relji, te ju natako
na gradske zidine, neka se znade, tko je pobiedio.

Ali Splićani ne mogoše ipak odoljeti. Još iste godi
1167. pokoriše se kralju Stjepanu, a s njimi i grado
Trogir i Šibenik. Kralj Stjepan potvrdi na to sve p
vlastice ovih gradova, što ih dobiše od njegovih predj
a papa Aleksandar III. imenova na molbu Splićana n
voga prvostolnika, nekoga Girarda iz Verone, ljuta pr
tivnika grčkoga cara.

U isto vrieme, kad se je Hrvatska s Dalmacijo
vratila pod svoga kralja, vojevaše druga ugarsko hrva
ska vojska u Sriemu. Vodio ju je glasoviti vojvod
Dionisije. Ovaj zateče jednom prilikom rano u zoru n
pripravne grčke vojvode Gabrasa i Branu, te ih potuč
i razprši im svu vojsku. Vojvode same jedva žive um
koše. Dionisije dade pale Grke pokupiti i sve na jedno
mjestu sahraniti, a nad grobom njihovim podiže velik
mogilu, da bi se činilo, da ih je kud i kamo više i
ginulo.

Kad je za sve to čuo car Emanuel, dodija mu vj
rolomni kralj Stjepan. Umah iza uzkrsa 1168 dodje sa
u Sredec, te sabiraše vojsku sa svih strana svoga ca
stva, da učini jednom kraj i konac zulumu ugarskomu.
Deseći se u Sredcu stiže mu glas, da se je od dva mje
dena kipa, što su stajala na trgu u Carigradu, te jeda
prikazivao Ugarsku, a drugi byzantsko carstvo, onaj by
zantski od starosti porušio, dočim je ugarski ostao čitav

mah zapovjedi, da se ugarski kip sruši, a byzantski
novo podigne, hoteći tako označiti sudbinu obih dr-
ara. Sabravši zatim veliku vojsku zače razmišljati, bi
sam pošao na vojnu ili bi vojsku povjerio kojemu
vodi. Svjetovahu ga, da ostane u Sredcu i da imenuje
vode, jer ako pobiede, bit će veća slava, ako budu
raženi, bit će manja sramota. Na to povjeri čitavu
sku svome rodjaku Andreniku Kontostefanu i poduči
, kako će vojevati s Ugri.

Već iza nekoliko dana predje Andronik Savu i
pre s velikom vojskom svojom do Zemuna. U isto
eme prispije i ugarska vojska, koju je vodio hrabri
onisije. Približivši se Ugrom ne htjede se Andronik
mah upustiti u borbu, već razasla svoje ljude, da uhvate
jega Ugrina, koji bi im izkazao položaj i broj nepri-
teljske vojske. I zaista zarobljen bi jedan Ugrin, koji
priča, da ugarsku vojsku vodi 37 vojvoda (župana,) a
na čelu da im je hrabri Dionisije; vojnika da ima
5.000 konjanika, oklopnika, strielaca i praćara. Ugri
su toli smjeli, da ne će grčka vojska ni prvoj navali
jihovoj odoljeti.

Andronik odabere dan sv. Prokopija (18. srpnja) za
itku. U to mu stiže pismo od cara Emanuela, gdje mu
loži, da bitku odgodi na zgodniji dan. No vojvoda
ri pismo u žep i povede vojsku u bojne redove. Pore-
vši vojsku i osokolivši ju vatrenom besjedom poče ju
diti u boj. Idući na neprijatelja dodjoše do onoga
jesta, gdje je lanske godine Dionisije podigo mogilu na
obu palih vojnika grčkih. Svi poskakaše ovdje s konja,
se prisegom zavjeriše, da će smrt svojih drugova
to osvetiti.

Dionisije čuvši, da se Grci primiču, nije si mnogo
to glave razbijao. Kako se i suviše uzdavaše u svoju
agu, smijaše i rugaše se neprijateljem, pače zapovjedi

svojim Ugrom, da se ponapiju vina i da nekoliko vr-
čeva izkape u zdravlje dolazećih Grka. A na to se di-
goše brzi Ugri, pograbiše oružje, i staviše se u bojn
red. Bitka započe. Izprva ko da će Ugri pobiediti, al
na posljedku pretegnu grčka sila. Ugri nagnuše u bieg
a Grci za njimi te ih poubiše sila, da je bojno polj
bilo prekrito lješinami ugarskih junaka. Zarobljena bi
ogromna zastava, koja je bila tolika, da su ju mora
voziti na kolima; isto tako uhvaćen bi i Dionisijev kon
s čitavom opremom, te je sam Dionisije jedva živ p
čudu umako. Zasužnjeno bi još mnogo vojvoda, medj
njimi pet župana, zatim osam stotina vojnika.

Ovom odlučnom bitkom svrši se dugotrajni rat medj
carem Emanuelom i kraljem Stjepanom. Sriem, Bosna
i čitava Hrvatska s Dalmacijom (izuzam Zadra) spadoše
ruke careve, koji umah pošalje svoje vojvode i upravitelj
u ove zemlje i pokrajine. Malo zatim zaruči car kraljevića
Belu ili Aleksija, koji se je svedjer u Carigradu desio
sa svojom kćeri Marijom i odredi ga za svoga naslje-
dnika na priestolju byzantskom, nadajući se ovako, da će
Bela svoju baštinu za sve vieke sjediniti s carstvom.

Hrvatska s Dalmacijom ostade sada pod byzantskim
carstvom kroz trinaest godina, naime sve do smrti cara
Emanuela. Namjestnikom carskim postade Konstantin Se-
bastos, koji se je ponosno zvao „vojevoda čitavoga kra-
ljevstva dalmatinskoga i hrvatskoga.“ Stolovaše u gradu
Splitu i nastojaše odavle, da pokori hrvatske župane i
plemena, koja niesu htjela da skuče svoj vrat pod by-
zantsku vladu. Osobito se u tih borbah proslaviše žitelji
hrvatskoga grada Klisa, i plemena Kukari i Kačići. No
napokon prevlada grčka sila, i za dvie i tri godine ne
bješe nikoga više koji bi se otimao oružjem u ruci by-
zantskim vojvodam. Ovi pako, pokorivši Hrvate, nasto-
jahu sada, da im u svem ugode, pa da tako steku iskre-

privrženika u Hrvatskoj i Dalmaciji. Stari neki pisac vieda o tom ovako: Sva Dalmacija i malo ne ciela tska bijaše podložna caru Emanuelu. Ovaj pako bi- veoma milostiv prema svim podanikom svojim. Nije ao daća, već je veledušno razpoklanjao svoja dobra. bi častio, koji su k njemu dolazili na poklon, pače m i putne troškove iz svoje carske blagajne nami-. Doznavši pako, koliko ima duša u gradu Splitu, je svima podpore, čak i djeci u koljevkah darovao jedan dukat. Vojvode njegove došavši s velikom om imale su vazda silu i obilje novaca za trošak, iesu bile na teret gradjanom."

Sve se pokori caru Emanuelu, samo glavar kršćan- crkve, nadbiskup Girard u Splitu ne htjede ni čuti ara razkolnika. Svjetovnjaci splitski zahtievahu od a nadbiskupa, da i on podje na poklon novome go- aru Hrvatske i Dalmacije, pa da bi mu svećenstvo ovo u to ime moralo skupiti novaca za put. Ali rd ne htjede na to privoliti, već ode u Rim papi sandru III., a ovaj izdade g. 1170 poslanicu, kojom odi svećenstvo hrvatsko i dalmatinsko od plaćanja e podpore, ako bi nadbiskup išao u pohode ili na on budi caru byzantskomu, budi kralju ugarskomu. rd vrati se na to u Split misleći, da će se gradjani iriti; ali kad su sada splitski svjetovnjaci, na čelu načelnik Ivan, još odlučnije tražili, da ide u Cari-, ostavi on po drugi put svoju stolicu, te se ne vrati sve do smrti svoje (1175). Splićanom dade se to žao, te kušahu poslanstvom na papu domamiti Gi- a u Split. Girard obeća, da će se vratiti, ali samo pogodbu, ako mu se gradski načelnik i čitavo gra- stvo prisegom obveže, da će vazda braniti prava ova i crkvena, a poimence da ga ne će ni sami , a niti pustiti, da ga drugi sile, da se podje po-

kloniti caru Emanuelu. Splićani medjutim ne pristado na to, pa tako se Girard više ne vrati na svoju stolic

Po smrti Girardovoj imenova papa na molbu Spl ćana nadbiskupom nekoga Talijana Rajnerija, koga s Hrvati prozvali Arnerijem. Ovaj Arnerije bijaše, kako s priča, imućan čovjek, a uza to uman i razborit biskup Čim je došao u Split, saletiše ga gradjani, da učini onc čemu se je Girard toliko otimao, pa da podje u Cari grad na poklon caru Emanuelu. Na veliko veselje gra djana privoli Arnerije na to, i umah biše izabrani po slanici, koji će s nadbiskupom poći u Carigrad. Došavš onamo primljen bi Arnerije vele prijazno, te pozdrav cara najpokornije u ime gradjana splitskih. Iza tog ostade duže vremena u Carigradu, a trošak za boravak njegov i splitskih poslanika namirivala je carska bla gajna. Kad je napokon Arnerije zamolio cara, da g milostivo odpusti, car obilno nadari i njega i Splićane pa im dozvoli, da se vrate u domovinu.

Tako nije carstvo byzantsko imalo više ni jednog protivnika u gradu Splitu. Arnerije sa svojim svećen stvom pokoravao se je zapoviedim carskim, a zato j opet novi carski namjestnik, vojvoda Rogerije radio prilog nadbiskupu, kad bi se samo zgoda pridesila. A Arnerije nastojao je živo ne samo oko boljega život svećenstva i oko pouke puka, nego se je i mnogo brinu da uredi svoju biskupiju i da joj vrati izgubljene po vlasti i posjede. Baš radi posjeda zavadi se jednom prilikom s plemenom hrvatskih Kačića, koji su tada bil gospodari Poljica i vladali u gradu Omišu. Povod raz miricam bile su neke zemlje, poimence selo Srinjine n podnožju planine Mosora, koje si prisvajaše u jednu ruk pleme Kačića, a u drugu nadbiskup Arnerije za svoju biskupiju. Razmirice se tako zaoštriše, da se je Arnerije *na posljedku* obratio za pomoć caru Emanuelu, tražeći u

ga zaštite proti Kačićem. Car izdade umah nalog me namjestniku Rogeriju, neka izvidi, da li je istina, nadbiskup tvrdi za Srinjine, i da li ima u njega mo, kojim bi mogo dokazati, da je to selo njegovo.) je nadbiskup vlastnik, neka mu se umah povrate njine, koje su mu Kačići nedavno oteli. Na to dozove lipnja 1180 vojvoda Rogerije zbilja nadbiskupa i ćenstvo, zatim više gradskih načelnika i hrvatskih ana na sud, koji se je sastao u Splitu pred kulom a Emanuela. Ovamo dodjoše osim prućih se stranaka i Mireo, biskup senjski; Flasko, biskup kninski; Mar- načelnik splitski; Marin, načelnik trogirski; zatim atski župani Deša, Nikola, Miroslav, Stjepan, Grubiša, ago, i mnogi drugi. Na sudu ne bješe govora o Srinah, nego samo o posjedu crkve sv. Bartola, i taj bi sta podieljen Arneriju u vlastničtvo. Ujedno dade vojla Rogerije nadbiskupu dva pristava, koji će ga uveu dosudjeni mu posjed. O Srinjinah nije se ništa učilo, jer nadbiskup nije valjda mogao svoga prava kazati. Medjutim ode Arnerije sa svojimi pristašami, da uzme zemlju. Ogledavši medjaše i ustanovivši ih dodje o sela Srinjine; no tu ga dočeka knez Nikola Kačić braćom, rodjaci i pukom. Kačić s družbom obkoli lbiskupa i svi počnu na nj vikati: „Što ti radiš, zli varu? Što snuješ proti nam? Ako te umah ne bude talo, znaj da je to zadnji dan tvoga života.“ Ali Arije se ne prestraši, već odvrati oporo: „Nije to vaša lja, nego crkvena, koju ste silom ugrabili.“ Sada tek tade prava gungula; Kačići sa svojim plemenom pobiše kamenje i bacahu ga na nadbiskupa, dok ga ne topaše pod gomilom kamenja. Dok su ovako Kačići lbiskupa kamenovali, pobjegoše oba pristava i drugi di, koji bjehu nadbiskupa dopratili, u grad Split, da e gradjanom tu nesreću. Ko gromom ošinuti prenuše

se gradjani, pograbiše oružje, pa koje po moru, koje p kopnu pohitiše k brdu Mutograsu (Monte grasso, De belo brdo), gdje se bješe nesreća dogodila. Kačići u t sa svojim pukom umakoše, a Splićani razvališe gomil kamenja, te odnieše lješinu svoga nadbiskupa u Split, gdj ga svečano sahraniše. Kasnije podigoše na istom mjestu gdje je nadbiskup tužno zaglavio, malu crkvicu, koja sad još stoji.

Nadbiskup Arnerije pogibe 4. kolovova 1180. Nje— koliko tjedana kasnije (24. rujna) umrie i byzantski ca Emanuel. Čim je oči sklopio, svakolika Hrvatska s Dal— macijom listom se diže na noge, odmetne se od Carigrada i vrati se u krilo svoga zakonitoga kralja.

17. Kula u Knegincu.

Još za živa cara Emanuela umre u Ugarskoj kralj Stjepan, ne ostavivši za sobom mužkoga poroda. Tko će sada biti kralj? Neka gospoda ugarska pomisliše umah na mladjega mu brata Belu ili Aleksija, koji je od rane mladosti svoje boravio u Carigradu. Emanuel privoli, da se Bela vrati u Ugarsku i da sjedne na priestol djedova svojih. Ali na polazku morade Bela obećati caru, da ne će od njega tražiti svoju baštinu — Hrvatsku s Dalmacijom i Sriemom, nego da će ju i dalje ostaviti carstvu byzantskomu.

Tako postade Bela g. 1173. kraljem ugarskim. Od hrvatskoga kraljevstva nasliedio je iza brata svoga jedino banovinu slovinsku sa Zagrebom gradom; sva ostala zemlja hrvatska i dalmatinska ostade u rukama grčkim. I dok je Emanuel živio, Bela nije pogazio rieči svoje niti otimao caru Hrvatske s Dalmacijom. Ali kad je veliki car grčki umro, kad se je u Srbiji podigo Stjepan

emanja, a u Bosni ban Kulin, e onda je i Bela zabo-
vio na svoje obećanje, pa posego za baštinom svojom.

Godine 1180. vratiše se opet Sriem i Hrvatska s
almacijom u krilo svoga zakonitoga kralja Bele II.
III.). Borba nije ni bilo, jer su i Hrvati i Dalmatinci
žko izgledali čas, da se otmu zagrljaju grčkih voj-
oda. Kad su to vidjeli Zadrani, koji su takodjer već
davna mučno podnosili vladanje mletačko i nepravde
letačkih ljudi, i oni se podigoše na noge, pa odkazavši
osluh duždu pokloniše se kralju Beli. Tako je Bela
pet sjedinio u svojoj ruci čitavo kraljevstvo hrvatsko,
ako ga bješe nasliedio kralj Koloman, prvi kralj hr-
atski od roda Arpadova. No Belina se moć razastrla
š i dalje; njegovu je rieč slušao i bosanski ban Kulin,
njega se pouzdavao i slavni Stjepan Nemanja, koji
utemeljio srbsku državu, okupivši raztresene župe i
lasti srbske u jednu cjelinu.

Kralj Bela bijaše uman i uljudjen čovjek. Ta nije
lud toliko godina proboravio u Carigradu, učeći se sva
me znanju i umienju ljudskome. Ugarski ga ljetopisi
vale, da je bio prijatelj pravde i reda, i da je nemilo
ogonio tate i razbojnike, kojih se bješe za prošlih bur-
h vremena velika sila pojavila. Kažu još, da je još
eo pismene molbenice i pismene tužbe u parnicah,
ako je to odavno bio običaj u Carigradu, gdje se nije
ogao svatko približiti caru, kad bi mu se prohtjelo. Kako
sam kralj bio pravedan, traž o je i od hrvatskoga
na, da radi pravo i zdravo. Poimence se hvali hrvat-
i ban Dionisije „da je ljubio pravicu, i da je u svem
iedio stope preblagoga kralja Bele."

Hrvatsko kraljevstvo bijaše za kralja Bele mirno,
dovoljno i sretno. Kraljevstvom upravljao je ban ili
jvoda, koji je od svojih dohodaka davao kralju godi-
ice 10.000 maraka srebra. Zalud su Mletčani svom

silom nastojali, da opet pridobe Zadar; sav trud njihov bješe zaludan. Jedno samo kidalo vriednoga kralja Belu. Sjećao se dobro, kako je nedavno stradala Ugarska, a s njom i Hrvatska, jer nije bilo stalno odredjeno, tko da vlada iza smrti kraljeve, da li prvorodjeni sin njegov, ili koji od preživjele braće njegove. Emerik ustanovi, da će odsad na izpražnjeno priestolje sjesti prvorodjeni sin pokojnoga kralja, a samo kad sina ne bi bilo, da zapane vladanje kojega brata kraljeva. Ima li u kralja više mužke djece, prvorodjenac nasliedit će kraljevsku čast, a mladji sinovi bit će vojvode i upravljat će u ime bratovo pojedinimi pokrajinami i zemljami, ali tako, da slušaju zapoviedi starijega brata svoga.

U kralja Bele bijaše više sinova; najstariji bijaše Emerik, a mladji zvahu se Andrija, Salamon i Stjepan. Da ne bude kasnije krvi medju braćom, dade Bela još za života svoga prvorodjenca si Emerika okruniti kraljem najprvo ugarskim, a poslije hrvatskim; a zatim mu god. 1194. predade čitavu Hrvatsku s Dalmacijom, da njome gotovo samostalno upravlja, pomagan banom Dominikom. Osigurav ovako prvorodjencu svome nasljedstvo spremaše se kralj Bela zadnje vrieme svoga života, da podje u daleku Aziju na križarsku vojnu, pa da pomaže tamo kršćanskim vladarom, koji bjehu pošli, da oslobode svetu zemlju iz ruku nevjerničkih. Bela bješe u to ime skupio i liepu svotu novaca, a i sabrao čete junaka, kad ga sred tih priprava stiže smrt 23. travnja 1196. Na samrti preporuči još jednom sinovom svojim, da priznaju okrunjenoga već brata svoga Emerika za kralja, a mladjemu sinu Andriji naloži, da ide na križarsku vojnu, pa mu u to ime predade skupljeno blago i sve drugo, što bješe za taj daleki put spremio.

Još nije Bela u grobu ohladio, već se pojavi razdor medju najstarijom braćom Emerikom i Andrijom. Eme-

rik bijaše čovjek strastven, bez ikakve snage i uztrajnosti; tjelesna nemoć njegova činila je k tome, da je bio osobito razdražljiv. Časomice planuo bi gnjevom, a na to bi u tinji čas sasvim malaksao. Kad bi se razigrao, bio je smion i podhvatljiv; ali zato nije bio muguć, da radi promišljeno, uztrajno i odlučno. Ni brat mu Andrija nije bio bolji. Bio to čovjek tašt, slabičak, koji je hlepio za gospodstvom, dok ga nije stekao; a kad ga je zapalo, nije bilo u njega snage, da vrši vlast. Uza to bio je nepromišljen i razpikuća; a nije mario ni za pravdu ni za mudre savjete, već se dao zavoditi od laskavaca, koji ga zavadiše s rodjenim bratom.

Čim je Bela umro, zaboravi Andrija na otčeve opomene. Novce otčeve uze, ali za križarsku vojnu ne htjede ni da čuje. Otčevimi novci sabere vojsku i premami mnogo vlastele na svoju stranu. A na to poče tražiti od brata Emerika, da mu predade u baštinu svu Hrvatsku s Dalmacijom i Bosnom, upravo onako, kako je nedavno kralj Stjepan IV. morao te zemlje ustupiti bratu svome Beli. Kad se Emerik ne odazove ovim zahtjevom bratovim, Andrija trgnu mač iz korica.

Gradjanski rat planu već g. 1197. Kako je u Andrije bilo obilno novaca i vojske, bilo mu je lako ratovati s bratom. Emerik ne mogaše se pouzdati ni u svoje pristalice. Kad ih je pozvao na oružje, mnogi se izvinjivahu, da ne smiju vojevati u svjetskom ratu, pošto su se još za živa Bele zavjetovali, da će poći na križarsku vojnu u svetu zemlju. Emerik se s toga nadje u velikoj biedi, pa se uteče pod okrilje pape Celestina III. Ovaj umah zaprieti Andriji i njegovim pristašam crkvenim prokletstvom, ako se ne bi umirili i pošli na križarsku vojnu; k tome se zagrozi svima, koji bi se s Andrijom družili ili ga čak i pomagali. No prietnje papine slabo su koristile. Svećenstvo u Ugarskoj bilo je doduše većim die-

lom uz kralja Emerika, a i u Hrvatskoj revnovao je osobito za nj zagrebački biskup Dominik, koji je za to mnogo zla pretrpio od pristaša Andrijinih; ali zato su svjetska vlastela jatomice grnula pod zastavu Andrijinu. U slovinskoj zemlji bio je najodlučniji pristaša njegov Vratislav, kojega se je posjed sterao oko Susjedgrada i po Zagorju. Ovaj je Vratislav pretrpio radi Andrije veoma mnogo; protivnici poharaše mu dvore, oteše sva imanja, tako da je ostao siromak bez kuće i kućišta.

Rat medju Andrijom i Emerikom vodio se g. 1197. ponajviše u Ugarskoj i u slovinskoj zemlji medju Savom i Dravom. U Hrvatskoj i Dalmaciji priznavahu još u prosincu iste godine jedinoga Emerika za svoga zakonitoga gospodara. U to postade u siečnju 1198. rimskim papom odlučni i strogi Inocentije III. Jedva bješe na svoju stolicu sjeo, umah odasla vojvodi Andriji poslanicu, u kojoj mu zapovjedi, da po otčevoj odredbi ide u svetu zemlju, a da se okani dalje borbe s bratom i da mu se pokori, jer da će ga inače lišiti nasljedstva i prenieti pravo na priestol na mladjega brata (Salamona). Pismo papino slabo je medjutim prudilo. Andrija je malo mario za prietnje papine, već pošto je sretno napredovao u slovinskoj zemlji, podje preko Save i Kupe na jug, da si pokori Hrvatsku i Dalmaciju. Polovicom veljače 1198. bio je već na jugu Velebita, te su sa svih strana hrlili preda nj svjetski i duhovni velikaši, da mu se poklone: a koncem ožujka stolovao je i u samom Zadru, okružen najvećimi častnici Hrvatske i Dalmacije. Tu se je ponosno prozvao „Božjom milosti vojvodom Zadra, čitave Dalmacije i Hrvatske, a i Humske zemlje", tu je imao posebni svoj dvor i dvorsku kancelariju, tu se je uza nj desio i hrvatski ban Andrija, zatim novi zadarski nadbiskup Nikola, načelnici gradova Zadra i Splita, napokon i neki župani hrvatski, poimence krbavski i sanski

drija ponašao se je gotovo ko sasvim samostalan vla-
r. Iz Zadra ode na jug put Splita, gdje su ga opet
čekali svi nadbiskupi i biskupi hrvatski i dalmatinski,
njih ban Andrija i nada sve vjerni mu Vratislav od
sjedgrada. Pred Splitom sazove vojvoda Andrija vieće
mali sabor hrvatskih velmoža i vlastele, te učini
noge koristne odredbe. Prošavši tako čitavu Hrvatsku
Dalmaciju i sklonivši koje milom koje silom sve hr-
tske župe i latinske gradove, da su mu se pokorili,
je već u travnju 1198. jedini gospodar hrvatskoga
aljevstva počam od Drave pa sve do Humske zemlje.

Sada tek poče raditi, kako bi se izmirio s rimskim
pom, te mu ušo u volju. U to ime diže vojsku na
sjednu oblast Hum, gdje se bješe ukorienila kriva vjera
koga popa Bogomila, a isto tako zaratova i na srb-
oga velikoga župana Stjepana Nemanjića, koji je pri-
tajao uz iztočnu crkvu. On pobiedi i humskoga kneza
velikoga župana srbskoga; ali na to se umah vrati
Hrvatsku, te je već u svibnju opet bio u Zadru.

Andrija boravio je već u Zadru, kad mu stiže druga
oslanica od pape Inocentija III., koja je bila kud i
mo blaža od prve. Papa ga nastojao liepim načinom
putiti, da bude sklon i pokoran svome bratu. Valjda
e braća i prije kušala izmiriti, jer papa svjetuje voj-
odu Andriju, da ostane trajno pokoran i vjeran svome
ratu, da štuje brata ko svoga kralja, a brat će njega
oštivati ko vojvodu. Na posljedku javi papa Andriji
š i to, da je naložio nadbiskupu ostrogonskomu i ko-
očkomu, da ga izobće iz crkve, a na vojvodinu njegovu
dare crkvenu kletvu (interdikt), ako bi iznovice poku-
ao, da digne oružje na brata svoga.

Iz ovoga dakle razabiremo, da je valjda posredo-
vanjem biskupa i nadbiskupa ugarskih i hrvatskih došlo
medju braćom do nekoga sporazumka, te da je Emerik

priznao Andriju samostalnim vojvodom Hrvatske i Da
macije, a Andrija Emerika svojim kraljem i gospodaro
Ali taj mir ne potraje dugo. Još u prosincu 1198. izob
papa Andriju iz crkve, nedvojbeno za to, što je iznovi
trgo mač na brata svoga. Odmetnome vojvodi pridruži
se ovaj put i nadbiskupi zadarski i splitski, zato nalo
papa ostrogonskomu nadbiskupu i zagrebačkomu biskup
Dominiku, da povedu proti ovim crkvenim poglavica
što strožiju iztragu, pa ako su u istinu krivi, da će
on tada skinuti s njihovih časti.

Godine 1199. biesnio je opet očit rat medju br
ćom. Čini se, da je Andrija ovaj put kušao, da oruž
nom silom provali u samu Ugarsku i da brata s pri
stolja skine. No ko što je Andrija u svojem vojvo
stvu bio mnogo jači, tako je u samoj Ugarskoj strank
Emerikova bila brojnija i mogućnija. S toga ostade An
drija kratkih rukava. Emerik ga pobiedi, a Andrija i
gubi ne samo nadu, da bi se mogao popeti na kraljevsk
priestolje, nego bi lišen i vojvodske časti u hrvatsko
kraljevstvu. Za ove borbe iztaknuo se je osobito zagre
bački biskup Dominik ko revan pristaša Emerikov. Sla
vodobitni Emerik namjesti sada za bana Hrvatske i Da
macije nekoga Nikolu, a nesretni vojvoda Andrija uteč
i sakri se najprvo u ugarskoga velmože Ladislava,
zatim pobjegne u susjednu Austriju k nadvojvodi Leo
poldu VI. No ni ovdje ne bješe siguran, jer je brat m
zahtievao od nadvojvode, da mu nevjernika predade il
da ga barem iztjera iz svoje zemlje. Leopold ne htjed
na to privoliti; a kralj Emerik provali u Austriju, te j
pohara. Bilo bi sada došlo do krvavih bojeva, da se ope
nije umiešao rimski papa. Njegov poslanik Krescencij
zajedno s nekimi njemačkimi knezovi i s Konradom
nadbiskupom grada Mainza, uze moliti Emerika, da
oprosti bratu, pa da onda izmirena braća podju u svetu

ju vojevati na nevjernike. Emerik se dade namo- pa oprosti po drugi put vjerolomnomu bratu i vrati vojvodsku čast u Hrvatskoj i Dalmaciji. Još g. 1200. se je Andrija ponosio kićenim naslovom „vojvoda macije, Hrvatske i Humske zemlje".

Ali vlastohlepni Andrija ne mogaše mirovati ni brata ga gledati na kraljevskom priestolu. Ne minuše ni godine, a braća se na novo zavadiše. Nasta grozan u Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji. Andriji se sreća mijala, te se činilo, da će starijega brata nadhrvati. može i vlastela jatomice grnuli pod njegov barjak, a konitoga kralja redom sve ostavljalo. Jednom zgodom tale se obje vojske kod rieke Drave nedaleko od da Varaždina. Emerik stajaše na ugarskoj obali, An- ja na hrvatskoj. Ni jedan ni drugi ne usudi se zame- uti boja; Emerik, jer je bio slabiji, a Andrija nepo- davajući se u dosadanju sreću svoju. Prodje neko rieme, a protivničke vojske ni makac. U to se dosjeti ralj Emerik, što da učini. Ostavi vojsku svoju, pa sam, oloruk, noseći u ruci jedino kraljevsku šibiku, predje reko Drave u Andrijin tabor. Kad stiže onamo, čitava gotovo vojska preseneti, ugledavši kralja svoga. Sve uklanjaše sa strahom i počitanjem pomazanome kra- u, koji je dostojanstveno medju vojnici prolazio. Kad merik dodje u sred tabora, stade i doviknu ovako osu- utim delijam: „Ej ljudi, evo vašega kralja! Tko da od vas usudi, da si omasti ruke krvlju svoga kru- jenoga kralja?" I nitko niti pisnu niti rukom ne mače, već sva momčad dohrli pred kralja, da ga moli za opro- tenje. Na to kralj podje u šator brata Andrije, koji nije ni slutio, što se je zgodilo u njegovoj vojsci. Ni Andrija e znadijaše, kamo da se krene, već poniknu nikom; a ralj na to zapovjedi momkom, da neharnoga brata svežu za njim odvedu. Sada se obje vojske sjediniše, a sva

*

Hrvatska i Dalmacija priznaše kralja Emerika za svo jedinoga gospodara. Nesretni vojvoda Andrija dopa robije; on bi zatvoren od brata svoga u tvrdu ku Kneginec kraj Varaždina, u kojoj je čamio sve smrti bratove g. 1204. Sužanj Andrija boravio tuž dane u tavnici; jedina mu utjeha bješe, što su čest žitelji grada Varaždina svome nekadanjemu vojvodi b na ruku, te mu tako olakšali nesnosno tamnovanje. J i sada vide se, iduć od Varaždina u ljekovite topli Varaždinske, podrtine stare kule Kneginca, koja je n kad od sunca krila hrvatskoga vojvodu.

Dvie pune godine čamio Andrija u kuli Kneginc Kad je Emerik slutio, da mu se primiče zadnji č pusti neharnoga brata iz tavnice, oprosti mu sve i povje mu čedo svoje Ladislava, da mu bude i otac i majk dok doraste do mača i žezla kraljevskoga. Ali Ladisla umre već za nekoliko mjeseci, a na to se izpuni davn želja Andrijina, jer ga zapade kraljevsko priestolje Ugarskoj i Hrvatskoj.

Tužno li bješe vladanje kralja Andrije (II.)! Tolik hlepio za kraljevskim viencem, a kad si glavu kruno okitio, pokaza čitavome svietu, da je nije vriedan nosit Bio on rob i sluga svoje žene, Njemice Gertrude, koj je bila kći meranskoga grofa Bertolda. Još za živa Eme rika bunila svedjer muža svoga proti zakonitomu kralju tako te je morala ostaviti Ugarsku; a kad joj se vojn zakraljio, goropadila se ta Njemica upravo grozno. Nij marila ni za zakon ni za narodne običaje, već vladala starodrevnimi kraljevinami po svojoj glavi, dozivala Niemce u Ugarsku i Hrvatsku, pa ih darivala častmi i službami, a domaću gospodu kraj toga zametala i pre zirala. Brata svoga Bertolda, mladenca od dvadeset go dina, namjestila za nadbiskupa koločkoga, a kasnije ga čak uzvisila na čast bana hrvatskoga! A i tašta i raz-

pna bijaše ta meranska grofica. Imala je za svoju ecu srebrne koljevke, a za se srebrne kupke; što sama bi mogla proharčiti, razpoklanjala je njemačkim dosejam, svojim miljenikom i štićenikom.

No još gori bješe brat joj Bertold, pravi zulumčar pustolov. Sva ugarska i hrvatska plemčad bijaše kivna njega i mrzila je na nj poradi bezprimjerne drzovitosti egove. Jednom zgodom provališe gnjevna vlastela čak njegov dvor, i ljuto izbiše i njega i svećenike, koji u pomoć dohrliše. Ali ga to ipak ne dozove sviesti, če on zaglibi u još veće zlo. Ma da je bio duhovnoga ališa, planu grešnom ljubavi prema liepoj ženi palana Benka, koji je nedavno bio ban hrvatski. Krepostna ena nije htjela ni čuti za ljubezne ponude njegove, a se na to posluži varkom. Sestra mu, kraljica Gerruda pozove liepu ženu Benkovu na svoj dvor. Čim ova zapovied kraljičinu dodje, eto i Bertolda i nanese joj lu u odajah svoje sestre. Poradi ovoga zločina uzbuni i plemstvo i puk. Bertold, bojeći se za rusu glavu voju, ugrabi blago, što ga bješe kraljica Gertruda za voju djecu sabrala i u nekoga ostrogonskoga gradjanina hranila, po pobjegne iz Ugarske. Mjesto njega nastrada am kraljica. Prijatelji Benkovi dosudiše joj smrt a to privoli i sam ostrogonski nadbiskup Ivan. Urotnici, a čelu im župan Petar i hrvatski ban Šimun navališe 1214. na grešnu kraljicu u njezinih vlastitih odajah, ju razkomadaše na komade. Djecu njezinu, krunjeoga već kralja Belu, najmladjega sina Andriju i kćer Mariju spase njihov odgojitelj Salamon tako, da ih je akrio.

Čuvši kralj Andrija, koji se je upravo desio u zemji Haliču (Galiciji), kako mu je tužno poginula žena Gertruda, pohiti brže bolje u Ugarsku, da osveti smrt njezinu. Ali se bolan uvjeri, da mu to nije moguće, jer

zateče čitavo kraljevstvo nezadovoljno, a u narodu veli stranku, koja je glasno i jasno tražila, da se sam A drija skine s priestolja, a da ga zamieni prvorodjen Bela. Težkom mukom i sve uz pomoć pape Inocent održa se nekako na vladi; ali brojno plemstvo ugars i hrvatsko počelo je doskora oholo dizati svoju glavu nastojati, da što više smanji kraljevsku vlast, pa da kr Andrija bude puka lutka u rukuh njegovih. Uza to p stade plemstvo i nasilno i grabežljivo, te se je kralj 1218 papi ovako tužio: „Mnogi plemići poput sluga p klenskih ne žacaju se, da vriedjaju našu kraljevsku v sost, već preziru naše odredbe i mute zemaljski m Kad je nadbiskup Ivan htio, da ih odvrati od opači njihovih, oteše mu sve imanje, zarobiše ga, pa ga posljedku odpraviše iz zemlje.“

Medjutim ni sam kralj Andrija ne bijaše bolji, tako se zgodi, da je iza nekoliko godina nestalo sv koga reda i zakona u ugarskom i hrvatskom kraljevstv Sam kralj, pošto je ludo izpraznio blagajne svoje i d hodke svoje smanjio, razpoklonivši svojim udvoricam kr ljevska dobra, poče sada raditi protiv zakona, samo č skuca novaca. Iznajmljivao bi žudijam sve kraljevsk pristojbe, pa i poreze, a i solare; na posljedku, kad s ništa nije prudilo, pogoršao srebrni novac tako, da njem nije više srebra gotovo ni bilo.

Kralj grabio k sebi, plemstvo grabilo k sebi, a pu nebogi stradao grozno. Napokon dodijao plemstvu zulu Andrijin, pa g. 1222. listom ustalo, da iznudi od kralj povlasti i pravice za se i za čitavo kraljevstvo. Tako t Andrija prisiljen, da izdade popis pravica ili zla tnu bulu, kojom biše ustanovljene sve povlasti plem stva u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Ali ni zlatnom bulom ne vrati se mir u Andrijin državu. Plemstvo i dalje ustajalo na kralja svoga

okon čak i prvorodjeni sin kraljev, vojvoda hrvatski
digo neharnu ruku svoju na nesretnoga otca svoga.
hrvatskih zemljah borili se osiljeni knezovi s voj-
om Belom i medju sobom, te je tako nastao obći rat i
ež. Najviše rogoborili su u Hrvatskoj knezovi od ple-
a Kačića, na koje je čak papa dizao križarske čete;
za Kačića banili se moćni knezovi od Bribira, nikli
krila plemena Šubića. Poimence knez Gregorije od
bira bješe strah i trepet svojih protivnika; on je sa
jom braćom i svojtom vriedio u hrvatskom kraljev-
gotovo više, nego li i ban i vojvoda, i sam kralj.
nom zavadi se knez Gregorije od Bribira s rodjakom
im, knezom Višanom od Zvonigrada u Lici. Digoše
ke i zametnuše kavgu. Višan bješe izprva sretniji,
razbije Gregorija i zatvori ga u njegovu gradu Bri-
tako, da nitko nije mogao iz grada izaći, ni u nj
Ali se Gregorije dosjeti varci, pa jednom iznebuha
vali iz grada. Vojska Višanova bi raztjerana, a sam
an zarobljen. Nevoljni Višan molio se Gregoriju, da
pokloni život; ali ovaj bijaše tvrda srca, pa će se
etiti. Dade Višana svući do gola, a na to ga probode
mačem svojim.

E taki su onda bili knezovi, župani i druga go-
da i u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Klali se medju sobom
najljući dušmani; ali kad se je bilo kralju opirati,
li bi se složni na okupu ko jedan čovjek. Možda je
ono tužno doba postala i stara hrvatska poslovica:
ko jači, taj kvači," jer je zaista tako bilo. Ko da je
vedni Bog prokleo i Andriju i porod njegov i zemlje
gove, pošto je u mladosti svojoj tri puta digo ruku
brata, zaboravivši na onu svetu: „Poštuj brata stari-
a, i tebe će mladji tvoji." —

18. Kralj Pasoglav.

Jeste li kad čuli za kralja Pasoglava? Znate li, š
se za nj priča?

U ravnoj Podravini, na Jablanovom polju med
Virjem, Gjurgjevcem i Šemovcem stoje dva okrugla br
žuljka. Jedan se brežuljak zove Careva glavica,
pričaju, da su u njem sahranjena trupla divljih pasogl
vaca i njihova cara i kralja, koji da je ovdje zajedn
sa svojimi poganimi podanici poginuo od ruke hrabrī
Hrvata.

Još se više priča o kralju Pasoglavu i njegovu be
božnu puku tamo u primorju, na podnožju siedoga starc
Velebita. Tamo u kamenom Podgorju, koje se niže o
Karlobaga sve do Obrovca, još i danas kola od usta d
usta čudna priča o kralju Pasoglavu, o njegovoj vojsci
o njegovu porazu; a sve to pripovieda narod toli živin
uvjerenjem i toli svježom uspomenom, kao da je sam
bio svemu očevidac. Pokazuje se i nedaleko od sel
Starigrada, tik uz obalu morsku, a kod utoka potok
Velike Paklenice podor neke stare gradine, koja se zov
Većka kula, pa se govori, da je u toj kuli deset go
dina tamnovao kralj Pasoglav, a kad je umro, da su g
u njoj i zakopali. Podgorac priča:

Kralj Pasoglav provalio jednom iz neznane zemlj
u Hrvatsku i prodro sa svojim divljim pukom sve d
kamenoga Podgorja. Imao kralj Pasoglav struk od čo
vjeka, ali pasju glavu i jarčevu bradu. Taki su bili
njegovi ljudi, koji nisu znali za Boga, niti je u njih
bilo srca, već su jedino umjeli harati, plieniti i krv pro
lievati. Golem strah zavladao čitavim Podgorjem; nitko
se nije usudio oprieti onim divljim zvierim, jer se znalo,
da ih ne može nadvladati nikakova vojska ni oružje. U

dodje u Podgorje neki biskup sveta života. On ohra-
i i skupi nesretne Podgorce i izadje s vojskom Paso-
avu na suprot, s častnim krstom u ruci. Sastavši ga
ci na nj prokletstvo i protjera vragove, koji su dosad
magali i branili njega i puk njegov. Na to navale
dgorci junački na kralja Pasoglava, te ubiše njega
moga i izkorieniše čitavu vojsku njegovu. Biskup dade
tim u sadanjoj Većkoj kuli izkopati devetdeset i devet
žanja duboku jamu i obzidati ju živim debelim zidom,
o kakav studenac, pak baci u nju truplo Pasoglava i
egovo silno blago, koje je bilo prokleto, te ga nije
mio nitko posvojiti, da ne ogrieši i ne izgubi duše. Ne-
oliko sežanja povrh Pasoglava dade biskup zakopati i
astni krst, da ne bi opet kada izašao na ovaj sviet i
darío u stare svoje opačine. I dok je ukopan častni
rst, ne će se više Pasoglav vratiti, jer se boji krsta ko
ive vatre.

I po drugih nekih krajevih hrvatske zemlje umiju
koje šta pričati o kralju Pasoglavu. U Lici znadu, da je
kralj Pasoglav imao pasju glavu, ljudski trup i kozje
noge; a k tome dodavaju, da je bio golema ljudeskara,
težko kosmata, na čelu mu bješe u sredi jedno veliko
oko, kojim bi kadkad štogod i previdio, ali mu to na-
domještao dobar njuh, kojim bi osobito ljudsko meso
brzo zaćutio.

Pa zar je zbilja kada kralj Pasoglav živio? Ne,
pasoglavaca niti je bilo niti ih imade. No zato je ipak
istina, da je pred šest sto četrdeset i četiri godine neki
divlji narod, gori od Turaka, provalio u hrvatsko kra-
ljevstvo, te ga grozno poharao. Narod taj zvao se je
Mongoli ili Tatari.

* * *

U drugoj strani svieta, u dalekoj Aziji življahu
davnih vremena na sjeveru kitajskoga carstva divlji M
goli, podieljeni u više plemena. Bijahu goropadniji i
voločniji od istih Avara (Obara). Za vladanja ugarsk
i hrvatskoga kralja Andrije sjedini neki Temudž
sva mongolska plemena u jednu ogromnu državu (120
Sabravši naime on jednom mnogobrojne Mongole na
voru rieke Amura, ustade neki stari žrec (poganski s
ćenik) i naviesti Mongolom, da je njihov bog darov
Temudžinu svu zemlju i da će se on za to odsad zv
džingis-kan, t. j. veliki gospodar. Na to povede veli
kan vojsku svoju na Kitaj i osvoji sjeverne česti njegov
obori zatim državu turskih Kovarezmijaca (1218) i dop
sve do medja Evrope. Kasnije predje preko planine Ka
kaza, provali u Evropu, te potuče Ruse u krvavoj bit
kod rieke Kalke (1224). Ruski knezovi bjehu digli
noge do sto tisuća ljudi, ali ni ovom ogromnom vojsko
ne mogoše odoljeti sili mongolskoj. Jer mongolske vo
ske, ogromne kao njihove visoke planine, a nedosežn
kao njihove pustare, brojile su po pol milijuna ljudi
više, a bile su kud i kamo okretnije, uvježbanije i brž
od ma čije vojske onoga vremena. Što je bilo preći evrop
skomu vojniku za tri dana, to je Mongol učinio na svom
malom i mršavom, ali uztrajnom konjicu često puta
jednu noć. Neprijatelje svoje znali bi brzinom preteći
a njihovu silu i položaj uviek bi dobro poznavali. A
strjelice njihove dobro su gadjale, te ih je riedko običn
evropski štit mogao da odbija. Nije pomagalo niti s mira
se predati, jer su ove nakaze bile gola nevjera. Tko b
im se dobre volje predao, liepo bi ga danas i najprija
znije primili, pače mu koje šta liepa i obećali, a sutra
bi ga ko ludu izsmijali i zatim ga nemilo zaklali.

Temudžina nasliedi sin Ogotaj ili Oktaj. Ovaj
udari opet na Kitaj, te ga sasvim osvoji. Iza toga po-

sinovca svoga Batija (Batu-kana) s pol milijuna na Evropu. Batij provali najprvo u Rusku, te osvoji om tamošnje kneževine zajedno sa slavnim gradom vom (1240), koji su Rusi zvali majkom svih gra- svojih. Iz Ruske podje u Poljsku, opustoši ju i oji znameniti grad Krakov (1241). Tu u Poljskoj raz- li ogromnu vojsku svoju u tri diela: jedan dio pošа- na sjevernu Njemačku, drugi na Česku, a sam krene ajvećim dielom na Ugarsku. Još uz put pošalje svoje snike kralju ugarskomu i pozove ga, neka mu dra- voljno preda sebe i svoju državu, ako hoće da se spase gotove propasti.

U Ugarskoj i Hrvatskoj vladaše tada kralj Bela (IV)., prvorodjeni sin Andrije II. Čim je čuo, da se ngoli njegovu vladanju primiču, umah uze raditi, kako ih junački dočekao. Glasnici njegovi razidjoše se po ma kraljevinama, pa noseći u rukama krvave mačeve zivahu narod na oružje. Ali u Ugarskoj se malo tko azove kraljevu pozivu. Moćni plemići, osilivši i po- vši se za kralja Andrije, bijahu kivni na kralja Belu, je stezao njihove povlastice i netom stečene pravice, bi li tako opet okriepio moć kraljevsku. Ta baš ne- vno bješe izdao zapovied, da po starom običaju ne nije nitko osim prvih duhovnih i državnih dostojan- venika u njegovu prisuću sjediti, pa je zato dao i spa- i sve stolice velikaša i plemića po sabornicah. K tome uze posjede i gradove svim onim plemićem, koji niesu ogli dokazati, da su ih stekli pravednim i zakonitim tem. Upravo ovi nezadovoljnici počeše sada govoriti, a su svi glasovi o dolazku Mongola puke bajke, a da u ih izmislili popovi, poimence biskupi, kojim se ne će oći u Rim na crkveni sabor, jer to stoji mnogo novaca. Ali i seoski puk bijaše zlovoljan na svoga kralja. Vrie- djalo ga, što je Bela nedavno udomio u Ugarskoj do

40.000 porodica Kumanskih (Polovačkih), koje su po bjegle izpred sile mongolske, a upravo bješe ogorčen, ka je kralj u svem ugadjao tim došljakom, koji su u ra znih krajevih zemlje počinjali najveća nasilja. Gotov slavodobitno klicao je uvriedjeni narod: „Nek kralj sada pomognu njegovi miljenici Kumani, koje je pozva u Ugarsku proti narodom ugarskim."

Uz ove prilike nije se kralj Bela mogao onako pri praviti, kako bi trebalo. U prvi čas bilo mu je moguć jedino to, da je poslao svoga nadvornika Dionisija He dervara s nešto vojske u klance planina Karpata, d brani Mongolom prelaz u Ugarsku. U isto vrieme sazov ugarski sabor, gdje su velmože i plemići pravu istin doznali. Sve se zabrinu, te gotovo jednoglasno bi pri hvaćeno, da se sav narod digne na oružje. Ali već bješe prekasno. Još za saborovanja doglasi Dionisije iz Kar pata, da se ne će moći održati kraj svih umjetnih obkop i šumskih zasjeka, a malo dana zatim, dne 15. ožujka 1241. dohrli sam ko bez duše u Budim, te javi, kak je pred tri dana njegova vojska od Tatara razbita i raz pršena, i kako je eto sam jedva živu glavu iznio. Još isti dan doprli su pojedini čopori mongolski sve do Pešte koji je tada bio njemačka naselbina, te su kralj i go spoda ugarska mogla iz Budima svojima očima vidjeti, kako gore sela i gradovi, zapaljeni od divljih Mongola.

Neki stari pisac, koji je tada živio i mnogo sam vidio, opisuje Mongole ovako: „Ovi su ljudi maleni, ali prsa su im široka. Spodoba njihova je grozomorna; go lobrado lice i plosnato, nos tup, a male oči razdaleko jedno od drugoga. Odielo im je neprodirno, a sastavljeno je od složene kože te naliči ljuskam Kacige su im od kože ili od željeza. Oružje im je zavinuta sablja, tulac, luk i strjelica s oštricom od željeza ili kosti, koja je za četiri prsta duža od naše. Na svoje crno-biele zastave

na vrh vunenu kitu. Njihovi konji, koje jaše bez
maleni su ali jaki, navikli naporu i gladu; premda
podkovani, penju se i prolaze po pećinah kao di-
oze, a i poslije trodnevna naporna trka zadovoljavaju
s malo odmora i hrane. Pa ni ljudi ne brinu se
go za svoju hranu, kao da od same okrutnosti živu;
jedu kruha, hrana im je meso, a piće konjsko mlieko
rv. Sa sobom vuku velik broj zarobljenika, osobito
anih Kumana. Silom ih gone u bitku i ubijaju ih,
vide, da sliepo ne srću u boj. Mongoli sami ne idu
u boj. Ako li pak koji od njih pogine, odmah
pokopaju na onom mjestu, tako da mu se grob ne
na iz vana. Gotovo nema rieke, preko koje ne bi
svojimi konji preplivali. Preko velikih rieka ipak se
roze na svojih mjehovih ili čamcih. Šatori su im od
trieti ili od kože. Premda ih ima neizmjerna množina,
k nema u njihovu taboru štropota niti halabuke,
mukom mučeći hodaju i mukom muče, kada se biju."

Bješe prošlo već preko mjesec dana, što su Mongoli
drli u Ugarsku, a još se vojska ugarska nije mogla
upiti ni pripraviti na odlučnu bitku. U to vrieme po-
mše Mongoli sjevero-iztočnu Ugarsku i čitavi Erdelj,
se napokon, čuvši da je kralj Bela pošo s vojskom
njih, počeše skupljati sa svih strana na velikoj pu-
ri Mohijskoj, koju presieca rieka Šajo ili Slana. Kako
je Bela sa svojom vojskom od 65.000 ljudi polagano
pried kretao, povukoše se Mongoli za rieku Šajo i
boriše se na lievoj obali njezinoj, čekajući kraljevu
sku. Mongolskomu taboru za ledji bile su prostrane
évare, a pred njim otvorena ravnica, gdje se je mon-
lskomu konjaničtvu nudjala najbolja prilika, da razvije
svoju divlju silu. U to prispije i kralj Bela s bratom
jim Kolomanom, vojvodom hrvatskim, koji je vodio
atsku vojsku. Ni kralj ni brat mu Koloman ne bijahu

vični ratu ni boju, pa smjestiše svoje čete posve
spretno. Stisnuše ju naime u malen tabor, da su
Mongoli mogli lako obkoliti, a k tome ogradiše ta
kolima i izpripletoše kao gustom mrežom sav pro
taborišta svoga mnogobrojnimi užeti, kojimi su prive
čadore uz kolce. Kan Batij bješe se popeo na je
humak i gledao, kako se Belina vojska redala; pa
je vidio, kako je zlo smještena, reče svojim ljud
„Ne će ovi uteći mojima rukama, jer su se stisli u je
tor kao u ovčarnicu.“ Pokraj slabe vještine vojvoda
je i u samoj vojsci malo oduševljenja za boj. Mnogi
plemići i velmože upravo žudili, da kralj bude pobiedj
misleći, da će se tim pokoriti njegov opori duh pr
plemstvu. A bilo je i takih, koji su smatrali pobj
nad divljimi Mongoli za posve laku stvar, pa su se
gali onim, koji su se bojali bitke.

Kralj bješe odredio, da svake noći jedna četa
tisuću momaka čuva prelaz preko rieke i mosta, št
bio na rieci Šaju. No uza sav taj oprez ipak bi ugars
hrvatska vojska zatečena, kadno jedne večeri dohrli n
ruski prebjeg i javi kralju, da će još iste noći B
udariti na kraljev tabor. Na ovaj glas sabra vojv
Koloman svoje hrvatske čete i sjedinivši se s junačk
nadbiskupom Ugrinom podje oko ponoći do mosta, g
zaista nagazi na neke čopore mongolske, koji bjehu pr
preko rieke. Odmah navali na njih i protjera ih pr
vode. Zatim postavi na most straže i vrati se slavodobi
u tabor. Ali još istu noć dovede Batij sedam boj
strojeva i poče sipati kamenje na most. Ugarska str
bi protjerana, a na to još pred zoru čitava mongol
vojska predje preko rieke, jedni po mostu, a drugi
vodi niže mosta.

O osvitku drugoga dana opasaše Mongoli u s
konjske podkove sav tabor ugarski. Nebrojene strjel

golske, što su padale iznenada kao kiša i led na
ansku vojsku, zajedno s vikom stražara, koji su od
a bježali, poremetiše u tinji čas svaki red u ugar-
vojsci. Zalud su vojvode zapoviedale, nitko ih nije
o. Čadori se upališe, a tuča strjelica mongolskih
i čitavo taborišće ugarsko. Jedini vojvoda Koloman,
je s hrvatskom vojskom ostao pod oružjem čitavu
provali iz tabora, da suzbije neprijatelja; njemu se
ruži nadbiskup Ugrin, i meštar Božjaka, koji je vo-
talijanske čete. Čitav dan borio se je Koloman uz
poput lava, nadajući se svedjer, da će se ostala
ka osviestiti i u pomoć mu priteći. Ali ga prevari nada,
Ugri uzmicahu sve dalje, pa kad dodjoše do glavne
e, počeše hrpimice bježati, ne slušajući ni kralja ni
jih vojvoda, od kojih većina pogibe ili u bitci ili na
gu. Koloman i nadbiskup Ugrin, bivši smrtno ranjeni
zgubivši trećega druga, meštra Božjaka, koji je s či-
om četom svojom na bojištu poginuo, moradoše tako-
r na posljedku uzmaknuti. Ugarska vojska, što je
žala velikim drumom i prostranom ravnicom, razbita
do nogu; trupla ubijenih kršćana ležala su na prosto-
od dva dana hoda poput jesenskoga lišća ili nagomilana
lja i kamenja, a krv je pod njima tekla poput bujna
oka. Do 56.000 junaka ugarskih i hrvatskih bješe po-
lo bojno polje. Vojvoda Koloman spase se sretno dru-
putem u Peštu, a odavle ode kroz Simežku županiju
lovinsku zemlju, gdje se nastani u Čazmi (Česmi), da
boli zadobivene rane. Ali ih ne preboli, već umre
iste godine 1241, te bi sahranjen u čazmanskoj crkvi
a sv. Dominika, gdje mu postaviše veličanstven spo-
nik, koji su kasnije razorili Mongoli.

. Nakon pobjede na rieci Šaju zauzeše Mongoli svu
nlju ugarsku s lieve obale Dunava. Što nije naroda
inulo od maća i strjelica njihovih, razbježa se po vi-

sokih gorah, špiljah i šumah, koje su bile pune gol gladne čeljadi. Mongoli ne htjedoše čitavo ljeto i je da predju preko Dunava, već čekahu, dok dozrije ljet pa će onda zauzeti preostalu Ugarsku i Hrvatsku i u potjeru za kraljem Belom. Nesretni ovaj vladar bj umah iza poraza na Šaju sa ženom i djecom bje susjednu vojvodinu Austriju, kamo ga bješe pozvao vo Fridrik II. Smutljivac. Ali čudan domaćin bješe taj drik. On orobi svoga gosta, pače ga prisili, da mu morao zapisati nekoliko ugarskih županija, koje su djašile s Austrijom. Tužni kralj Bela ostavi na to striju i ode u Hrvatsku, da se pripravi za dalji s Mongoli.

Prolazeći slovinskom zemljom sustavi se kralj u Zagrebu, gdje no ostade deset mjeseci, dočim je s djecom umah dalje odpravio u Dalmaciju. Iz Zagre pisa Bela papi (18. svibnja 1241), moleći ga za pomo Fridriku II., njemačkom caru, koji je upravo tada vod rat na papu, ponudi sebe i državu svoju za kletvenik (vazala), ako mu pošalje pomoći. I u druge zemlje evro ske, poimence u Česku, Francezku i Italiju pošalje svo poslanike; ali sve zaludu. Jedini papa Gregorije IX starac od osamdeset godina, smilova se kralju, te n pošalje što je mogao, svoj blagoslov naime i pism kojim podieli veliko oproštenje grieha, kao pri polazk u svetu zemlju, svim onim, koji bi pograbili oružje obranu kralja Bele od Mongola.

Deseći se u Zagrebu viećao je kralj mnogo i s h vatskom gospodom i velmožami, medju kojimi su b najznatniji ban Dionisije Vialka, biskup zagrebački Stj pan Babonić, knez Hudina, Ivan Jaroslavov od Oki grada, Abraham i Nikola župani od Moravča, i dru U Zagrebu je nadalje Bela sabirao novu vojsku i n redjivao, kako da se utvrde neki gradovi. Ovamo da

odjer iz Stolnoga Biograda prenieti moći ugarskoga lja sv. Stjepana i sve kraljevske i crkvene dragonosti, zajedno s krunom, što je sve kasnije u Dalma i odpremio.

U to nadodje zima. Dunav se smrznu nekako pred ... a na sam Božić predjoše Mongoli po ledu preko ...ieke i provališe u zapadnu Ugarsku, koju su upravo ...ašno poharali. Malo ne sve gradove i poveća mjesta ...ratiše u prah i pepeo. Kamo je stupila noga mongol- prestala je rasti trava i nestalo je traga prvašnjemu ...u. U prvi čas htjede kralj Bela, da se na novo s Mongoli, ali se domala predomisli, te ostavi ... slovinsku zemlju, i ode u južnu Hrvatsku, nada- ...e, da će se tamo u primorskih stranah lašnje oprieti ...oj nemani. Za kraljem bježao je silan narod iz Podravine i Posavine: mužko, žensko, bogato i ubogo. Sve se je nadalo, da će se spasti u visokih planinah hrvatskih.

Jedva što je kralj s banom Dionisijem i drugimi velmožami, a i s vojskom svojom odmako od Zagreba, provališe Mongoli na više mjesta u slovinsku zemlju. Premda ih je župan varaždinski s četami svojimi sustaljao, ipak ih ne mogaše suzbiti. Jedna velika četa razori grad Banoštor, sielo slavne biskupije sriemske, a onda pohara sav iztočni kraj slovinske zemlje. Tom prilikom propade i znameniti grad Orljava u požežkoj županiji. Druga velika rulja Mongola provali preko Drave u križevačku županiju, te se ovdje sjedini s ostalom vojskom, koja je došla iz iztočne zemlje slovinske. Sva sila mongolska navali sada na Čazmu (Česmu), razori to veliko mjesto do temelja, a na to krene prema Zagrebu. Uz put pohara svu zemlju i poruši sve gradove, jedini tvrdi Kalnik-grad obrani junački knez Filip Bebek. I kraljevski grad Zagreb sa svojom stolnom crkvom

prometnu se razvalinom. Pošto je kan Batij poharao svu slovinsku zemlju, podje na jug u Hrvatsku i Dalmaciju, jer bješe dočuo, da se je onamo kralj Bela sklonio. A upravo za kraljem bješe se pomamio, jer mišljaše, da se ne će tako dugo moći zvati gospodarom Ugarske i Hrvatske, dok mu kralj Bela ne dopane šaka. Prešavši Gvozd nije se gotovo nigdje sustavljao, već je hrlio s čopori svojimi na jug, ne bi li gdje zateko kralja Belu. Narod hrvatski bježao je pred silom njegovom na sve strane, tražeći zaklona u visokih planinah i u špiljah i pećinah, kojih u južnoj Hrvatskoj obilno imade. Da bi ove bjegunce zastrašio, stade kan Batij negdje u Lici kod vode Sirbium, da izvede grozno djelo. Utaborivši se naime na ravnom polju kraj rieke sabere svu silesiju sužnjeva, što ih je iz Ugarske i slovinske zemlje sobom vodio, i dade sav taj ubogi puk u jedan mah pogubiti. Grozan bješe plač i jauk nesretnih žrtava, i neopisive muke njihove, kojimi su paklene zvieri mongolske mučile te nevine, svezane ljude. Nečovječni divljaci, pošto su poubijali tisuće krštenih duša, zapališe oko žrtava svojih kriesove i zaigraše kolo, smijući se i veseleći, ko da su počinili najveće junačtvo. Još dugo iza odlazka Batijeva ležala su trupla tih nesretnika na onom polju kano pobacani snopovi žita.

Na to predje kan Batij preko Velebita i krene prema tvrdim gradovom u primorju dalmatinskom. Kralj Bela bješe medjutim sretno prispio u Split; ali ga umah ostavi i podje u susjedni Trogir, jer je ovaj grad bio tada na otoku, pak se je lasnije mogao braniti. Na čelu ovoga grada bio je tada knez Stjepan od Bribira, iz plemena Šubića, koji je nevoljnoga kralja veoma častno primio. Na obranu kraljevu nadjoše se ovom prigodom u Trogiru još i mnogi drugi župani i knezovi hrvatski; no od svih bijahu najodličniji i najmoćnij knezovi s otoka

ka, slavni Frankapani. Oni su bili kao gospodari ka podanici mletački, ali su k jednu bili i podanici vatsko-ugarskoga kralja, pošto su još g. 1193. dobili kralja Bele II (III). čitavu županiju Modruše za rne službe svoje. Zahvalni za toliku milost pohitiše i da, da obrane unuka svoga dobrotvora.

Početkom mjeseca ožujka 1242 osvanuše prve čete ngolske na Mosorskih planinah iznad grada Splita. lan narod, koji se bješe skupio pred gradom, nadajući spasu uz kraljevu vojsku, prepozna umah Mongole kako se bješe prepao, poteče glavom bez obzira jatoice na sva vrata u grad, da se spasi. Jedni pobjegoše crkve, da se pričeste i s Bogom izmire, drugi opet tahu gradom jaučući i jadikujući. Mnogi umakoše toli , da su ostavili izvan grada svoje konje i blago, da djecu svoju. Sve ulice splitske biše tako u jedan čas punjene biegunci. Tu su ležale najodličnije gospodje d vedrim nebom ili na pragu crkve, ondje opet jamile se velmože i siromasi, starci i djeca, da se utisnu d krov i ugrabe komadić kruha. Što je god živa ostalo van grada, sve pogibe: mač mongolski pogubi ih ne rostivši ni mladu ni staru, ni zdravu ni bolestnu.

Splićani prirediše već bojne strojeve, da brane svoj dni grad. Ali četa mongolskih nestade još istoga dana pred Splita. Malo dana zatim nadodje sam kan Batij glavnom vojskom svojom i podje osvajati susjedni rad Klis, jer bješe načuo, da se je kralj Bela u njem krio. Ali bješe loše sreće. Mongoli stadoše najprvo baati na gradske ograde otrovne svoje strjelice. ali ne audiše gradu. Niti hitci iz strašnih bojnih strojeva ne praviše ništa; jer su visoki i tvrdi zidovi odoljeli jima. Na to poskakaše Mongoli s konja, te se počeše erati uz klisure, pomažući si rukama i nogama, ne bi se uzpeli do gradskih zidina. No branitelji bacahu sa

zidina na jurišajuće nemani veliko kamenje, te i poubiše. Razdraženi s toga divlji Mongoli penjahu najvećoj jarosti sve do bedema i do samih kuća su stajale pred gradskim platnom i, hrvajući se na s gradjani. Ali ipak ne uzeše grada, jer ih junačk nitelji suzbiše, te se moradoše razbijenih glava izpred Klisa grada.

Upravo se je kan Batij vraćao od Klisa, ka stigoše glasi, da je džingis-kan Ogotaj u Aziji Nedaća pred Klisom, a još više ova viest skloni g se je riešio sto prije povratiti u domovinu. No ipa kuša još jednom, da zarobi kralja Belu, za kojega čuo, da boravi u gradu Trogiru. Još dok se je ka micao gradu, svjetova knez Stjepan Šubić svoga k da ostavi Trogir i da bježi sa ženom, djecom i sv svojim na susjedne otoke. Bela posluša vjernoga i odplovi na jug, te se nastani na malenom otočić se i danas još zove Kraljevac (Kraljev kamen) na menu kraljeva boravka Odavle je, ploveći moren i tamo, motrio neprijatelja i pazio, što radi pred girom. U to pade Batij pod grad. Najprvo ogleda, bi s konji mogao doprieti do samih zidina grad pa kad se uvjeri, da ne može pregaziti vode, što je stavljala grad od kopna, posla pred grad glasnik pozove gradjane, neka se dobre volje predadu, G dodje sve do gradskoga mosta i dovikivaše grad na hrvatskom jeziku ovako: „Poručuje vam kan vodja nepobiedjene vojske, da ne branite kralja i tudje krvi, nego da predate neprijatelje u naše pak ćete izbjeći njegovoj osveti, i ne ćete u ludo nuti.“ Ali stražari iza zidina ne odgovoriše mu ni

Kan Batij se uvjeri, da su primorski gradovi vatskoj i Dalmaciji i suviše jaki, da bi ih mog brzu ruku uzeti. K tome ponestade takodjer u krš

emlji hrane za mongolske konje, pa zato odluči, da će se vratiti opet u Posavlje, Podravlje i Podunavlje. Odluči udariti istim putem, kojim bješe i došao. Ostavi Trogir, Split i Klis, te krene na sjever, da predje preko Velebita. Ali tamo mu zakrči put narod hrvatski, ne dajući, da mu iznova opustoši tužnu domovinu. I sam kralj Bela bješe uz pripomoć krčkih knezova Frankapana doplovio na otok Rab, pa je odavle sve udešavao, da se Mongolom zaprieči put preko klanaca Velebitskih. Pa kad je Batij malo zatim stigo pred Velebit, eto mu zakrčenih dolina i provalija, koje vode preko te kršne planine. Ne ostade mu drugo, nego da se spusti Podgorskom župom, pa da se ovuda protuče do Senja. I zbilja Mongoli padoše u Podgorje, gdje no i danas još staro i mlado znade za pasoglavce i njihova kralja. Prolazeći Podgorjem doznade nekako Batij, da kralj Bela s mnogo velmoža i mnogo blaga boravi na otoku Rabu. S te vieşti gotovo pobjesni mongolski kan. Umah negdje namakne brodove i splavi, pa zapovjedi svojim četam, da zaplove morem i da uhite kralja. Nebogi kralj Bela nadje se opet u velikoj nevolji. Kako nije ni u snu slutio, da bi ga Mongoli mogli i na moru potražiti, nije imao ni mnogo ljudi uza se; pa kad je sada vidio brojne splavi i brodove mongolske, kako se primiču otoku Rabu, sasvim zdvoji o svom spasu. Ali ga ni ovaj put vjerni Hrvati ne ostaviše. U osudni čas dohrliše hrvatski žitelji sa susjednih otoka, da obrane svoga kralja. Na čelo im se staviše stanovnici otoka i grada Paga. U nazočnosti kraljevoj zametnula se bitka pred otokom Rabom. Junački otočani navališe strjelicami, kopljem i drugim oružjem oda svih strana na Mongole, koji udariše u bieg. Ali vještim mornarom hrvatskim ne mogoše uteći moru nevješti Mongoli. Hrvati ih otvorenih jedara stigoše i sve do jednoga uništiše; mnoge poubiše,

a druge utopiše u moru. U ovoj se bitci proslaviše knezovi krčki, braća Friderik i Bartolomej Frankapan. Sa svojom rodbinom i družinom ubiše oni nekoliko mongolskih vojvoda i silu vojske, a k tome zarobiše i neke žive, te ih darovaše svome kralju. Ali i oni izgubiše mnogo svojih rodjaka i ljudi, pače i sami dopanuše rana.

Iza ove pobjede ode kralj Bela uz najveće slavlje na otok Pag, gdje ga primiše s velikim veseljem. Kako je sav puk bio oduševljen s pobjede, odlučeno bi, Mongole sada i na kopnu potražiti, te ih sasvim protjerati. Oduševljeni Pažani obskrbiše u to ime kralja svim potrebnim, pače mu darovaše i novaca, a na to kralj sa slavodobitnimi otočani (Frankapani) odplovi prema Podgorju, da se tamo izkrca. Ali tu se na morskoj obali zametnu ljuta borba. Kralj se već živo pobojao za svoju glavu, kad no mu u osudni čas stigoše u pomoć one hrvatske čete, što su branile klance u Velebitu. Na čelu ovim bijahu braća Kres, Kupiša i Rak iz Sriema. Kralj Bela priča sam o junačtvu ove braće ovako: „Žeštoka bitka s Tatari bješe jur započela na obali morskoj, a ja sam stajah obkoljen od množine borećih se četa mongolskih; mrtva tjelesa mongolskimi strjelicami i mačevi ubijenih junaka ležahu oko mene nagomilana kao zid i ograda, i to u tolikom broju, da nisam mogao ni napred poći ni natrag uzmaći, nadajući se pomoći od jedinoga Boga: — kad iznenada, u vrieme najžešće bitke i najveće opasnosti doletiše tri brata Kres, Kupiša i Rak sa trideset i osam braće i rodjaka svojih iz ravnoga Sriema, kao iz neba poslani angjeli; te pobivši se s tatarskimi četami prodrieše kroz najgušće gomile tatarske do mene, spasoše moju glavu i kraljevsku zastavu, i podieliše tim meni i mojim branitejem novu snagu. Junačina Kres, smotrivši nekoga tatarskoga vodju, koji je potajno

nio lukom svojim na mene, naperi svoju strjelicu na
ga, te mu prostrieli oba oka, i odsiječe mu zatim glavu
ojoj nazočnosti, te mu baci truplo u dubljinu morske
ine. Zatim navali smjelo sa svojimi drugovi na ostale
mongolske i na šance njihove, obrativ se onamo,
e je bila najžešća bitka, te stade neprijatelje sjeći
čem, gaziti nogama i bacati trupla njihova u more
guske u ribnjak . . .“

Boreći se ovako braća Kres, Kupiša, i Rak uz svoje
jake ko mladi lavovi, pošto ih je dvadeset i pet
vih palo, suzbiše sretno Mongole iz blizine kraljeve.
to se sjediniše s ostalom vojskom hrvatskom, udariše
jom poput plahe kiše na uzmičuće Mongole, te ih
pokon natjeraše u bieg. Pobjeda hrvatska u Podgorju
aše sjajna, a poraz Mongola podpun. Od Mongola po-
e neki Vul. ponajznatniji vojvoda iza kana Batija
ubi ga strjelicom knez Aleksandar od plemena Abova
nazočnosti samoga kralja. Uz Aleksandra proslavi se
bitci još ban hrvatski Dionisije, zatim knez Hudina,
pani Abraham i Nikola od Moravča, knezovi Tomo.
lip i Lovro Radići, Ivan knez Okićki, i mnogi drugi,
jih poimence ne spominjemo.

Potučeni Mongoli umakoše u nutrnju zemlju sve
ema izvoru rieke Krke. Odavle predjoše u Bosnu,
biju i Bugarsku, te opustošiše te zemlje. U Hrvatsku
vratiše se nikad više.

Pod jesen 1242. vrati se kralj Bela s banom Dio-
sijem i s mnogimi drugimi velmožami i junaci u slo-
nsku zemlju, poimence u Zagreb. Ali nadje taj grad
tovo sasvim razvaljen, zato se morade nastaniti u
iževačkoga vlastelina Hudine, koji je kralja svoga baš
spodski podvorio. Bela ostade više mjeseci u slovinskoj
nlji, nastojeći odavle ubogu svoju državu podići iz
aha i pepela.

Kroza sav viek svoj ostade kralj Bela haran l
skomu narodu, koji mu je spasao život i kralj
krunu od divljih Mongola i njihova krvožednoga
Batija. Pa tako iza krvave borbe za bitak oživi hr
kraljevstvo po milosti kraljevoj novim životom, i i
ševinah starih gradova ponikoše novi, obasuti s
pogodnosti i najvećim povlasticami. A pokraj ovil
dova prosinuše nevidjenim jas sjajem one kneževsl
rodice hrvatske, koje su za crnih, tmurnih dani
jedino uzdanje kralja bezkućnika.

Fabrika
ex
hrvatarum
historiae

Stanford University Libraries
3 6105 011 845 117

DB
375
.K62
v.1

DATE DUE			
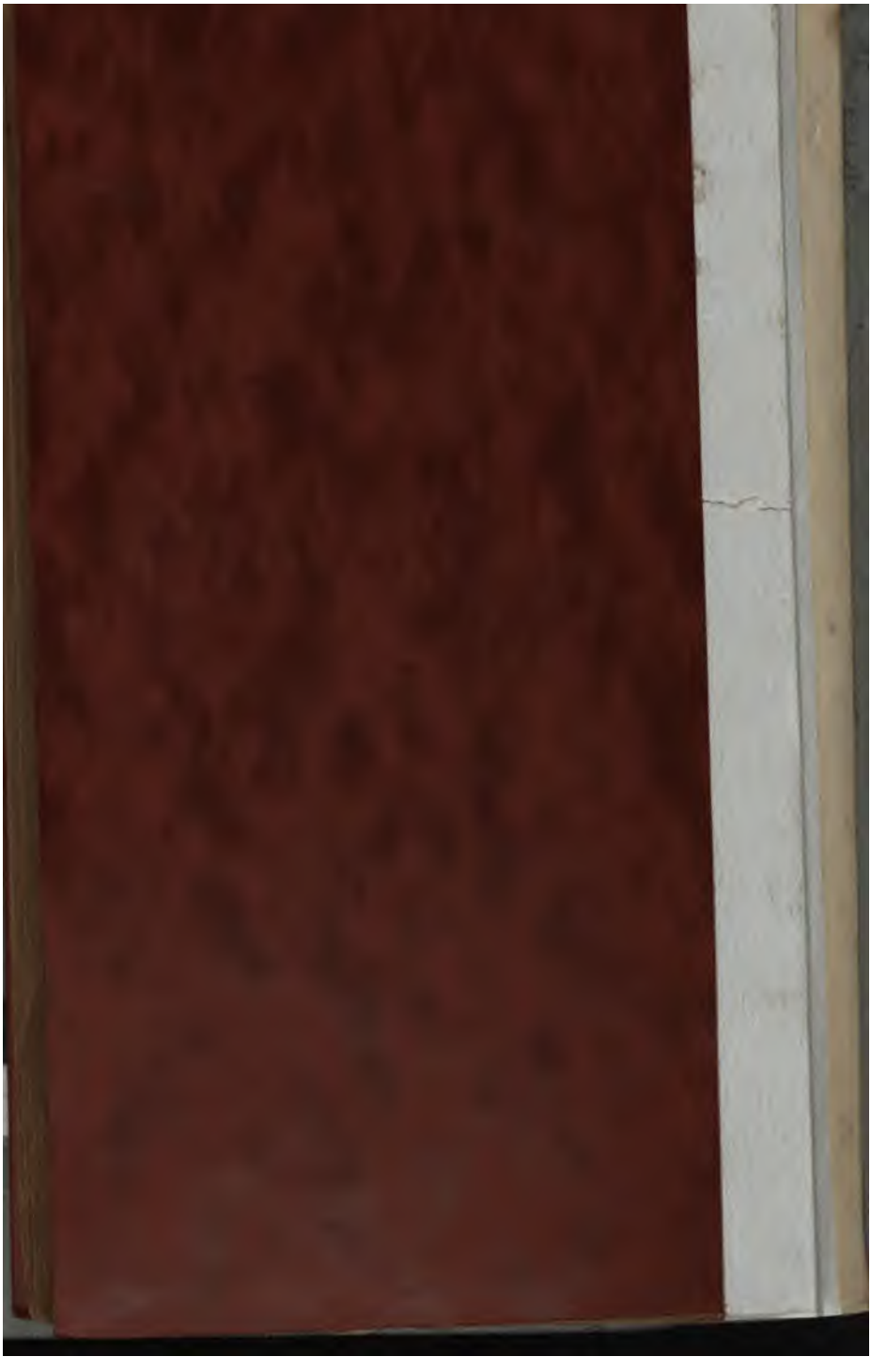
Stanford University Libraries
Stanford, Ca.
94305